

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM EGYETEM
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR

REGIONÁLIS POLITIKA ÉS GAZDASÁGTAN
DOKTORI ISKOLA

Ludescher Gabriella

A helyi társadalmak szerepe a falvak sikerességében

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Témavezető: Dr. Kovács Teréz

Pécs, 2009

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	5
1.1 A témaválasztás indoklása	5
1.2 A kutatás célja és hipotézise.....	6
1.3 A dolgozat felépítése	8
2. Az elméleti háttér bemutatása	9
2.1 A központi fogalmak meghatározása	9
2.2 A közösség és vidékfejlesztés elmélete más szemszögből.....	12
2.2.1 Vidékfejlesztés–falukutatás.....	21
2.3 A társadalmi és puha tényezők szerepe a falvakban	23
2.3.1 Társadalmi tőke	24
2.3.2 Együttműködés.....	27
2.3.3 Habitus	28
2.3.4 Motiváltság.....	28
3. Kutatási módszerek	31
3.1 Primer adatgyűjtés módszertana.....	33
3.2 Empirikus falukutatás.....	34
3.3 Az interjúk feldolgozása.....	36
3.4 A mentális térképek kirajzolódása	36
3.4.1 A kognitív vagy mentális térkép fogalmának ismertetése	37
3.4.2 A vizsgálat módszertana.....	38
4. A három falu bemutatása.....	40
4.1 Bükkösd bemutatása.....	42
4.2 Himesháza bemutatása	52
4.3 Szalánta bemutatása	58
5. A három falu helyi térszemlélete	65
5.1 A három falu bemutatása térségi szempontból	65
5.2 A helyi lakosság térre vonatkozó információi és térhez való viszonyulása.....	67
5.3 A helyi társadalom térbeni megjelenése.....	76
5.4 A térszemlélet és az identitástudat kapcsolata	86
6. Esettanulmányok a helyi társadalmak szerepének feltárására a falvak sikerességében.....	90
6.1 Mi szükséges a falvak sikerességéhez?.....	90
6.2 A vállalkozók szerepe a falvak sikerességében.....	92
6.2.1 A vállalkozások társadalmi környezete.....	95
6.2.2 Vállalkozók egyéni adottságai	106
6.2.3 A vállalkozók hatása a település életére.....	116
6.3 A helyi társadalom szerepe a falvak életében	118
6.3.1 A polgármester jelentősége a falvak életében	120
6.3.2 Helyi intézmények lágy és kemény komponensei	122
6.3.3 A puha tényezők fontossága a falvak sikerességében	128
6.4 A három falu etnikai kultúrája.....	135
6.5 A falusi társadalom főbb jellemzői	144
7. Következtetések és az eredmények összefoglalása.....	148
7.1 A kiinduló hipotézisek elfogadása, illetve elvetése	148
7.2 A kutatás legfontosabb új és újszerű eredményei	149
7.3 Az értekezés eredményének hasznosíthatósága	152
Irodalomjegyzék.....	153
1. melléklet: Végleges interjúvázlat	167
A szerző témához kapcsolódó publikációi	170

A szerző témától eltérő publikációi.....	171
Szakmai önéletrajz	173

Ábrajegyzék

1. ábra: A bizalom fajtái	24
2. ábra: Porter és Lawler elméleti modellje.....	29
3. ábra: A három falu elhelyezkedése	40
4. ábra: Bükkösd légi felvétele	42
5. ábra: Bükkösd településrészei	44
6. ábra: Bükkösd lakosságának korcsoport szerinti megoszlása	46
7. ábra: Bükkösd lakosságának iskolai végzettség szerinti megoszlása.....	47
8. ábra: A bükkösdi népesség gazdasági aktivitása.....	48
9. ábra: Bükkösdi vállalkozások számának ágazati megoszlása	49
10. ábra: Himesháza légi felvétele	52
11. ábra: Himesháza lakosságának korcsoport szerinti megoszlása	54
12. ábra: Himesháza 7 éves és idősebb lakosságának legmagasabb iskolai végzettsége.....	54
13. ábra: Himesháza lakosságának gazdasági aktivitása.....	55
14. ábra: Szalánta légi felvétele.....	59
15. ábra: Szalánta lakosságának korszerkezete	61
16. ábra: Szalánta 7 éves és idősebb lakosságának legmagasabb iskolai végzettsége	62
17. ábra: A szalántai népesség gazdasági aktivitása	62
18. ábra: Bükkösd térképe	68
19. ábra: Egy bükkösdi interjúalany mentális térképe	69
20. ábra: Himesháza térképe	70
21. ábra: Egy himesházi interjúalany mentális térképe.....	71
22. ábra: Szalánta térképe.....	72
23. ábra: Egy szalántai interjúalany mentális térképe	73
24. ábra: Egy vállalkozó mentális térképe Szalántáról	78
25. ábra: Falvak lokális térszemléletének és identitástudatának kapcsolata	88
26. ábra: Vállalkozások társadalmi átmenete	100
27. ábra: Vállalkozás és a helyi társadalom kapcsolata	116
28. ábra: A helyi társadalom szerveződési szintjei	118
29. ábra: A vizsgált községek önkormányzatainak költségvetési bevételei 2005-ben.....	124
30. ábra: Sikeres falu kialakulásához szükséges helyi társadalmi feltételek.....	151

Táblázatjegyzék

1. táblázat: A három faluban megkérdezett személyek száma.....	35
2. táblázat: A három vizsgált falu adatainak összehasonlítása.....	41
3. táblázat: Bükkösd lakosságszámának alakulása.....	46
4. táblázat: Bükkösd nemzetiségi összetétele 1941-ben.....	50
5. táblázat: Bükkösd lakossága nemzetiségi hovatartozása szerint.....	51
6. táblázat: Bükkösd lakosságának vallási összetétele	51
7. táblázat: Himesháza lakosságának nemzetiségi összetétele	57
8. táblázat: Himesháza lakosságának vallási összetétele	57
9. táblázat: Himesházi németek kitelepülésével összefüggő adatok	58

10. táblázat: Szalánta lakosságának nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlása 1941-ben	64
11. táblázat: Vállalkozók összetétele	94
12. táblázat: A vállalkozások száma és az infrastruktúra kiépítettsége.....	96
13. táblázat: Vállalkozók cselekvéstípus szerint	108
14. táblázat: Vállalkozók motivációi a cselekvések fő típusai szerint	112
15. táblázat: Vállalkozás és a helyi társadalom egymásra hatása	117
16. táblázat: Intézményvezetők és notabilis személyekkel készített interjúk megoszlása.....	119
17. táblázat: A vizsgált községek önkormányzatainak költségvetési bevételei 2005-ben	123
18. táblázat: Bükkösd lakosságának 2001-es etnikai megoszlása.....	138
19. táblázat: A himesházi német etnikum 2001-es aránya	139
20. táblázat: Szalánta lakosságának 2001-es etnikumi megoszlása	142
21. táblázat: A falusi társadalom együttélésének főbb jellemzői a három vizsgált településen	144

1. Bevezetés

A tanulmány a helyi társadalmak szerepét kívánja bemutatni a falvak életében. A kutatás előzetes feltételezése szerint ahhoz, hogy egy falu sikeres legyen, nem elégséges csupán az igényelt anyagi forrás megléte és a megfelelő infrastruktúra kiépítettsége, hanem fontos, hogy a lakosság erős közösségi és területi identitástudattal rendelkezzen.

A rendszerváltozás következményei jelentős gazdasági és társadalmi változást idéztek elő a falvak életében. Ezek a változások olyannyira differenciálták a településeket, hogy azok a statisztikai mutatók hasonlósága ellenére is eltérő életminőségbeli különbségeket produkálnak. A falvaknak, a többi településtípushoz hasonlóan, fontos feladata a helyi lakosság számára megteremteni a mindennapi élethez szükséges feltételeket. Azon települések kerülnek ki nyertesén az állandó versenyből, melyek gazdasági helyzete biztonságos, jó életminőséget tudnak teremteni, továbbá helyi közösségük integráló és megtartó erővel bír.

A szerző a hazai társadalmi sajátosságokat kívánta vizsgálni a falvak életében, ezért 2006–2008 között empirikus kutatásokat végzett Baranya megye három településén: Bükkösdön, Himesházán és Szalántán. A kutatás során szerzett adatokat és eredményeket a szerző esettanulmány formájában, a szakirodalom fényében mutatja be.

A tanulmány általános célja rámutatni a vidéki helyi társadalmak jelentőségére a falvak életében és a vidékfejlesztésben.

1.1 A témaválasztás indoklása

A szerző elkötelezettsége a téma iránt elsősorban szociológus végzettségében gyökerezik. Falukutatói gyakorlatai és kistérségi munkái során ugyanis feltűnt: előfordul, hogy a hasonló infrastruktúrával, lélekszámmal és térbeni fekvéssel rendelkező települések, falvak gazdasági fejlettsége jelentősen eltér egymástól, holott a hasonló adottságú településeknek hasonló gazdasági helyzetet kellene tükrözniük/produkálniuk. Például két nyugat-romániai szomszédos település (Mezőpetri és Piskolt), amelyek megegyező infrastruktúrával és lélekszámmal rendelkeznek, etnikai összetételükben, kulturális és gazdasági helyzetük tekintetében különbözőségeket mutatnak fel. További jó példa a jelenségre a Kárpát-medence

három hasonló helyzetű települése Gencs (Romániában), Borzsova (Ukrajnában) és Ökörítőfülpös (Magyarországon) (Borsos–Csité–Letenyei 1999), illetve Baranya megyében hat szomszédos falu (Gáspár 2001 [1986]).

A szerző disszertációjában fontosnak tartja azoknak a társadalmi tényeknek a feltárását, amelyek az azonos nagyságú és adottságú falvakat megkülönböztetik egymástól, és befolyásolják a társadalmi, gazdasági fejlettségüket. A tanulmány hozzá kíván járulni a regionalizmus, és ezen belül a vidékfejlesztés új típusú elemzéséhez, amely nagyobb szerepet szán a nem mérhető és számokkal nem kifejezhető társadalmi tényezőknek.

A témaválasztás indokoltságát a magyarországi elszegényedett és elöregedő vidék fejlesztésének szükségessége adja. Ismert tény, hogy Magyarország népességének 37%-a él községekben. Ötszáz fő alatti településen a lakosság 3%-a, ötszáz és ezer fő közötti lélekszámú településen a lakosság 5%-a él. Ezer léleknél többet számláló falvakban találjuk az emberek 29%-át. Összességében elmondható, hogy a falvak többsége rossz gazdasági és népességi mutatókkal rendelkezik. A szerző vizsgálata szerint a fejlesztésre szoruló települések esetében célszerű a munkahely és az infrastruktúra megteremtése, emellett kiemelten fontos szerepet játszik a helyi társadalom fejlesztése is.

1.2 A kutatás célja és hipotézise

A szerző kutatása során három fő cél elérését fogalmazta meg:

1. Mindazon társadalmi tényezők megismerése, melyek hozzájárulnak a falvak sikerességéhez. Továbbá a társadalmi sikeresség feltételrendszerének kidolgozása.
2. A három vizsgált falu öröklött és társadalmi adottságainak megismerése. Ezen tényezők szerepének feltárása a falvak sikerességében.
3. A mentális és a valós térkép közötti összefüggések feltárása. Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy közösségi tényezők megjelennek-e a térszemléletben?
4. A kutatási módszer alkalmasságának bizonyítása a falvak társadalmi helyzetének feltárásában.

A kutatás nem vállalkozott reprezentativitásra, a kiválasztott három település vizsgálata során csak a fent említett célok elérésére törekszik. Továbbá nem ad kielégítő választ Magyarországon összes településének helyzetére, de általános érvényű következtetésekkel és

használható tapasztalatokkal szolgálhat. A kutatás kezdetén a szerző előzetes vizsgálatait és a témakörben szerzett információit, tapasztalatait alapján kérdéseket fogalmazott meg, melyek mentén felállította kutatási hipotéziseit:

1. Mi játszik fontosabb szerepet a falvak fejlődésében, a helyi társadalom vagy az örökölt adottságok (például a földrajzi és közlekedési helyzet, a meglévő infrastruktúra)? Mekkora szerepük van a helyi együttműködéseknek a falvak sikerességében?

A szerző azt feltételezi, hogy egy adott falu sikerességében fontos szerepet tölt be az örökölt adottságok mellett a helyi társadalom minősége (társadalmi tőkéjének erőssége, együttműködési, érdekképviselési adottságai).

2. A helyi gazdasági szereplők, helyi vezetők és a helyi notabilitások egyénisége, kreativitása vagy annak hiánya döntő jelentőségű-e a falu sikerességében?

A szerző hipotézise szerint a helyi vállalkozók, intézményvezetők és notabilitások habitusa és társadalmi felelősségvállalása nagymértékben befolyásolja egy falu sikerességét.

3. A falu hátrányos adottságait kompenzálja-e a közösségi élet és az együttműködési hajlam? Kimutatható-e, hogy az erős helyi kulturális és közösségi szerveződések fékezik a fiatalok elvándorlását?

Feltételezhető, hogy az élénk közösségi élet nem csupán kompenzálja a hátrányos adottságokat, hanem emellett népességmegtartó ereje is van.

4. Kihat-e a nemzetiség, a kultúra a falvak sikerességére?

A tanulmány hipotézise szerint a kultúrának, etnikumnak is fontos szerepe van a falu eredményességében.

5. Előfordulhat-e, hogy a helyi szereplők közötti konfliktusok a legnagyobb hátráltató tényezők egy falu fejlődésének?

A tanulmány hipotézise szerint a helyi társadalomban fennálló viszonyok (széthúzások, együttműködések) kihatnak a falu gazdasági és társadalmi működésére.

6. Megjelenik-e a falu tényleges képe a „virtuális valóságban” (mentális térképen)? Ha igen, akkor mennyire tudja leképezni a vizsgált társadalmi helyzetet?

Vélhetőleg a falvak tényleges képe nem csupán megjelenik a mentális térképen, hanem társadalmi jellemzőket is hordoz magában.

1.3 A dolgozat felépítése

A tanulmány hét fejezetből áll. Az első fejezetből a témaválasztás indokai, a kutatási célok és hipotézisek ismerhetők meg.

Az értekezés önálló, második fejezetét képezi az elméleti háttér bemutatása, mely elsőként a központi fogalmakat kívánja értelmezni. E fogalmi keretek segítséget nyújtanak abban, hogy a szerző és az olvasók között konszenzus alakuljon ki a terminus technicusok használatát és értelmezését illetően. A kutatás a helyi társadalom szerepét kívánja feltárni a falvak életében, így szükséges röviden körüljárni a leíráshoz nélkülözhetetlen alapfogalmakat, úgymint: helyi társadalom, közösség, habitus, sikeresség stb. A fogalmi mező ismertetése után a közösség- és vidékfejlesztés területeinek tudománytörténeti előzményeit és ezek kapcsolatát mutatja be az egyik alfejezet. Ezt követően a tanulmány a puha tényezők összetevőit és hatásait ismerteti, kapcsolódva a három településen végzett vizsgálathoz.

A harmadik fejezet a kutatás során használt elemzési módszertant tárgyalja. A vizsgálat elsősorban félstrukturált interjúkra, mentális térképek rajzolására és részvevői megfigyelésre, másodsorban a KSH adatbázisának, valamint az önkormányzatok által nyújtott adatok másodelemzésére épült.

A felhasznált módszerek ismertetése után a negyedik fejezetben a falvak (Bükkösd, Himesháza, Szalánta) bemutatására kerül sor.

A három település mentális térképét vázolja fel az ötödik fejezet, ahol ismertetésre kerülnek a vizsgált településekről alkotott mentális térképek, melyek kvalitatív magyarázó tényezőkkel egészülnek ki.

A hatodik fejezet a falvak sikerességét befolyásoló tényezőket kívánja feltárni. E fejezet nagy hangsúlyt fektet a vállalkozók és intézményvezetők habitusára, motivációjára stb. A három esettanulmány függvényében a sikeres falu kialakulásához szükséges helyi társadalmi feltételekre mutat rá, továbbá a vidéki társadalom jellemzőinek felvázolására és ennek elemzésére tesz kísérletet. E fejezet egyik utolsó alfejezetében a tanulmány az esettanulmányokhoz kapcsolódóan a kultúra és a nemzetiség szerepét vizsgálja a falu életében.

Végezetül önálló fejezetben kerül sor a következtetések és eredmények összefoglalására. Az utolsó fejezet a kutatás újszerűségére mutat rá, és az eredmények hasznosíthatóságát ismerteti.

2. Az elméleti háttér bemutatása

2.1 A központi fogalmak meghatározása

A disszertáció az alábbi központi fogalmak köré szerveződik: falu, helyi társadalom, helyi közösség, társadalmi tőke, együttes élmény, vállalkozó, habitus, munkaetika, motiváció, versenyképesség, siker.

1. A falu másik ismert elnevezése a község. Városnak a hivatalosan elismert városi rangú települést, falunak vagy községnek pedig a nem városi települést hívjuk. Utóbbi két megjelölés között csupán annyi a különbség, hogy a „község” inkább államigazgatási, statisztikai használatú fogalom, míg a „falu” a település szélesebb körű társadalmi, gazdasági helyzetére utal, s többnyire a szociológia és a néprajz használja. Jelen tanulmány falunak nevezi a községet. A szóismétlést elkerülendő a „település” többször a falu szinonimájaként jelenik meg.

2. A helyi társadalom meghatározására Böhm Antal definícióját (1996) idézi a szerző. „Helyi társadalomnak nevezem azt az egy-egy településen kialakult mezo-csoportot, amely az individuum és a társadalom egésze között a primer csoportokon keresztül érdekeket, értékeket, ideológiákat közvetít, tradíciókat őriz és az autochton¹ strukturálódás lehetőségét nyújtja. A fel- és leépülés által szüntelen mozgásban lévő társadalmi egység hierarchikusan tagolt csoportjai a strukturálódás különböző fázisait reprezentálják az integrálódás, a kohézió és az identitás fokozatai alapján” (Böhm 1996, 15).

A helyi társadalom a fentiek alapján nem csupán leképezi a társadalom szerkezetét, hanem másként is szerveződik.

A vizsgálat során a helyi társadalmat a szerző úgy operacionalizálta, hogy az az adott település lakosságából (a nonprofit szervezetek is ide sorolandók, mivel azok a helyi lakosság részvételével működnek), intézményi és gazdasági szereplőiből tevődik össze.

3. A következő magyarázatra szoruló fogalom a „közösség”. A weberi definíció szerint „közösségnek nevezzük azt a társadalmi kapcsolatot, ha a társadalmi cselekvést a résztvevők szubjektíve átértékelte (érzelmi, indulati vagy tradicionális) összetartozáson alapuló beállítottsága jellemzi” (Weber 1987, 66). Jól ismert Ferdinand Tönnies (1883 [1887]) meghatározása a közösségről (lásd 2.2 alfejezet), mely a falut közösségként értelmezi,

¹ Az autochton görög eredetű szó, jelentése bennszülött, ősi, törzsökös, eredeti.

szembeállítva azt a várossal. Jelen tanulmány a weberi meghatározást veszi alapul, mert lehet egy falunak helyi társadalma, de nem biztos, hogy ezáltal helyi közösséget is képez.

4. A társadalmi tőkét egyesek a társadalom szerkezetéből vezetik le (Coleman 1988), mások az erőforrást biztosító csoporttagságra építik (Bourdieu 1997), és vannak, akik a fogalmat az egyének közötti kapcsolat minőségére vonatkoztatják (Putnam 2000). A Pierre Bourdieu-i definíció a legelfogadottabb a szociológusok körében, de jelen vizsgálat szempontjából Robert Putnam meghatározását szükséges előnyben részesíteni. Putnam elmélete szerint a társadalmi tőke négy összetevőből áll: (1) szoros társadalmi háló, (2) a civil szervezetek erőssége, (3) a közösségi – helyi – azonosságtudat és a szolidaritás mértéke, (4) a bizalom és a támogatás foka.

5. Egy adott csoporton, illetve közösségen belül együttes élmények jönnek létre, melyek erősítik a helyi társadalom tagjai közötti kohéziót és kooperációt. Mérei Ferenc (1988) elmélete szerint együttes élmény az, amikor egy csoporton belül közös szokások, értékek alakulnak ki.

6. A tanulmányban a „vállalkozók” megnevezés egyaránt vonatkozik önfoglalkoztatókra, mikrovállalkozásokra, kisvállalkozásokra és középvállalkozásokra is. A vizsgálat célja a vállalkozók habitusának, munkaetikájának stb. elemzése függetlenül a vállalkozás nagyságától vagy gazdasági mutatóitól.

7. A „habitus” fogalmát Bourdieu honosította meg a társadalomtudományi gondolkodásban. A habitus nem mechanikus beállítódás, melyet az egyének döntési helyzetekben mechanikusan alkalmaznak, hanem a törekvéseknek, értékeknek, megoldásmódoknak, rutinoknak egy adott közösség kultúrájába beépült együttese. A habitus fogalma a cselekvés állandóságának megragadására alkalmas, hogy hasonló kulturális feltételek között szocializálódott emberek viselkedésének egyöntetűségét megmagyarázza. „A habitus által létrehozott gyakorlatok eleve alkalmazkodnak az objektív körülményekhez, legalábbis, ha azok a körülmények, amelyek között a habitus működik, azonosak (vagy hasonlóak) maradtak azokhoz a körülményekhez képest, amelyek között a habitus kialakult (Bourdieu 1978, 238–239).

8. A „munkaetika” fogalmát Max Weber vezette be a tudományos diskurzusba. Weber a gazdasági viselkedés mozgatórugóját az etikában vélte felfedezni. A *protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* (1982 [1905]) című értekezésében kifejti, hogy a modern, európai kapitalizmus kialakulásában nagy szerepe volt a puritánok eszméinek és életszemléletének. A kálvinista reformátori mozgalom a szigorú fegyelmet és önmegtartóztatást tűzte ki célul, ami

Németalföldön és Angliában a gazdasági vállalkozásokat felvirágoztatta. Ezzel Weber egy új jellemideál kialakulására mutatott rá, melyet nem pusztán a szerzés éltet, hanem a gazdasági életben kamatozó racionalitás is jellemez, ami rendszeressé és fegyelmezetté teszi az életet. A protestáns etika általános világnézet és értékrend, mely nem csupán a munkára, a munkával kapcsolatos értékekre, vélekedésekre vonatkozik, hanem befolyásolja az evilági aszkézist, szorgalmat, a takarékossgot, a fogyasztást, az időbeosztást, a vagyonnal és a lehetőségekkel való élest.

9. A jól ismert maslowi (1954) motivációelmélet helyett a szerző Farkas Zoltán (2001) cselekvés-motiváltságát használja fel az elemzésekhez. Farkas a hozadék és a kényszer, valamint a szükséglet alapján strukturálja a motivációt, így beszélhetünk közvetlen és közvetett szükségmotivált, illetve közvetlen és közvetett kényszymotivált cselekvésről. A különböző motiváltság eredményességének a hozadékát is megkülönbözteti pozitívum és negatívum alapján.²

10. A versenyképesség egyik legkiválóbb meghatározása Michael Porter (1998) nevéhez fűződik. Porter értelmezésében a versenyképesség az a nemzetgazdasági mutató, amely azt fejezi ki, hogy egy nemzet milyen hatékonyan hasznosítja a rendelkezésre álló emberi, pénzbeli és természeti tőkét. Jelen tanulmány nem nemzeti, hanem települési, falusi versenyképességről beszél, nevezetesen, hogy egy falu közösségének és helyi társadalmának milyen a versenyképessége. A versenyképesség Garelli (2008) szerint csupán a gazdaság tartós sikerességét és az emberek jólétét szolgáló eszköz. Csath Magdolna (2008) megfogalmazásában: „A versenyképesség azt fejezi ki, hogy egy nemzet hogyan tudja a leghatékonyabban hasznosítani valamennyi erőforrását és képességét azzal a céllal, hogy a lakosság prosperitása: életszínvonala és életminősége tartósan növekedhessék” (Csath 2008, 2).

11. Végezetül egy adott falvat a tanulmány abban az esetben tekint sikeresnek, amennyiben a helyi társadalom életminősége kedvező, gazdasági helyzete biztonságos, továbbá a helyi közösségnek integráló és megtartó ereje van.

² Ezen elméletre részletesen kitérünk az esettanulmányok tárgyalásakor.

2.2 A közösség és vidékfejlesztés elmélete más szemszögből

A közösség³ fogalmát Ferdinand Tönnies (1983 [1887]) *Gemeinschaft und Gessellschaft*⁴ című munkájában vezette be. Tönnies „közösségi elmélete” a falu hagyományos rendjét tükrözi, amelyben bizalmas viszonyban élnek egymással az emberek, s kapcsolataik a családon belüli viszonyok (anya és gyermekei, férfi és nő mint házastársak, testvérek közti kapcsolatokban manifesztálódnak) mintái szerint épülnek ki, az érzület és akarat egységét teremtve meg egy organizmusban.

A mai fő irányzat szakít ezzel az elmélettel, és a weberi iskolát követi, mivel a Tönnies által leírt faluközösség megváltozott. A falvak önellátásának elvesztésével a hagyományos közösség is átalakul. Max Webernél a közösség úgy jelenik meg, mint társadalmi kapcsolat és érdekérvényesítő lehetőség mely, „többek magatartása értelmi tartalmának megfelelően kölcsönösen egymáshoz igazodik, és magatartásukat ez a kölcsönös igazodás irányítja. A társadalmi kapcsolat tehát teljes egészében és kizárólag azt az esélyt jelenti, hogy a cselekvés (értelme szerint) megoldható és társadalmi cselekvésként játszódik le [...]. A kapcsolat tartalma a legkülönbélebb lehet: rendi, nemzeti vagy osztályközösség (feltéve, hogy pusztán együvé tartozáson túl társadalmi cselekvés is létrejön). A fogalomról tehát egyértelműen nem derül ki, hogy a cselekvők szolidárisak-e egymással, vagy sem” (Weber 1987, 54–55). A közösség együttes válasszal születik meg: az egymáshoz igazodással.

Antony Cohen (1985) továbbfejlesztette a közösségelméletet. Szerinte négy feltételnek kell teljesülnie közösség kialakulásához. Ezek a következők:

1. Társadalmi tér, illetve lokalitás. Területi közösségről akkor beszélünk, ha az emberek a közösségüket egyfajta geográfiai entitásban – „helybéliségnek”, az „idevalósiságban” – élik meg.
2. Érdekek, problémák, identitások, melyek személyeket arra ösztönöznek, hogy csoporttá formálódjanak. A közösséget azonos érdekek határozzák meg (vallás, etnikai azonosság stb.), melyek identitáspolitikát alakítanak ki.
3. A közösség tagjai között társadalmi interakciók zajlanak.
4. A közösség feltétele, hogy önmagát kollektív társadalmi cselekvések folyamatában azonosítsa. A közösség hely, csoport és idea gyűjtőpontjában áll, s tagjait a kultúrájuk

³ E fejezetben a helyi társadalom és a közösség szinonimaként jelenik meg, annak ellenére, hogy a két fogalmat a szerző nem tekinti azonosnak, de az ismertetésre kerülő kutatások többsége nem tesz különbséget köztük.

⁴ *Közösség és társadalom* című könyve.

vitalitásába vetett hit, illetve várakozásaik tartja össze. A közösségek e tekintetben szimbolikusak.

Cohen a közösségi feltételek megfogalmazásánál figyelembe vette az összes meghatározó tényezőt, ami egy társadalmi csoport közösséggé válásához szükséges. Igaz, új helyzetet hozott az internet, amely segítségével lokalitás nélkül is létrejöhetnek közösségek.

A közigazgatásban és a regionalizmusban is kiemelt szerepe van a közösségnek. A helyi önkormányzás gyökere, alapvetően közösségi karaktere alkotmányosan képviseleti jellegében testesül meg, mivel önkormányzati szervek választással nyerik megbízatásukat (Pálné Kovács 2008). Tönnies (1983) is hangsúlyozza, hogy a közösségnek kiemelt szerepe van az állam kialakulásában. A társadalom eleinte vérségi, majd területi, szomszédsági alapon szerveződő közösségekből áll, melyek „polisszá” válnak, és egyetlen testületbe, az államba olvadnak. „A helyi közösség ügyeit intéző szervezetek beépültek az állami szervezetrendszerbe, de megőrizték a helyi társadalomtól származó legitimitásukat, s az ebből következő autonómiájukat” (Pálné Kovács 2008, 24). Így az önkormányzatokhoz kezdettől fogva a decentralizáció és a demokrácia adta önrendelkezés elve kötődik.

A közösségek vizsgálata iránt a 20. században a szociológia, néprajz, antropológia is élénk érdeklődést mutatott.

A nyugati közösségtanulmány (community studies) a Chicagói Iskolából⁵ (Lynd 1929; Park–Borgess–McKenzie 1925; Whyte 1943 stb.) és a szociál-antropológiából nőtte ki magát.

Magyarországon Sárkány Mihály (2000) a közösségtanulmányt összefüggő módszernek tekinti, mely az egymást átható társadalmi folyamatok leírására és értelmezésére alkalmazható. A komplex társadalom ritkán tekinthető át, ragadható meg egészében, ám kisebb alakulatok esetén, mint amilyen egy falu, több esély van az életviszonyok teljességének érzékelésére. Módszerét a szociológia és az antropológia területéről kölcsönzi.

Kovács Éva (2007) elemzése a közösségtanulmánnyal foglalkozó nemzetközi kutatók három nemzedékét mutatja be.

Az első nemzedék a 20. század első évtizedeiben, a Chicagói Iskolából (Lynd–Lynd 1929, 1937; Park–Burgess–McKenzie and Roderick 1925; Whyte 1943 stb.) és a brit szociál-antropológiából nőtte ki magát (Evans–Pritchard 1940; Rees 1950 stb.), de más nyugat-európai országok kutatói is csatlakoztak hozzá (Jahoda–Lazarsfeld–Zeisel 1999 [1933],

⁵ A chicagói szociológusok között Small és William I. Thomas különösen érdeklődött az antropológia megközelítése és módszerei iránt. Ennek eredményeként a Chicagói Iskola karaktereül vált a városszociológiai elemzés és a közösségek vizsgálata. A kutatásokban központi szerepet játszott a résztvevő megfigyeléses módszer.

Arensberg–Kimball 1937). Az első nemzedék képviselői a közösséget adotttnak vélték; harmonikus és funkcionálisan egészséges közösséggel operáltak, túlhangsúlyozva a népet, azaz a ruralitást.

A második nemzedék az 1950-es években jelenik meg. Átörökíti az első nemzedék szemléletmódját, ugyanakkor kritikusan is viszonyul hozzá. E körhöz tartoztak: Colin Bell, Howard Newby, David W. Minar, Robert A. Nisbet, Talcott Parsons stb.

A harmadik nemzedék a hetvenes években lépett színre. Barney Glaser és Anselm Strauss a megalapozott elmélet kidolgozásával módszertanilag új alapokra helyezte a közösségkutatást. A témával kapcsolatban olyan híres munkák jelentek meg, mint Clifford Geertz (1994 [1973]) „sűrű leírása”, Mark Granovetter kapcsolatháló elemzése (1973) és Kevin Lynch⁶ mentális térképezési eljárása. A harmadik nemzedék munkája paradigmaváltást hozott.

Magyarországon a közösség- vagy falukutatók működését (a hazai kutatók többnyire az utóbbi csoportba voltak sorolhatók) a nemzetközi kutatóktól eltérően lehetséges csupán vizsgálni. A disszertáció szerzője két besorolási szempontot vél felfedezni a magyarországi kutatók munkái alapján. A 20. század második-harmadik évtizedében jelennek meg az első falukutatók és szociográfiai írások (melyek jelentőségére a későbbiekben bővebben kitér a szerző). A magyar szociográfia második „virágkorát”, Váradi Monika Máriaéhoz (2007) hasonlóan a nyolcvanas évek puhuló diktatúrájának időszakára teszi a szerző, amikor a műfaj tematikájában kapcsolódott a két világháború közötti szociográfiához, ám módszertani eszköztárát tekintve differenciáltabbá és tudományosabbá vált (Váradi 2007).

Conrad Arensberg (1954) a közösségtanulmányok két csoportját különbözteti meg. Az első magának a közösségnek (mint működő helyi társadalomnak) megismerésére, leírására, bemutatására törekszik, míg a másik a közösséget mint keretet használja arra, hogy valamilyen kérdésre választ kapjon. Az első típusú tanulmányozási mód antropológiai jellegű, mely a helyi társadalom működését kívánja megismerni. Arensberg úgy vélte, hogy az egész társadalomra jellemző problémákat lehet így helyileg áttekinteni.⁷ A második típusú közösségtanulmányozási módszert alkalmazók olyan konkrét kérdésekre keresik a választ, mint például egy intézmény működése, munkamegosztása stb.

⁶ A mentális térképezési eljárás módszerét a tanulmány az ötödik fejezetben tárgyalja.

⁷ Arensberg John Dollard (1937) *Caste and Class in Southern Town* (New Haven: Yale University Press) című művére hivatkozik, melyben Dollardnak sikerült a fehérek és az afroamerikaiak problémáit közösségi szinten megragadni, és képes volt arra, hogy a problémákra megoldásokat is javasoljon.

Az Arensberg által említett (antropológiai és a feltáró-magyarázó jellegű) módszerek nem rendelkeznek erős hagyományokkal a magyar társadalomtudományi vizsgálatokban.⁸ A hazai kutatók többsége a komplex eredményeket felmutató monografikus⁹ közösségkutatás helyett a szociografikus kutatást gyakorolta, mellyel egy-egy társadalmi csoport, réteg vagy tájegység, település életmódját írták le.¹⁰

Sárkány és szerzőtársai (1982) szerint magyarországi közösségtanulmányokról nem is beszélhetünk, ha szigorúan vesszük a közösség definícióját.

A disszertáció szerzőjének meglátása szerint Magyarországon a közösségvizsgálatokat, - tanulmányokat a kutatók többsége falukutatásként értelmezte. Így nem is tettek különbséget közösség és helyi társadalom között, hanem egy lokális életvilág komplex szemléletű feldolgozását célozták meg.

Sárkány Mihály (1979) és Kotics József (2007) írásaikban a falukutatás történetét ismertetik. Jelen tanulmánynak nincs módja részletes képet adni a 20. század falukutatásairól, csupán arra van lehetősége, hogy néhány kiemelkedő kutatási törekvést ismertessen.

A 20. század elején Magyarországon, Nyugat-Európához és Amerikához hasonlóan, élénk társadalomtudományi érdeklődés volt tapasztalható. A tudományterület művelői a *Huszedik század* című folyóirat köré gyülekeztek. Írásaikban a külföldi szakirodalom eredményeit tárgyalták tovább, és elméleti problémákat boncolgattak. Falukutatással nem foglalkoztak, de elhintették a szociográfia eszméjének magvait.

Az első diák falukutató mozgalmat a csehszlovákiai magyar fiatalok szervezete, a Sarló indította el. 1927-től kezdődő falujárásaik során kezdetben a népművelés kapott nagyobb szerepet. A magyar értelmiséget a társadalmi bajok¹¹ fokozódó jelentkezése arra ösztönözte, hogy a magyar falut, ahol az ország lakosságának többsége élt, mind jobban megismerje, legsúlyosabb problémáit a társadalom elé tárja, orvoslásukon és megoldásukon gondolkodjék.

Az 1930-as évek elején kibontakozó és társadalmi mozgalommá szélesedő falukutatást falukutató mozgalomnak nevezték. Az elméleti ismeretek nem hiányoztak, de a falukutatás egészét módszertani tisztázatlanság jellemezte. 1930-ban megalakult a Szegedi Fiatalok

⁸ Például Romániában, Lengyelországban nagy múltra tekint vissza a falvak módszertani monografikus kutatása; a 20. század első negyedéig nyúlik vissza.

⁹ A monográfia görög eredetű szó. Jelentése: valamely szűkebb tárgyra vonatkozó kérdést kimerítően tárgyaló mű. A településmonográfia valamely település jellemzőinek tételes kutatásáról, illetve azok eredményeinek leírásáról szól.

¹⁰ Magyarországon az 1930-as években hódított, amikor a népirók mozgalma fellendítette a falukutatást.

¹¹ A társadalmi problémák megfogalmazása az 1930-as években társadalmi bajokként jelenik meg a szakirodalomban.

Művészeti Kollégiuma, melyre jelentősen hatottak Dimitrie Gusti vizsgálatai.¹² Ezzel egy időben szerveződött a romániai magyar fiatalok falukutató mozgalma. A szegedi egyetemisták falujárásaival egy időben a budapesti Bartha Miklós Társaság is falukutatót kezdeményezett. Ők fogalmazták meg a *Ki a faluba!* című kiáltványt, amely a magyar falu társadalmi és gazdasági helyzetét, a parasztság nemzeti szerepét vizsgáló pályázati felhívás volt. A felhívásnak jelentős eredménye nem lett, mert a társaság politikai színtérre vált. Ebben az időben több kollégium is alakult falukutató céljából, közülük ismertebb a Sárospataki Református Főiskola Faluszeminárium (1931) és a Pro Christo Diákszövetség (1934). Céljuk hasonló volt a többi diák falukutató mozgaloméhoz: megismerni a falut és gyógyírt találni a problémákra.

A Pro Christo „kemsei munkaközösségének” tagjai voltak többek között Elek Péter, Gunda Béla, Hilscher (Mády) Zoltán, Kerényi György és Kovács Imre. Hilscher (Mády) felügyeletével az Ormánságban az akkori rendszer számára kényes témákat feszegettek. A magyar falukutató egyik legértékesebb munkája, az *Elsüllyedt falu a Dunántúlon* (Budapest 1936) című könyv is a munkacsoport tagjaihoz kötődik.

A Pro Christo falukutató csoportja az elméleti kérdések mellett gyakorlati falumunkát is végzett. Ez a munka szociális segélyakciókkal összekapcsolt népművelést is jelentett. Gunda Béla (1935) a Kemse-kötet módszertanát Gustitól vette át, ugyanis a román szociológus munkacsapata jórészt kisfalvakat vizsgált. A módszertani szigorúság megjelenik a Pro Christo falukutató csoport kutatásaiban is: a kemsei kutatás alaposan előkészített vizsgálat volt.

A kutatócsoport igyekezett részt venni a falu életében. Elsősorban megfigyeléses módszerrel dolgoztak, de előfordult, hogy a lakosságot is kérdezték. A falu életének különböző aspektusait igyekeztek alaposan feltárni. Az elkészült mű formáját tekintve „etnográfus” beállítottságú, s tudományosan a leginkább megalapozott munka a harmincas évek szociográfiái között (Némedi 1985), ugyanakkor szemléletmódját romantikus parasztfelfogás hatja át.

A mű a paraszti kultúra eltűnését siratja. A kutatócsoport a paraszti hagyományok átalakulására és az egykejelenség okaira kereste a választ. „Nem vezetheti tehát a kutatásra vállalkozó munkásokat sem az ötletszerűség, sem a véletlen játékból kínálkozó alkalom, hanem kizárólag a nagy népi problémáknak a magyarság egyetemes szempontjai alapján

¹² A román szociológust a szociológiai monográfia módszere létrehozójának és nagyhatású alkalmazójának tekintik. Tanítványaival több száz román falu monografikus feldolgozását végezte el 1925–1948 között.

megállapított értékrendje és az ezzel minden körülmények között végzetesen összefüggő veszélyeztetettség” (Elek–Gunda–Hilscher 1936, 7–8).

A népi írók szociográfiai munkáinak a '30-as években nagy szerepük volt a szociográfiai műfaj kialakulásában. Az irodalmi szociográfusok közül a legismertebb Illyés Gyula (*Puszták népe*), Veres Péter (*Számadás, Falusi krónika*), Darvas József (*Elindult szeptemberben*), Kovács Imre (*A néma forradalom, Kivándorlás*), Féja Géza (*Viharsarok*) munkái. De Erdei Ferenc (*Futóhomok*) és Szabó Zoltán (*Cifra nyomorúság*) társadalomelméleti megalapozottságú műveiről sem feledkezhetünk meg.

Erdi Ferenc korai munkái külön figyelmet érdemelnek, különösen Kishegyről szóló írása, amely a Makó melletti kistelepülést mutatja be. A tanulmányt még egyetemistaként, 1931-ben publikálta. Erdi korai munkái a makói helyi társadalom szociográfiája mellett a paraszti státusz felbomlásának és a parasztpolgári társadalomba való betagolódásának elméletét is tartalmazzák (Némedi 1985).

Erdi a paraszti társadalom egészét vizsgálja, és a paraszti világnak a társadalom nagy csoportjaihoz fűződő viszonyát elemzi. Munkásságában a magyar társadalomfejlődés jellegéről vallott álláspontja is kikristályosodik.

Erdi korai írásait a tényyszerűségekre való törekvés jellemzi. A *Futóhomoktól* (1935) kezdve azonban a parasztság felemelésének szándéka és ideológiája kap nagyobb hangsúlyt.

A korszakban több olyan szociológiai munka is napvilágot látott, mely nem kötődött egyetlen falukutató közösséghez sem (Weiss István, Matolcsy Mihály, Kerék Mihály). Ezek a szerzők a magyar falu vizsgálata során elsősorban a földbirtok kérdésére fókuszáltak. (Kotics 2007).

A '30-as évek közepéig a helyi társadalomkutatás a néprajz területén még gyerekcipőben járt. Az első nagyobb lélegzetvételű munkák Fél Edit tollából származnak. Kocsról készült monográfiája a szerző egyik legismertebb műve (Fél 1941). A kötet egy átfogóbb szociológiai kutatás keretében született azzal a szándékkal, hogy feltárja a közigazgatás működését az 1930-as évek derekán. A cél „egy társadalmi rétegek, vagyoni rétegek, társadalmi csoportok szerint tagolt állapotrajz” (Fél 1991, 170) készítése volt. Fél munkásságának betetőzése a Hofer Tamással közösen készített Átány-trilógia (1997). Terjedelmi korlátok miatt erre a disszertáció szerzője nem kíván részletesen kitérni, csak annyit szeretne megjegyezni, hogy a néprajzi vizsgálódások hozzájárultak a későbbi falukutatói munkákhoz.

1960-tól a faluszociológia területén ismét lendületet kapott a szociografikus hangvételű szépirodalmi irány, amely felhívta a figyelmet a parasztság és a vidék problémáira.

Képviselőit (Csók Gyula, Csoóri Sándor, Sántha Ferenc, Mocsár Gábor, Fėja Géza és mások) a közös gazdálkodásba kezdő falu élete, a város és a falu új típusú viszonya, a magyar parasztság gyökeresen megváltozott sorsa foglalkoztatta (Sárkány 1979).

Az 1970-es években Bodrogi Tibor vezetésével egy nógrádi kis településen zajlott falukutatás. A '70-es évek állapotának rögzítése és elemzése céljából Bodrogi (1978) hozzájárult a varsányi kötet megjelenéséhez.

Ahogy a tanulmány korábban már említette, az 1980-as években a szociográfia második virágkorát éli. T. Kiss Tamás (2007) álláspontja szerint a 1970-es és 1980-as években a falukutatás egyre erőteljesebb hatást gyakorolt a hazai felsőoktatásra. A táborszerű kutatások során a fiatalokat a valóságról való tudósítás, a társadalmi struktúrát megváltoztatni kívánó individuumokból álló közösségek létrehozásának törekvése, az egyéni élmények és empirikus tapasztalatszerzés vágya vezette. 1984-ben létrejött a homokmégyi falukutató csoport Kiss József vezetésével. Munkájuk eredményeként született az *Egy falukutatás vázlata. Homokmégy, 1984–1987* című tanulmány, amely módszertanilag a kemsei kötettel vállalt szoros rokonságot.

A 1980-as években a vidék kutatása „professzionálissá” vált, a kutatók a kor egy-egy problémás szegmensével foglalkoztak. Egyes szerzők már kritikailag közelítettek a múlt örökségéhez, például Csalog Zsolt (*Parasztregény* 1985 [1978]), Albert Gábor (*Emelt fővel* 1983), Mátyus Aliz–Tausz Katalin (*Maga-ura parasztlak és uradalmi cselédek* 1984), Závada Pál (*Kulákpréslak* 1984), Örszigethy Erzsébet (*Bírsalmasajtlak* 1995) stb. Mások a folytonosság és a megszakítottság kérdését helyezték vizsgálatuk középpontjába. Az utóparasztlak (Márkus István 1979), a polgárosodás és a proletarizálódás problémakörét (Juhász Pál 1985, 1986/1987; Szelényi Iván 1992 [1988]; Kovách Imre 1988; Kovács Katalin 1990, 1994) boncolgatták.

A rendszerváltást követő időszakban számos, az agrárgazdaságban lezajlott folyamatokat elemző munka jelent meg (Kovács Cs.–Kovács K.–Bihari 1998; Bihari–Kovács K.–Váradi 1996; Kovács T. 2008; Csíste–Csurgó–Himesi–Kovách 2002). „A kilencvenes évek kutatataisai elsősorban arra keresték a választ, hogy kik voltak az átalakulás főszereplői – ha úgy tetszik, nyertesei és veszteseik –, s hogy a magyarországi agrárátalakulás után milyen tulajdoni, eszköz- és földhasználati, üzemszervezeti struktúrák vannak kiépülőben, illetve azt vizsgálták, hogy az agráriumban lezajlott tulajdon- és gazdaságszerkezeti változások miként alakítják át a magyar vidék helyi társadalmát” (Váradi 2007, 53). Megjelentek olyan munkák is, melyek a

mezőgazdaságban végbemenő megszakítottság és folytonosság dimenzióját elemezték (Andor–Kuczi–Swain 1996; Kovách 1997; Laki 1996, 1997).

Összefoglalva: az 1930-as évek falukutatói számára a falu problematikájának feltárása és megoldása a domináns, melyhez szociografikus kutatási módszerrel közelítettek. Az 1960-as években újraéled a falukutatás, főként a néprajzkutatók körében. Az 1980-as évek végén a kutatások szemléletében és módszerében jelentős változás figyelhető meg. A szerző meglátása szerint a falukutatás megszűnik szociografikus lenni. A módszerekkel együtt a vizsgált témák köre is kitágul, differenciálódik. „Az önállóságát fokozatosan elvesztő falu „feloldódik” a társadalomban, így a társadalom más alkotórészeihez hasonlóan kutatható” (Cernescu 1995, 107). Tudományos szakosodás történik a falukutatás témakörében, mint például: településszociológia, agrárszociológia, antropológia, szociográfia, néprajz. Az 1930-as évek falukutatói úgy vélték, hogy a faluban ösztársadalmi problémákat lehet megragadni. Ez a szemléletmód a 20. század utolsó két évtizedében megváltozott. „A falu már nem sűrítette magában, mint cseppben a tengert a magyar társadalom valamennyi problémáját” (T. Kiss 2007, 77). A falukutató táborokon túl az 1990-es években módszertanilag igen kimunkált és sikeresen megvalósított kutatások születtek, melyek többnyire a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja munkatársainak nevéhez fűződnek. A szerző szükségesnek látja e kutatók közül a teljesség igénye nélkül kiemelni Csatári Bálintot, Gáspár Gabriellát, Kovács Katalint, Kovács Terézt, Kovách Imrét és Pálné Kovács Ilonát.

A jelenlegi tanulmány empirikus vizsgálata szempontjából célszerű külön megemlíteni három tanulmányt. Elsőként Gáspár Gabriella (2001 [1986]) *Hat falu hat sorsa* című munkáját, mely szociográfiai esettanulmány. Gáspár egy kistérség településeinek helyi társadalmi jellegzetességeit és hasonlóságait vizsgálta a történeti folyamatosság és megszakítottság szempontjából. Míg a tanulmány első fele kizárólag a történeti források, statisztikák feldolgozásán alapul, addig a második rész interjúk elemzésével foglalkozik. Gáspár tanulmányában újszerű egy-egy közösség kohéziós állapotának vizsgálata. E vizsgálat ismételt elvégzése az eredetitől eltérő eredményt adna, mivel az 1980-as években végzett vizsgálatokhoz viszonyítva az adott falvakban generációváltás történt.

A második tanulmány, *Rendszerváltozás után. Falusi sorsforduló a Kárpát-medencében* Borsos Endre, Csité András és Letenyey László vezetésével (1999) készült munka. A szociológiai és antropológiai vizsgálaton alapuló kutatás a három településről nem a megszokott módon ad helyzetelemzést. Találunk demográfiai, gazdasági, társadalmi leírást, amely kiegészül mentális térképpel és kapcsolatihálózat-elemzéssel. A mű a rendszerváltozás

hatásait újszerű módszertannal vizsgálja. Jelen értekezés is támaszkodik e módszertani sokszínűsége, a fent említett tanulmány leíró jellegével szemben azonban magyarázó jelleggel bír. A tanulmány nagy hatást gyakorolt a disszertáció szerzőjére, nem csupán vizsgálati módszere révén, hanem azáltal is, hogy a szerzők milyen nagy sikerrel tudták a rendszerváltozás folyamatait az adott településeken megragadni.

A harmadik tanulmány Vincze Mária *Románia vidékpolitikája felül- és alulnézetből*¹³ (2005 [2004]) című habilitációs előadása. Vincze Székelyföldön és Kalotaszegen végzett kistérségi kutatásai új eredményekkel gazdagították a regionális tudományt. E tanulmány egyik érdeme, hogy nem csupán a vidékpolitikát veszi górcső alá, hanem a vidéki vállalkozók vidékfejlesztésben betöltött szerepét is vizsgálja. A terepmunkákon több tucat egyetemi hallgató vett részt. Módszerét Vincze területi kutatásnak nevezi, mely megegyezik a falukutatás vizsgálati módszerével.

A 20. századi falukutatás jellegű vizsgálatok bemutatásából az a következtetés vonható le, hogy léteznek jelentős közösségtanulmányok, melyek a néprajz, szociológia területén születtek. E tanulmányok (főként az utóbbi három) sok esetben nem falukutatás céljából íródtak, hanem a térségi problémák feltárásához, magyarázatához és megoldásához kívántak hozzájárulni.

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma és a Pro Christo falukutató csoport tagjai nemcsak a társadalmi problémák megismerését, illetve megismertetését tartották fontosnak, hanem a problémákat orvoslandó ellátogattak a falvakba, hogy szociális és oktató szerepet vállaljanak. Ahogy Némedi Dénes (1985) leírásából kiderül, a falukutatás szociális segélyakciókkal összekapcsolt népművelést jelentett. A szerzőben felvetődik a kérdés: ha az 1930-as években használatban lett volna a vidékfejlesztés kifejezés, lehet, hogy az akkori kutatók nem falukatatóknak, hanem a mai divatos elnevezéssel élve, vidékfejlesztőknek titulálták volna magukat.

A szerző meggyőződése szerint Magyarország erős vidékfejlesztési és közösségkutató múlttal rendelkezik, annak ellenére, hogy a 1930-as években még nem annak nevezte a szakirodalom.

¹³ Lásd Vincze Mária hasonló művét „Vidéki helyzetelemzés, Kászoni esettanulmány” (2002)

2.2.1 Vidékfejlesztés–falukutatás

Az előző részből kiderült, hogy a falukutatók fő célként fogalmazták meg „a vidéki bajok” orvoslását, s ez nem történt másként 1996-ban a Corkban elfogadott nyilatkozatban sem. A tíz pontba szedett nyilatkozatból, annak is különösen az első pontjából („A vidék előtérbe helyezése”) jól látható, hogy az kísértetiesen hasonlít a Magyarországon az 1930-as években megfogalmazott célokhoz.

„Céljai: az elvándorlás megelőzése, a szegénység elleni küzdelem, a munkahelyteremtés serkentése, az esélyegyenlőség kialakítása, valamint az egészség, a biztonság, a személyiségfejlődés, a pihenés és a vidéki jólét területeken megfelelően növekvő minőségi igényének. A vidéki környezetminőség megóvásának és javításának szükségességét a Község minden vidékfejlesztést célzó politikájában szem előtt kell tartani. Az állami kiadások igazságosabb elosztására van szükség a vidék és a városok között az infrastrukturális beruházások, az oktatás, az egészségügy és a távközlési szolgáltatások területén. A rendelkezésre álló források növekvő hányadát kell a vidékfejlesztés és a környezeti célok megvalósítására felhasználni” (Cork 1996. november 9.).

Ezen célok elérése továbbra is aktuális nem csak Magyarországon, mivel a vidéki térségek¹⁴ jelenleg is küzdenek a gyenge infrastruktúrával, szegénységgel, a népesség csökkenésével, a munkahelyek hiányával, az alacsony szakképzettséggel, a közösségek elsorvadásával stb.

A célok elérésére a vidékfejlesztés nyújt megfelelő eszközt. Ám első lépésben tisztázni kell a fejlesztés fogalmát. A fejlesztést gyakran a növekedéssel azonosítják, holott a két fogalom között jelentős különbség van (Stears–Reid 1995).

„A növekedés az összgazdasági tevékenység kiterjesztését jelenti egy adott területen. Mérhető a munkahelyek növekvő számával, a lakosság jövedelmének emelkedésével. A növekedést elindító programok az azonnal létrehozható munkahelyek megteremtésére helyezik a hangsúlyt, általában állami támogatások ösztönzésével.

A fejlesztés az egyéni és közösségi, intézményi munkatermelékenység fenntartható növekedését célozza, amely magasabb jövedelmet biztosíthat az egyén számára. A fejlesztés

¹⁴ A tanulmány Kovács Teréz (2003) és Buday-Sántha Attila (2001) vidéki térségi lehatárolását használja. A szerzők rurális térségnek nevezik azokat a településeket, falvakat, városokat, amelyekben a népesség nem haladja meg a 10 000 főt és népsűrűsége a 120 fő/km² értéket.

járhat növekedéssel, de a kapcsolat nem direkt, mert például a gyengébb munkahely jobb állásra cserélhető anélkül, hogy a munkahelyek száma nőne” (Vincze 2005, 10).

Vincze Mária (2005) növekedés és fejlődés fogalmának összehasonlításával látható, hogy a fejlesztés fogalma hatásosabban fejezi ki a vidék számára szükséges feladatot. Nemes Nagy József (2006) Vinczéhez hasonlóan megkülönbözteti a regionális fejlettséget a növekedéstől, ahol a fejlettséget az egyenlőtlenség mérésének fókuszálására használja.

A fogalmak körülírása után lássuk az eszközöket, amelyek rendelkezésünkre állhatnak a fejlesztéshez. A fejlesztés abban az esetben lesz megfelelő, ha nemcsak gazdasági növekedést céloz meg, hanem az életminőség javulását, a környezetre figyelő fenntartható fejlődést, korrupciómentes társadalom létrehozását, együttműködő és szolidáris közösségeket, valamint jó és biztonságos társadalmi környezet kialakítását teszi lehetővé.

A szakirodalom a vidékfejlesztést többnyire a vidéki térségek anyagi támogatásaként és felülről irányított központi stratégiai cselekvésként értelmezi. A disszertáció e szemléletmódtól kíván elszakadni, amikor a fejlesztéseket nem tekinti forrásfüggőnek, emellett a hatékony stratégiát helyiként értelmezi, valamint a helyi társadalmat véli irányadónak a vidéki társadalom működésében. A szerző meggyőződése, hogy a fejlesztésekben a helyi társadalom beintegrálása, a gazdasági-társadalmi problémák orvoslása nemcsak elméleti, hanem gyakorlati szinten is fontos. A problémákra olyan megoldást kell találni, hogy az a falun élők gazdasági felemelkedését és a szociális különbségek feloldását szolgálja. „Ennek érdekében a vidékfejlesztést a gazdaság és infrastrukturális fejlesztés, illetve a humán erőforrás fejlesztése irányába célszerű kiépíteni” (Kovács 1999, 175).

Végezetül tekintsük át a feladatokat, amelyeket szükséges megtenni egy falu, illetve vidéki térség fejlődéséhez. Kovács Teréz (1999) a következő feladatokat ismerteti:

1. Annak felmérése, hogy a mezőgazdaság modernizálása mennyire lesz hatással a vidéki gazdaságra.
2. A vidéki gazdaság diverzifikált fejlesztése.
3. Az infrastruktúra fejlesztése.
4. A humán erőforrás fejlesztése.

Jelen tanulmány fontosnak tartja a vidék fejlesztésében a fent említett feladatokat, de kiegészíti egy ötödik ponttal:

5. A közösség, a helyi társadalom fejlesztése.

A szerző szerint ajánlatos lenne a helyi társadalom behatóbb vizsgálata, mivel az fontos szerepet játszik a vidékfejlesztésben, a helyi erőforrások értékesítésében, a mezőgazdaságból

kiszorulókat foglalkoztatásában. A disszertáció hatodik és hetedik fejezete az ezzel összefüggésben álló vizsgálati eredmények bemutatására vállalkozik.

Végezetül megállapítható, hogy a vidékfejlesztés nem más, mint a helyi gazdaság és társadalom fejlesztése, melynek feltárási módszerét a falukutatás kelléktárából kölcsönözte a szakma.

2.3 A társadalmi és puha tényezők szerepe a falvakban

T. Kiss Tamás (2007) szerint a kutatók egy része az adott település mindenkorai helyzetét és fejlődését a faluból és annak közösségéből próbálja levezetni. Mintha mindazt, ami a faluban történt/történik, a helyben élők anyagi és szellemi energiája, spontán küzdelme és jóra törekvése okozná. A kutatók másik csoportja egy adott település minden lényeges jegyét, nehézségeit és változásait külső erők hatásaként fogta/fogja fel (például: országos munkanélküliség, gazdasági válság, iparosodás stb.). Mintha mindenütt az országban „lényegileg” ugyanaz ment volna végbe a falvakban, és a folyamatokban a helyi társadalomnak nem is lett/lenne szerepe. Az első kutatócsoport megközelítésére alapozva, a szerző elsődlegesen a helyi társadalomból és annak adottságaiból kiindulva kívánja a falvakat elemezni. A kutatás fő hangsúlya a puha tényezők vizsgálatára és ezen tényezőknek a helyi társadalom fejlesztésében betöltött szerepére helyeződik.

A tanulmány puha tényezőnek tekint minden olyan faktort, melyet nem lehet számok segítségével kifejezni és tetten érni. Ilyen tényezők lehetnek: társadalmi tőke, együttműködés, habitus, munkamorál, motiváció, vezetési színvonal, valamint a helyi társadalom értékrendje, szolidaritása.

E tényezőkkel összefüggésben – Mezei Cecília (2007) kutatásai alapján –, a helyi gazdaság csak akkor válik eredményessé, ha a helyi szereplők vagy kezdeményezőként vagy a külső fejlesztési elképzelés elfogadóiként, támogatóiként és alakítóiként lépnek fel. A disszertáció koncepciója szerint ez érvényes a vidékfejlesztésre is.

A fentiek alapján a tanulmány a következő puha tényezőket vizsgálja: társadalmi tőke, együttműködés, habitus és motiváció. A puha tényezők összetevőinek fontosságát sokan tárgyalták (Kuczi 1998; Kovács T. 2008; Kovács K. 1990; Gáspár 2001 [1986] stb.) de többnyire azt vizsgálták, hogy ezen tényezők hogyan segítik egy-egy személy boldogulását, és nem azt, hogy miként támogatják a helyi társadalmat, illetve közösséget.

A tanulmány arra vállalkozik, hogy a puha tényezők szerepét a gazdasági szereplők, az intézményvezetők és a lakosság mindennapi tevékenységei kapcsán vizsgálja meg.

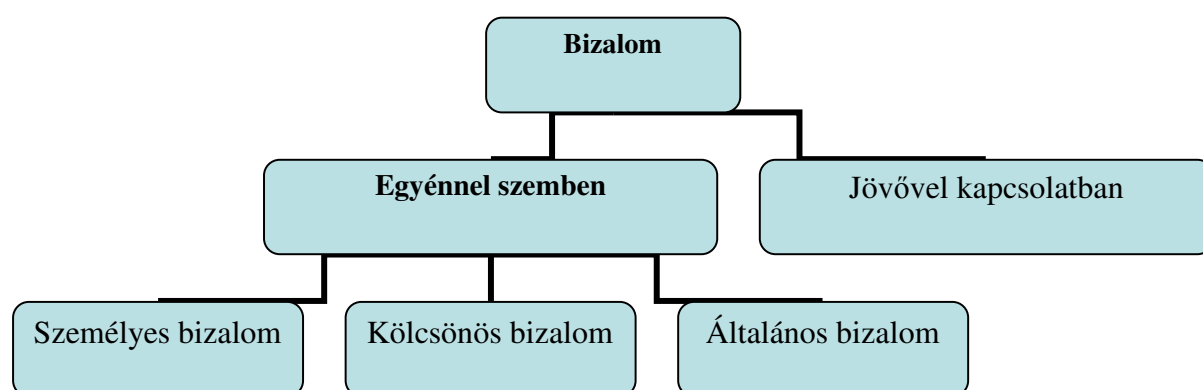
2.3.1 Társadalmi tőke

Robert Putnam (2000) – mint ahogy arra a 2.1 alfejezet kitér – a társadalmi tőkét alapvetően a bizalomra, a normákra és a közösségképző erőkre alapozza. A társadalmi tőke működése során a szakemberek megkülönböztetnek dinamizáló és stabilizáló funkciót. A dinamizáló funkció a bizalomra, a szervezeteken belüli párbeszédre, kommunikációra és a közjó elvére épül.

A társadalmi tőke első eleme a bizalom. A stabilizáló funkció egyik alapja ugyancsak a bizalom, de emellett a jövő kiszámíthatósága, a jövőbe vetett hit és a segítőkészség is a bizalmon nyugszik. Így a bizalmat a disszertáció szerzője további két csoportra osztja: a jövővel és az egyénnel szemben táplált bizalomra.

Az egyénnel szembeni bizalom lehet: személyes bizalom, kölcsönösségen alapuló (reciprocitás) bizalom és általános bizalom (1. ábra).

1. ábra: A bizalom fajtái

Forrás: Saját szerkesztés

Személyes bizalomnak azt a bizalmat nevezi a tanulmány, melyet családon belül élünk meg, valamint szomszédokkal, barátokkal, közösséggel szemben tapasztalunk. Kölcsönösségen alapuló bizalmat a kisebbségi, etnikai csoporton belül élünk meg, olyan egyénekkel szemben, akik már bizonyítottak számunkra, és megbízunk bennük, hogy a jövőben is úgy fognak eljárni, ahogy azt eddig is tették. E csoporton belül akkor is létezik a (kölcönönös) bizalom, ha az egyének személyesen nem ismerik egymást, de összekötik őket a csak rájuk jellemző szimbólumok. A kutatás során e bizalomtípus működése megfigyelhetővé vált bizonyos kisebbségi csoportokon belül és a szolgáltatások működésében. Általános bizalomnak tekinthető az, ha egy személynek nincs konkrét elvárása a másikkal szemben, de ennek ellenére bízik benne, hogy az érdekeinek megfelelően fog eljárni. Az egyének között nem alakul ki szoros kapcsolat. Az ilyen személyek a közjót képviselik, például az intézményi, vallási és politikai vezetők.

Összegezve: ahhoz hogy egy társadalom sikeresen működjön, fontos, hogy az adott falu lakói között, valamint a helyi hatalommal, közösséggel szemben kialakuljon az általános bizalom. Ha a helyi hatalom által kommunikált üzenetet nem fogadja el a közösség, magának a cselekvés végrehajtásának megvalósíthatósága kerül veszélybe. Ezáltal a hatalom legitimitása is kérdésesé válik.

A társadalmi tőke második eleme a norma. Normáknak vagy normarendszernek nevezi a szakirodalom azt, amit a közösség, illetve a társadalom jelentős része elfogad. Ezeket a szabályokat, normákat a szocializáció során sajátítjuk el. A helyi társadalom számára fontos, hogy az egyének a kialakult normarendszernek megfelelően cselekedjenek. A normák mentén az egyén könnyebben tud igazodni a társadalomhoz, azok mindennapi életének szervezését is megkönnyítik. A normák ezen túl segítséget nyújtanak a demokratikus orientáció, az egymással szembeni szolidaritás, a tolerancia, a kötelezettség, valamint az identitás kialakulásában. Egy falu életében és működésében a kialakult normák különösen fontos szerepet játszanak. A szerző egyetért Gáspár Gabriella (2001 [1986]) Bóly térségében hat településen végzett vizsgálata során tett megállapításával. „Ha elég ereje marad a közösségnek ahhoz, hogy normáit megőrizze és azoknak érvényt szerezzen, megállíthatja, de legalább lefékezheti a helyi társadalom lepusztulási folyamatát” (Gáspár 2001, 101).

Amennyiben egy adott közösség normarendszerei föllazulnak, újak pedig nem váltják fel azokat, anómiás állapot alakul ki. A fogalmat a modern szociológia egyik megalapítója, Émile Durkheim vezette be annak kapcsán, hogy a modern társadalmakban a hagyományos normák és szabályok felbomlanak, újak pedig még nem alakultak ki. De anómiához vezet az is, ha a

társadalmi élet egy adott területén nem léteznek világos szabályok, amelyek vezérelnék az emberek viselkedését.

Az anómiás állapot egy faluban töréspontot okoz a helyi társadalom életében, későbbiekben a történelmében. Ilyen anómiás (Gáspár ezt törésnek tartja, míg a szerző véleménye szerint itt anómiáról van szó) állapotnak tekinthető a II. világháború környéke. Az egyik vizsgált település (Himesháza) életében például társadalomtörténetileg erősen meghatározó volt, hogy a lakosság egy részét egyik napról a másikra kitelepítették, illetve málenkij robotra hurcolták. E traumás időszak hosszú távra meghatározta a társadalom jövőjét. Ebben a faluban, és a hozzá hasonló helyi társadalmakban a II. világháború utáni fejlődés nem lehetett organikus, mivel a politikai beavatkozások jelentősen megváltoztatták a helyi struktúrákat (Gáspár 2001).

Ha egy normarendszerváltás lassan megy végbe, és helyette kialakulóban van egy új, akkor mindez a társadalom életében kisebb kárt okoz. Ilyen váltásnak tekinthető a két vizsgált településen (Himesházán és Szalántán) a nyelvvesztés, nyelvi asszimiláció,¹⁵ ami fokozatosan megy/ment végbe. Védekezőként – a két vizsgált faluban – a lakosság gazdaságilag kompenzálta a traumát, és viszonylag hamar tudott alkalmazkodni a megváltozott viszonyokhoz. A falvak lakói gyorsan megtanultak magyarul, hogy biztosítani tudják megélhetésüket. Az egzisztencia megtartása fontosabbá vált a nyelvi normáknál, anélkül hogy ez az egyéneknél tudatosult volna. A normaváltásoknál ugyanis az is lényeges, hogy mennyire történik kényszer hatása alatt.

A társadalmi tőke harmadik összetevője a közösségképző erő, amely viselkedésmintát ad és megteremti az egyensúlyt a személyes felelősségvállalás és a közösségre való támaszkodás között. A tanulmány konkrét közösségképző erőnek tekinti, ha egy településen az egyének sokféle kapcsolattípust építenek ki egymás között, valamint gyakran lépnek interakcióba, emellett közösek az érdekeik, vagy legalábbis így érzik. Közösségképző erő lehet egy faluban a polgári kötelezettség, a kultúra gyakorlása, a munkakapcsolat, barátság, rokonság, szabadidő eltöltése.

Felvetődik a kérdés, hogy miért van szüksége a településnek a közösségre. Több kutató (Gáspár 2001; Kiss 2007; Vincze 2002) véleményével egyetértve azért, mert a fennmaradás és fejlődés esélye azon múlik, hogy a helyi társadalmak mennyire ragaszkodnak a falujukhoz és a közösségükhöz. Egy erős közösség képes hatni az újonnan jöttekre, így könnyedén be

¹⁵ Ha a nemzet, nemzetiség, népcsoport vagy annak tagja nem képes saját értékeinek megtartására, és alkalmazkodik a többségi vagy más etnikumhoz, akkor asszimilációról, beolvadásról beszélünk. Az asszimiláció lehet egyedi vagy csoportos, önkéntes vagy erőszakos.

tudja őket integrálni a helyi társadalomba, ezt követően pedig az integráltak is magukénak érzik az adott falut.

Szükséges, hogy a közösség rendelkezzen egy erős maggal, amely többnyire őslakosokból áll. Ezért nem mindegy, hogy egy faluban napjainkban milyen mértékben őrződött meg ez a mag. Ahol ugyanis nincs ilyen réteg vagy gyenge, az a település jövőjét tekintve jóval kiszolgáltatottabb a társadalmi-gazdasági negatív változásoknak (Gáspár 2001).

2.3.2 Együttműködés

A falvak életében az együttműködés – mint puha tényező – a társadalmi tőkétől ugyan elkülönülve, de mégiscsak annak segítségével tud sikeresen megjelenni. Egy adott település életében az együttműködés azt jelenti, hogy közös cél érdekében a helyi társadalom tagjai közösen lépnek fel. Együttműködés esetében, ahogy a tanulmány korábban említette, megjelenik a bizalom (a falu lakói bíznak abban, hogy amit tesznek, az eredményre vezet), a norma (elfogadott értékek szerint cselekszenek) és a közösségképzés (a tevékenység során együttes élmény jön létre).

A megvalósított együttműködés fent említett sikere mellett a település még oly módon is profitál, hogy a résztvevő egyének az első sikeres közös fellépés után továbbra is együttműködnek, és olyan közösségi mag formálódik, mely pozitív példaként szolgálhat azok számára, akik nem vettek részt az első fellépésben és az együttműködésben.

Az együttműködés megléte és hiánya sok esetben számokban is kifejezhető. A helyi erőforrásokra épülő fejlesztések eredményessége nagymértékben függ attól, hogy milyen a helyi szereplők együttműködési készsége, milyen a társadalmi kohézió, illetve a fentiekben említett egyének és a közösségek közötti összetartó erő. Azokban a falvakban, amelyekben nem jönnek létre sikeres együttműködések, nincs aktív közösség, a lakosság részéről a közcélokkal szemben társadalmi közöny tapasztalható, majd elvándorlás, a befektetések hiánya, és az ingatlanok leértékelődése jellemző.

Antropológiai vizsgálatok (Sárkány 2000) bizonyítják, hogy azon társadalmakban erősebb az együttműködés, ahol azonos etnikumú közösség él. Továbbá bizonyos együttműködések etnikai alapon jönnek létre annak érdekében, hogy a közösség mint népcsoport az adott társadalomban fennmaradjon.

2.3.3 Habitus

Látható, hogy az azonos etnikumnak, kultúrának nagy szerepe van a bizalom, normák, közösségek és az együttműködések kialakulásában. Ez nincs másképp a habitus esetében sem. Azonos kulturális háttérű emberek bizonyos körülmények között hasonló döntéseket hoznak, és így hasonló habitus is jön létre. Ez magyarázata lehet annak, hogy egy adott falu miért sikeresebb a másikinál. Egyes társadalmakból könnyebben nőnek ki olyan társadalmi, gazdasági szereplők, akik meghatározzák a település életét és működését, mivel ezt a közösségi habitus lehetővé teszi. Ezen településeken több egyén rendelkezik olyan habitussal, mellyel képesek a körülöttük lévő embereket, kapcsolatokat úgy szervezni, hogy versenyképes vállalkozást és sikeres helyi társadalmat hozzanak létre.

Ha a közösség szereplői hasonló habitussal bírnak, az értékrendjük és céljaik is közelítenek egymáshoz, így az együttműködés könnyebbé válik, és a konfliktusok kialakulásának is kisebb az esélye.

A habitus termeli az egyéni és társadalmi gyakorlatokat, tehát magát a történelmet, így biztosítja a múlt tapasztalatainak aktív jelenlétét (Pokol 1999). Azon társadalmakban, amelyekben a lakosok a történelem során ellenségesen viszonyultak egymáshoz, ott ezek a konfliktusok közösségrombolóan jelennek meg az egyéni és közösségi habitusokban.

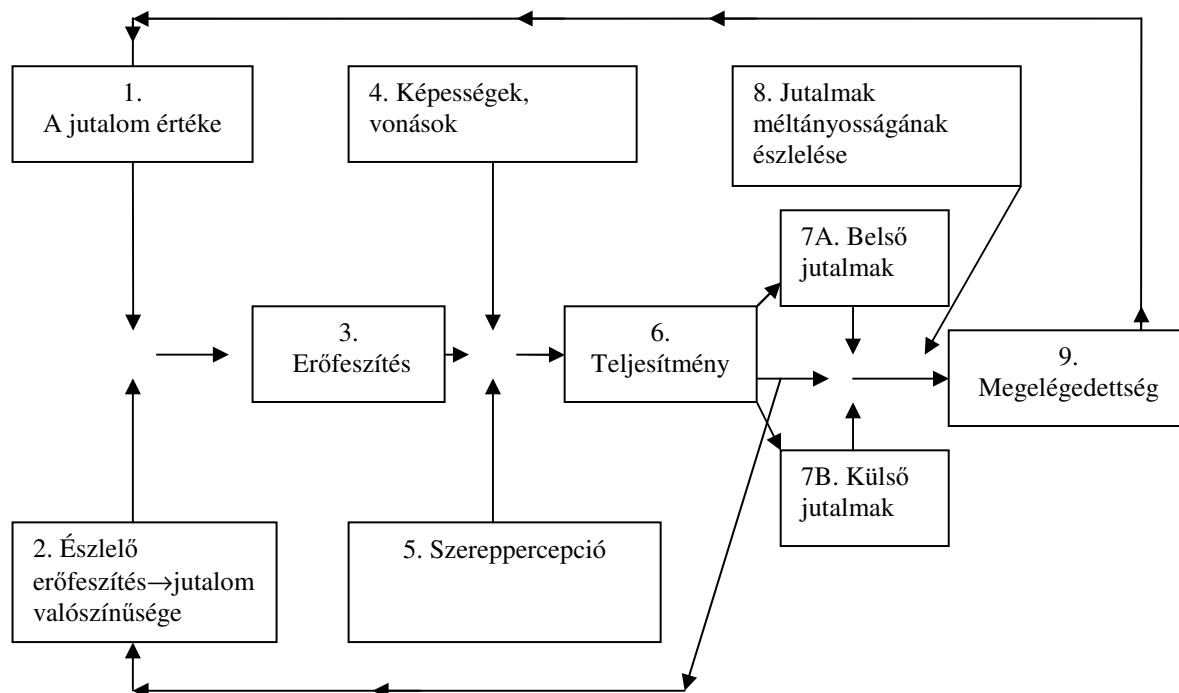
A közösségi habitusra építő jelleggel hatnak a társadalom együttélése során tapasztalt pozitív élmények és a megpróbáltatások, melyek az együttműködési, összetartozási és szolidaritási készséget fejlesztik a közösségben. A helyi habitusok a közel- és távoli múlt emlékeinek hatására formálódnak. Így ha azonos történelmi hatás éri az embereket, és erre hasonlóképpen válaszolnak, akkor ez hasonló közösségi magatartás kialakulását is eredményezheti.

2.3.4 Motiváltság

A társadalmi szereplők motiváltsága tükröződik a település működésében. Ahol a település lakói motiváltak, és munkájuk nemcsak a létfenntartásra irányul, hanem a falu fejlesztését, közös célok megvalósítását is szem előtt tartják, ott látványos fejlesztés megy végbe.

A település minden szereplője hasznosnak kell, hogy érezze magát a helyi társadalomban. A hasznossági komponens arra utal, hogy a személy hogyan értékeli az általa várt eredményt más lehetséges kimenetelhez képest. A *Porter–Lawler-modell* (1968) hangsúlyozza a jövőbeni esemény anticipációját, és azt, hogy a megelégedettség a személy nézeteitől függ. Ha egy adott társadalom szereplői tudatában vannak képességeiknek, lehetőségeiknek, és tudomásuk van arról, hogy milyen erőfeszítést képesek megtenni a közös jutalom/cél érdekében, akkor nagy valószínűséggel eléri a közös megelégedettséget. Ez a további munkájuk/együttműködésük során megfelelően motiválni fogja őket.

2. ábra: Porter és Lawler elméleti modellje

Forrás: Landy 1985, 329. p.

A disszertáció szerzője a Porter–Lawler-modell (2. ábra) alapján elemzi egy adott közösség hasznossági működését. Megállapítható, hogy e kilenc pontba szedett cikluson minden közösségnek együttesen kell keresztülmennie, kisebb-nagyobb zökkenőkkel. A helyi vezetőknek azokon a pontokon kell külsőleg segíteni az adott társadalmat, mely pontokon megakadnak, vagy nem áll rendelkezésükre elegendő információ a további lépéshez. A

hasznosság és megelégedettség révén nő a közösség érdekérvényesítő képessége, ami hozzájárul a település fejlődéséhez.

Összegzésként megállapítható, hogy a fentiekben tárgyalt társadalmi puha tényezők nem fedik le a létező összes puha tényezőt, de nem is ez volt a szerző célja; csupán szemléltetni kívánta, hogy e tényezőknek milyen nagy szerepük van egy falu életében, esetleges sikerességében. E tényezők segítenek abban, hogy olyan közösségek jöjjenek létre, amelyek képesek arra, hogy egyes vidéki térségekből például gyengítsék az elvándorlást. A migráció gyakran társadalmi erózióval jár együtt, ahogy ez az ormánsági falvakban is megfigyelhető.

3. Kutatási módszerek

A kutatás helyzetfeltárásból és -magyarázatból áll. A szerző először feltárja a helyi társadalom, közösség szerepét a falvak életében és a gazdaságban, majd oksági magyarázatot keres arra, hogy a fent említett tényezők hatására miként lesz az egyik falu sikeresebb a másiknál.

Az elemzési egység (célcsoport) a vállalati vezetők, illetve tulajdonosok és az adott települések intézményvezetői, helyi notabilitások.¹⁶ Az elemzési egységet azért fontos világosan meghatározni, mert a kutatás során ők az interjúalanyok. Vállalkozókat azért választott interjúalanyoknak a szerző, mert a gazdaságban gyökerező habitust e csoporton keresztül lehet leginkább megragadni, valamint egy adott település életszínvonalát, életesélyét és gazdaságát nagymértékben a vállalkozók tevékenysége határozza meg. Az intézményvezetők kiválasztása azért volt fontos a kutatás szempontjából, mert ők irányítják a települést és hoznak naponta döntéseket a falu életéről. A helyi notabilitások megismerése pedig azért fontos, mert ők a közösség hangadói.

A kontrollcsoport az adott település lakosai, akik nem tartoznak az intézményvezetők, a vállalati vezetők vagy a tulajdonosok egyik köréhez sem.

A kutatás orientációja megismerni a célcsoport, valamint a kontrollcsoport habitusát, attitűdjét, véleményét, jövőképét, személyiségvonásait és más hasonlókat. Emellett a kutatás középpontjában áll a vizsgálati csoport cselekvéseinek megismerése, mely ebben az esetben a vállalkozói befektetés és megtakarítás, valamint a szakmai tudás fejlesztéséből és más, vállalkozással kapcsolatos cselekvésekből áll. A vizsgálat szempontjából nagy szerepet kap a vállalkozók, az intézményvezetők és a lakosság közötti kapcsolatok feltárása és a falvak közösségi életének elemzése.

A helyzetfeltárás mint munkafázis kiemelkedő jelentőséggel bír, hiszen hiányosságai az egész munka sikerét megkérdőjelezhetik. A feladat elvégzéséhez tehát olyan munkamódszert kellett választani, ami garantálja, hogy a működési környezet minden fontos eleme és szegmense feltérképezésre kerül. Emellett a választott módszernek alkalmasnak kell lennie arra is, hogy megmutassa, előrevetítse a környezet egyes elemeinél a stratégiai időtávon belül várható változások irányát és mértékét is. A helyzetfelméréshez a szekunder és a primer adatgyűjtés tartozott.

¹⁶ Olyan egyének, akik az adott társadalomban kitűnőséggel bírnak, illetve főember-pozíciót töltenek be. Ide tartoznak sok esetben a civil szervezetek vezetői is.

Az adatgyűjtés első lépése a már meglévő primer és szekunder információk feltárása és összegyűjtése volt. Ennek menete:

- először fel kellett térképezni, illetve azonosítani kellett a legfontosabb adatszolgáltatókat (intézményeket), az adatokhoz való hozzáférés feltételrendszerét;
- össze kellett gyűjteni a területre vonatkozó statisztikai, demográfiai adatsorokat;
- át kellett tekinteni azokat a korábban kelt dokumentumokat, amelyek fejlesztési elképzeléseket fogalmaztak meg;
- át kellett tanulmányozni a megye természeti, geográfiai adottságait, illetve a társadalmát bemutató leírásokat;
- össze kellett gyűjteni a gazdaság szerkezetére, szereplőire vonatkozó adatokat;
- tanulmányozni kellett a nonprofit és civil szféra szervezeteit, működését, céljait.

A fenti adatok, információk megszerzéséhez elsődlegesen az erre hivatott szervezetek, intézmények segítségét vette igénybe a tanulmány szerzője.

Feltétlenül szükséges volt primer információgyűjtést végezni a település gazdaságának és társadalmának meghatározó személyei, intézményvezetői körében annak érdekében, hogy:

- a szerző megismerje habitusukat, jövőképüket, attitűdjüket, valamint tudásukat a gazdaságról;
- megtudja véleményüket a település helyzetéről;
- a szerző számára világos legyen, mely teendőket tartják szükségesnek;
- a szerző megismerje az együttműködéssel kapcsolatos gondolkodásmódjukat és a hozzá való viszonyulásukat.

A primer adatgyűjtés legfontosabb célcsoportjai a kiválasztott három településen (Bükkösd, Himesháza, Szalánta):

- a három település (önkormányzati) vezetői, vezetése;
- a húzóágazatba tartozó – meghatározó – vállalkozások vezetői;
- a vállalkozói, gazdaságfejlesztői szervezetek, szakmai szövetségek, a KKV-k szakmai, érdekképviselői szervezeteinek (vállalkozói központok stb.) vezetői;
- turisztikai szervezetek vezetői;
- az intézményi szféra (oktatás, egészségügy, szociális ügyek, kultúra) meghatározó szervezeteinek képviselői;
- a civil szféra meghatározó személyiségei.

3.1 Primer adatgyűjtés módszertana

A releváns információkat a szerző „puha” módszerrel kívánta begyűjteni, félstrukturált (részlegesen strukturált) interjúkat alkalmazva. Az interjúk információgyűjtés a kutatás szempontjából azért tűnt megfelelőnek, mert így lehetett pontos adatokat nyerni az egyének habitusáról, elképzeléseiről, hozzáállásukról a fejlesztéshez, illetve a közösséghez.

- A szerző első lépésben konceptualizálta azokat a fogalmakat, amelyeket az interjúvázlatban használt, illetve a vizsgálat során kutatott. Ahhoz ugyanis, hogy az egyes tényezők/fogalmak kutathatók legyenek, tudni kell, hogy a leírt fogalom alatt mások mit értenek.
- A fogalmak meghatározása és a kutatási módszer kijelölése után az operacionalizálás következett, mely „azon konkrét lépések, illetve műveletek meghatározását jelenti, melyeket egy bizonyos fogalom mérésére használni fogunk” (Babbie 1996, 130).
- Az interjúvázlat elkészítése után a szerző próbainterjúkat készített, hogy megbizonyosodjon, megfelelően állította-e össze a kérdéseket. E folyamat során elvégezte a kérdések javítását.
- A végleges interjúvázlat elkészítését követően a felsorolt kérdéseket a szerző valamennyi interjúalanyának feltette. Az interjúkészítés során az interjúvázlaton kívüli kérdések is elhangzottak, de ezek nem igényelték, hogy minden interjúalany esetében megkérdezésre kerüljenek.
- Az empirikus vizsgálat félstrukturált interjúk segítségével zajlott, és négy területre irányult: elsőként a demográfiai jellemzőkre (kor, nem, iskolázottság, foglalkozás, stb.); másodsorban a tevékenységi jellemzőkre; harmadsorban a habitusra, értékrendre, világképre, jövőképre, valamint a fogyasztásra; negyedrészt pedig a véleményre (*1. számú melléklet*). A vizsgálat legnagyobb részét a habitus, értékrend és a helyi társadalomhoz való viszonyulás feltérképezése jelentette.
- Az interjúk rögzítése diktafon segítségével történt, hogy minél kisebb legyen az adatvesztés kockázata.

A primer vizsgálatokat a szerző kibővítette résztvevői megfigyeléssel, azaz próbált bekapcsolódni a falu életébe: részt vett a helyi rendezvényeken, illetve elvegyült a falu mindennapi életében.

A kutatási módszer a fentiek mellett kiegészült fókuszcsoportos interjúkészítéssel, melyet a kultúra, a konfliktusok, a település társadalmi, történeti sajátosságai, valamint jelenlegi

helyzetének feltérképezéséhez alkalmazott a szerző. A módszer előnye, hogy moderátor segítségével a résztvevők lehetőséget kapnak arra, hogy átbeszéljék az adott témát, és olyan tényezők is felszínre kerüljenek, melyek egyéni interjúk során nem verbalizálódnának. A kiscsoportos, néhány órás beszélgetések során azonos álláspontok, közös értékek, de sok esetben konfliktusok is megfogalmazódnak.

Végezetül szükséges megemlíteni, hogy a szerző a hagyományos elsődleges információ gyűjtését jelen kutatásban kibővítette a megkérdezettek mentális térképének megjelenítésével – mely a megszokott leíró jelleg helyett most magyarázó eszközként szolgált –, valamint megvizsgálta az adott falvak helyi notabilitásainak (három személy) társadalmi kapcsolathálózatát.

3.2 Empirikus falukutatás

A kutatás első lépése a települések kiválasztása volt. A következő feltételeknek kellett megfelelniük: baranyai települések legyenek, közepes lakosságszámmal, hogy a helyi társadalom még átlátható legyen (ez kb. 1200 fős települést jelent). Az elhelyezkedés szempontjából a szerző fontosnak tartotta, hogy a kiválasztott falvak ne tartozzanak Pécs város agglomerációs körzetéhez.

Az etnikai összetétel a vizsgálandó falvak kiválasztásánál nem volt szempont. Csak akkor vált hangsúlyossá, amikor bebizonyosodott, hogy szerepe van a falvak életében.

A szerző egyedül végezte az empirikus kutatást, így az interjúkészítés időigényességén túl szembesülnie kellett azzal a problémával is, hogy az interjúalanyokat sok esetben nehéz válaszadásra bírni. A tartózkodás az interjútól a vállalkozókra volt leginkább jellemző. A nyitottság hiányának nem csupán elfoglaltságuk volt az oka, hanem az attól való félelem, hogy a válaszadás során vállalkozásukról olyan negatív információk kerülnek a nyilvánosság elé, melyek személyüket kedvezőtlenül érintik.

A tanulmány szerzője 2006 tavaszán Bükkösdön,¹⁷ 2006–2007 között Szalántán, 2008–2009 között Himesházán végezte empirikus vizsgálatait. Az első interjúk mindhárom faluban az intézményvezetőkkel készültek, az ő segítségével jutott a szerző ahhoz az információhoz, hogy kik a falu életének meghatározó személyei. A mintavétel hólabdamódszerrel történt. A vizsgálati módszer célja az intézmények vezetőinek, jelentős

¹⁷ Ezen kutatási eredményeket frissítette a szerző 2009-ben.

vállalkozóknak, civil szervezetek elnökeinek és a lakosság hangadóinak felkeresése volt. A szerző nem törekedett arra, hogy nagy mintájú, reprezentatív felmérést készítsen (idő- és erőforráshiány miatt sem), mégis úgy véli, hogy sikerült mindazon személyeket választásra bírnia, akik a falvak mindennapi életében, jelenének és jövőjének formálásában meghatározóak. Összesen 54 egyéni és 3 fókuszcsoporthoz (összesen 19 fő) interjú készült. Voltak olyan személyek, akiket több alkalommal is megkérdezett a szerző, valamint a mintában olyan személyek is részt vettek, akik egyszerre többféle szerepet is betöltöttek a falu életében. Például egyes civil szervezetek oszlopos tagjai egyben vállalkozók is voltak. Az interjúalanyok bemutatásának összefoglalása az *1-es számú táblázat*, melyben minden interjúalany – függetlenül attól, hogy hány szálon kapcsolódik a falu életéhez – csupán egyszer szerepel.

1. táblázat: A három faluban megkérdezett személyek száma¹⁸

Megkérdezettek	Bükkösd fő	Himesháza fő	Szalánta fő
Intézményvezetők	4	4	6
Vállalkozók	10	7	7
Civil szervezetek vezetői		4	2
Fókuszcsoport	0 ¹⁹	7	12
Kontrollszemélyek	3	3	4
Összes:	17	18 (+7)	19 (+12)
A három faluban készült interjúk száma	54 egyéni interjú 19 személlyel fókuszcsoporthoz		

Forrás: Saját szerkesztés

Fontos megjegyezni, hogy a három faluban végzett empirikus kutatás során a szerző számára nem mindig adódtak hasonló kutatási feltételek (kiemelten a vállalkozók esetében). Bükkösd településen sokszor elutasításba ütközött a szerző, de kisebb-nagyobb rábeszélést követően mégis kellő számú vállalkozó mondott igent az interjúadásra. Szalántán az interjúkészítés csupán beajánlással működött, itt sokszor lehetőség sem volt elmondani a jövetel célját. Az empirikus kutatás szempontjából Szalánta feltárása több időt vett igénybe. A nehézségek miatt a szerzőben néha a szalántai kutatás berekesztése is megfogalmazódott.

¹⁸ A táblázatban a szerző nem tüntette fel azon személyeket, akikkel interjún kívül beszélgetett az adott település helyzetéről.

¹⁹ Bükkösd esetében a fókuszcsoporthoz interjú kivitelezhetetlen volt.

Himesházán ugyanakkor a kutatás iránt nagyfokú nyitottság volt tapasztalható a helyi társadalom részéről. A vállalkozók is nagyobb hajlandósággal válaszoltak a kérdésekre, mint a másik két faluban. Azonban az interjúk készítéséhez itt is hasznosnak mutatkoztak az ajánlások.

3.3 Az interjúk feldolgozása

A félstrukturált interjúk feldolgozása csoportosítási módszerrel történt. Első lépésben az interjúk lejegyzésére került sor, majd ezt követte a feldolgozásuk. A vállalkozóktól kapott válaszok értékelésénél a szerző Weber és Parsont követve cselekvéstípusokat hozott létre, melyek szerint csoportosította az interjúk során elhangzott információkat. Így jött létre célracionális, értékrationális, indulati vagy emocionális és tradicionális cselekvés, melyhez a szerző érzelmi, érzelmileg semleges, sajátos, általános, minőségi, teljesítmények szerinti, szétszóró és meghatározott cselekvési kategóriákat társít.

Az intézményvezetőktől és a helyi notabilitástól nyert információkat a puha tényezők alapján elemzi a szerző. Így ezen interjúk esetében olyan tényezőket vesz figyelembe, mely a helyi társadalom, közösség felépítését, működését, társadalmi tőkéjét írja le, valamint meghatározza a helyi szereplők habitusát, motivációját.

3.4 A mentális térképek kirajzolódása

A vizsgálat az eredeti tervek szerint nem tért volna ki a térre vonatkozó adatgyűjtésre, de az első településnél (Bükkösdön) a próbainterjúk készítésekor a megkérdezettek olyan plusz információkkal szolgáltak, melyek az egész vizsgálatra kihatottak. Már a próbainterjúzás során problémaként jelent meg a lakosság által alkotott eltérő településképf. Az egymástól különböző térszemlélet a közösségi élet szemmel látható gátjaként jelent meg Bükkösd esetében. E felismerés hatására a további vizsgálatok (Himesházán és Szalántán) is kutatták a mentális térképeket. A szerző arra kérte az interjúalanyokat, hogy rajzolják le a települést, feltüntetve a fontosabb útvonalakat, csomópontokat, intézményeket, tájékozási pontokat, határokat stb.

Az így kapott térképeket a szerző összesítette, és megrajzolta a települések mentális térképeit, melyeket részletesen a tanulmány ötödik fejezete mutat be.

A következő alfejezet egyes pontjaiban a szerző ismerteti a térhasználati kutatás fontosabb fogalmait, módszereit.

3.4.1 A kognitív vagy mentális térkép fogalmának ismertetése

Lynch (1960) írását olvasva a szerző számára világossá vált, hogy az ember a térbeli környezetét viselkedésével, észlelésével sajátos területekre – bizalmas, személyes, társasági és nyilvános terekre – osztja. Ezen felosztás alakítja ki az egyén mentális térbeli tudatát.

A kutatási módszer és eredmények megértéséhez elengedhetetlen a kognitív vagy mentális térkép fogalmának ismerete. A disszertáció e fogalmakat Downs–Stea (1973) nyomán próbálja meghatározni, mivel ők úgy gondolták, hogy a térhasználat átrajzolja tudatunkban a tényleges képet. A ritkán látogatott helyek távolinak tűnnek, míg saját környezetünket barátságosnak véljük, más településrészeket pedig idegennek, barátságtalannak látunk. Hogy mi az idegen, és mi számít ismertnek, barátságtalannak és barátságosnak, minden esetben szubjektív kategória. A térre vonatkozó elképzeléseink elsősorban nem az objektív valóságon, hanem annak szubjektív észlelésen nyugszanak. A mentális térképezés pszichológiai folyamatok sorozatából álló folyamat, amely megjegyzi, kódolja, raktározza, előhívja és dekódolja a mindennapi térbeli környezetre vonatkozó információt.

A mentális térkép tükrözi a vizsgált személy(ek) látásmódját, véleményét vagy egy társadalmi csoport környezetről alkotott tudati képét. A szociológia (és jelen tanulmány is) a mentális, illetve kognitív térkép fogalmát szinonimaként kezeli. Ezzel szemben a pszichológiában és a társadalomföldrajzban a kognitív vagy mentális térképezés két különböző jelentéssel bír.

Az ismert szakember – Cséfalvay 1990 – a külvilágnak a tapasztalatok alapján történő leképezését „*kognitív térképezésnek*” hívja. Ennek végtermékét, hasonlóan a mentális térképhez, nem konkrét térképnek tekintik, hanem úgy, mint ami a területekről alkotott előítéletek, vélemények, adatok formájában él az emberek tudatában.

Az egyén szubjektív viszonyát térbeli környezetéhez négy fázison áthaladó folyamatként írja le Cséfalvay (1990). Első lépésként a tér észlelése történik. A második szakaszban ezt egy belső tájékozódási rendszerré alakítjuk át. A folyamat harmadik szakaszában történik a

szimbolizáció, amikor a környezeti információkhoz szubjektív tartalmat, egyéni jelentést kapcsolunk. Az utolsó szakaszban az identifikáció zajlik, mely során az észlelt térbeli elemek szubjektív jelentését érzelmi úton is feldolgozzuk.

A fentiek alapján megállapítható, hogy mentális térnek általában az a földrajzi egység nevezhető, melynek van neve, kartográfiai elemei – helye, iránya, távolsága, koordinátái –, melyre hivatkozva lehetséges a róla való beszéd. Ha egy bármely szempontból különlegesnek tűnő helyet az emberek nem tudnak megnevezni, akkor az nem önálló mentális tér.

3.4.2 A vizsgálat módszertana

Kutatása során a szerző a térre vonatkozó információkat, véleményeket, történeteket, valamint sztereotípiákat kívánja elemezni, mivel a tanulmány hipotézisként fogalmazta meg (1.2 alfejezet), hogy a megkérdezettek a rendelkezésükre álló információk segítségével alakítják ki a településről alkotott nézetüket.

A tanulmányban szereplő mentális térképeket elsősorban Lynch (1960), Downs és Stea (1973) munkája alapján készítette a szerző, figyelembe véve, hogy Lynch vizsgálatait nagyvárosokban végezte, de főbb módszerei eredményesen alkalmazhatók a vidéki térségekben is. A kutatás a szabad térképrajzolás²⁰ módszerét használta, mely minden esetben kiegészült kvalitatív, nem rajzolható adatfeltárással.

Interjúi készítésekor a szerző kétféle adatot gyűjtött:

A) a térre vonatkozó információkat, melyek öt elemet tartalmaznak:

1. mentális terek neve és kiterjedése;
2. törésvonalak, határok;
3. tájékozódási pontok;
4. útvonalak;
5. csomópontok;

B) a megkérdezettek térre vonatkozó véleményei,²¹ történetei, valamint sztereotípiái.

²⁰ A szabad térképrajzolás megegyezik a vázlatrajzos módszerrel, vagyis a vizsgált személy egy üres papírlapra rajzolja le a városról, településről, illetve térről alkotott tudati képét.

²¹ A megkérdezettek térről kialakult véleményét az ilyen típusú kérdésekből ismerhette meg a szerző: mi a véleménye a településről, milyen tereket tekint közösségi térnek, ön szerint milyenek a szalántai/németi emberek stb.? Minél egyszerűbb kérdés hangzott el, a válasz annál inkább leképezte a valóságot.

A B pontban megjelölt információk többnyire általánosak és nem szigorúan térjellegűek. E tényezőket „genius locii” (hely szelleme) megnevezéssel jelölhetné a tanulmány. A genius locii a mentális terekhez és azok lakóihoz kötődő közkeletű megítélések, történetek, sztereotípiák, hangulati, szubjektív vagy érzelmi elemek.

Az adott térről való tudás minden esetben megjelent a megkérdezetteknél.

A szabad térképrajzolás és az interjúkészítés kiegészült résztvevői megfigyeléssel, ami által érthetőbbé váltak az elmondottak és a lerajzoltak. A vizsgálat legnehezebb része az adatok, kapott információk feldolgozása volt. Az „A pontban” lévő információkat a szerző összesítette, majd a kapott adatokból olyan mentális térképet rajzolt meg, melyről általánosítva megállapítható, hogy ez a helyi lakosság saját településéről kialakított mentális térképe. A „B pontban” foglalt puha tényezők esetében a szerző egyszerű szabályt követett: a leggyakrabban elhangzott véleményeket, történeteket, valamint sztereotípiákat az elhangozottak szerint rögzítette.

4. A három falu bemutatása

A három falu kiválasztásánál az elsődleges szempont az volt, hogy a kutatási területek Baranya megyében helyezkedjenek el. A kiválasztásnál felmerült számos további aspektus között fontossági sorrendet kellett fölállítani. Hogy az összehasonlítás elvégezhető legyen, a legfontosabb három szempont (1) a falvak lélekszámának, (2) infrastrukturális ellátottságának, (3) gazdasági és a társadalmi mutatóinak hasonlósága volt. A kiválasztott falvak (Bükkösd, Himesháza, Szalánta) megfelelnek a felsorolt mutatókban kifejezhető fontossági szempontoknak, de földrajzi adottságaik szükségszerűen eltérnek egymástól (kiváltképp Bükkösd Himesházától és Szalántától), ahogy az a 3. ábrán is látható.

3. ábra: A három falu elhelyezkedése

Forrás: <http://www.baranyatour.hu/index.php?p=terkepek> (2009. július 14.)

A célként megfogalmazott összehasonlíthatóságot szem előtt tartva, a részletes terepvizsgálatkor a szerző számára világossá vált, hogy e települések csupán (!) a statisztikai számadatok alapján hasonlóak (2. táblázat). A településtípusú azonosságokat a helyi társadalmat alkotó közösségek, gazdasági szervezetek és intézmények megváltoztatják, aminek hátterében a fentiekben említett, számszerűen nem mindig kifejezhető adottságok állnak.

2. táblázat: A három vizsgált falu adatainak összehasonlítása

<i>Település</i>	<i>Bükkösd</i>	<i>Himesháza</i>	<i>Szalánta</i>
Lakónépessége (fő) 2007-ben	1179	1144	1240
Népsűrűsége/km ²	42,8	69,6	67,4
Munkanélküliségi ráta a teljes népesség körében (%)	6	6	5
Inaktív kereső a teljes népesség körében (%)	36	40	34
Foglalkoztatott a teljes népesség körében (%)	29	32	33
Foglalkoztatottak köréből helyben foglalkoztatottak (%)	42	62	73
Pécsről való távolsága km-ben kifejezve	20	40	14
Korfája	Országos tendenciát mutat	Öregedő tendencia	Országos tendenciát mutat
Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a teljes népességhez viszonyítva (%)	4	4	4
Legnagyobb számú kisebbsége	Cigány	Német	Horvát
Vallása	Római katolikus	Római katolikus	Római katolikus
Részei (önálló falvak voltak)	Bükkösd, Gorica Megyefa	Himesháza	Németi, Szalánta (az utóbbin belül Eszterágpusztá)

Forrás: Saját szerkesztés

A tanulmány fontosnak tartja bemutatni a helyi társadalom szerkezetének meghatározó elemeit. A helyi társadalom, illetve a közösség mibenléte függ a település történetétől, közvetlenül a helyi társadalom szerkezetétől. A falu fennállása és lakóinak származása, gazdasági szereplőinek foglalkoztatási aránya is hatással van a jelenkori viszonyokra.

A falvak történetét áttanulmányozva könnyebben érthetővé válik a mai társadalmi szerveződés. „Másképpen integrálódik egy hajdan volt gazdák által lakott, és másként szerveződik egy volt uradalmi területen elhelyezkedő falu népessége. A helyi integrációra és kooperációra hatással lehet a közös sors megélése, emléke, például egy közelmúltbeli csapás (árvíz, kitelepítés)” (Bódi–Böhm 2000, 18).

4.1 Bükkösd bemutatása

A falu földrajzi nagysága

Bükkösdöt a dél-dunántúli régióban, Baranya megyében találjuk; a falu a Szentlőrinci Statisztikai Kistérség része.

A település a múltban körzetközponti feladatokat látott el, ma is a környező hét település legnagyobb lélekszámú községe. Szomszédos települések észak-keleten Hetvehely, nyugaton Almáskeresztúr, délnyugaton Dinnyeberki, délen Helesfa és Cserdi, délkeleten Boda, valamint Bakonya. Távolsága a megyeszékhelytől 20-23 km, attól függően, hogy milyen irányból érkezünk.

Bükkösd közúton három irányból közelíthető meg. Péctől kiindulva elérhető (1) észak felől az Orfű-Abaliget idegenforgalmi centrumon keresztül, (2) a 6-os számú főúton, (3) a 6-os számú útról, a Pécs–Szigetvár közötti szakaszon.

A település fontos vasúti fővonallal rendelkezik, a 40-es számú Budapest–Pusztaszabolcs–Dombóvár–Szentlőrinc–Pécs villamosított vasútvonalon helyezkedik el. E vasútvonal Bükkösd és Megyefa településrész érintkezésénél halad, és észak–déli irányban kettészeli a falut.

Bükkösd szoros kapcsolatban áll három szomszédos településsel: Dinnyeberkivel, Helesfával és Cserdivel: a négy település körzeti óvodája és általános iskolája is Bükkösdön található, valamint Helesfa kivételével közös körjegyzőséget tartanak fenn.

4. ábra: Bükkösd légi felvétele

Forrás: http://www.bukkosd.hu/index.php?option=com_easygallery&Itemid=110 (2009. március 7.)

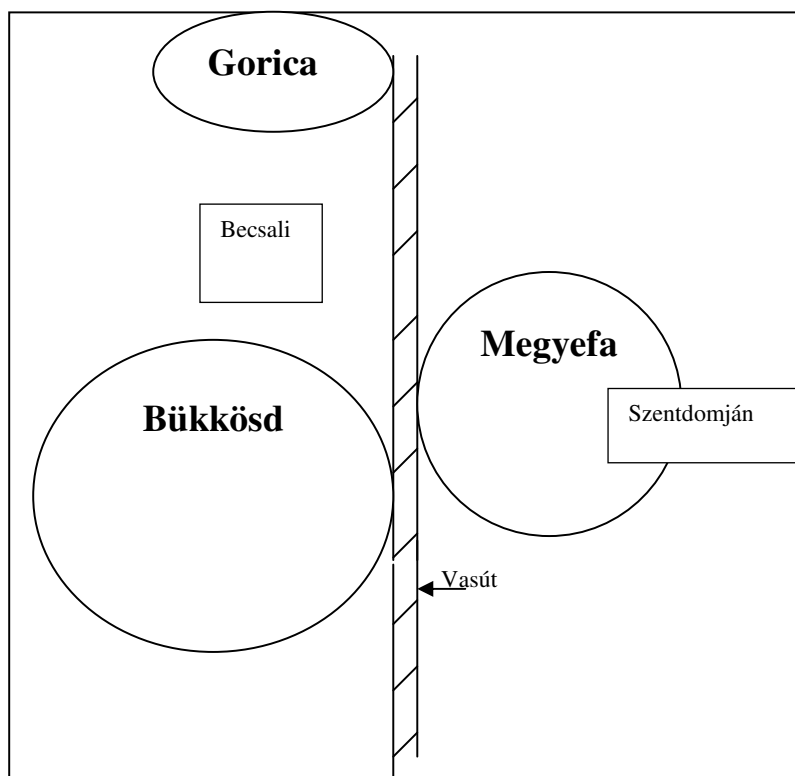
A település bel- és külterületeinek vizsgálatából megállapítható, hogy a belterület két részre oszlik. E területek a központhoz képest, a természeti adottságokat is figyelembe véve, viszonylag távol (2-5 km) helyezkednek el, fizikailag is teljesen elkülönülve. A belső területek elsősorban lakó- és üdülőfunkcióval bírnak. A falu külterületéhez mezőgazdasági jellegű lakóhelyek és egyéb, nem lakott üdülőépületek tartoznak. Ezek a területek is körülbelül 2 km távolságra helyezkednek el a faluközponttól.

Településrészek

A település nagy belterületen fekszik. Ennek okát Bükkösd történetéből ismerhetjük meg. A falu három település egyesüléséből jött létre: először, 1950-ben Megyefa, majd 1979-ben Gorica olvadt bele. Bükkösdön azonban további területi felosztottságra utaló falurész-elnevezést is találunk: Megyefán és Goricán kívül Szentdomjánt és Becsalit, mely elnevezések a két egykori különálló településrész mellett szintén máig élnek a köztudatban, bár identitásalkotó szerepük és jelentőségük a közelmúltban gyengült. Ennek az a magyarázata, hogy Bükkösd lakosságának közösségi igényeit nem elégítik ki, valamint nem rendelkeznek közösségi térrel, csomóponttal.

Gorica, mint üdülőfalu, távol helyezkedik el a másik két településrésztől (Megyefa, Bükkösd), üdülőfalu-jellege csak kis mértékben transzparens, a másik két jelentős településrészhez viszonyítva is kis lélekszámmal bír.

5. ábra: Bükkösd településrészei²²

Forrás: Saját szerkesztés²³

A két, egykor különálló legnagyobb települést a 40. számú Budapest–Pusztaszabolcs–Dombóvár–Szentlőrinc–Pécs villamosított vasútvonal is kettéválasztja (5. ábra).

Infrastruktúrája

A falu büszkeségeit a település központjában találjuk: a Petrovszky család által 1787-ben építtetett copf stílusú – ma magántulajdonban lévő – kastélyt, valamint az 1788–1790 között épült római katolikus templomot, mely a Jeszenszky család nevéhez fűződik, ahogy a Megyefán (1788-ban) épített kisebb kastély története is.

A településen 661 db lakóingatlan van, ebből 449 db lakásként, 163 db üdülőként funkcionál, ezen kívül 3 db egyéb lakóegység található a faluban. A hétvégi házak aránya magas (27%), ez többek között a gorikai üdülőfalú felújításával, újraélesztésével áll

²² Az ábrán azok a települések láthatók, melyek ma a Bükkösd helységnév alatt szerepelnek.

²³ A település elektronikus bel- és külterületi térképének hiányában saját szerkesztésű térképre volt szükség.

összefüggésben. A lakások közel egyharmada (449) 1919 előtt épült, ezért felújításra szorulnak. A település arculatának meghatározó elemei a tipikusan szocialista egységmintára épült sátortetős kockaházak. Az 1990-es években az önkormányzat által biztosított kedvező feltételeknek köszönhetően nőtt az építkezési kedv a településen.

A lakások döntő többsége hálózati vízvezetékekkel rendelkezik, 19 lakás házi vízvezetékkel működtet, 76 otthonban azonban semmilyen vízhálózat nincs bekötve. A 449 lakásból 343 rendelkezik meleg folyó vízzel, vízöblítéses WC-vel pedig csak 325. A szennyvízcsatorna még nincs kiépítve a településen, de terveit a Szigetvíz Kht. már elkészítette.²⁴ Házi csatornát 369 lakásnál találunk.

A hálózati gázvezeték még nem épült ki a faluban,²⁵ így a lakosság főzéshez palackos gázt használ. Az otthonok fűtése fával, szénrel történik. A lakások közül 164-ben találunk központi fűtést.

Vezetékes telefonnal szinte valamennyi háztartás rendelkezik. A kábeltévé-hálózat még nem épült ki, a falu vezetése a tárgyalási szakaszban tart. A szélessávú internethez való hozzáférési lehetőség kiépítése a közelmúltban történt meg.

A faluban megtalálhatók a fontosabb intézmények: önkormányzat, (kör)jegyzőség, körzeti óvoda és általános iskola, valamint közösségi ház (művelődési ház).

A falu demográfiai adatai és aktivitási rátája

A település lakónépessége a 2001-es népszámlálás adatai szerint 1289 fő volt. A legfrissebb adatok szerint ez 2007 végén kevesebb, mint 1179 fő körül alakult. A település területe 3015 ha (30,15 km²), népsűrűsége 42,8 fő/km².

A lakosság száma az elmúlt évtizedekben jelentősen visszaesett (3. táblázat). Az 1970-es népszámlálás adatait és a 2007-es felmérés eredményét összehasonlítva, 37 év alatt közel 700 fővel csökkent a bükkösdi lakosság lélekszáma. Az 1960-as években a bővülő mészkőbánya a lakosság megtartását, valamint a faluba való betelepülést eredményezte (a bánya a férfiaknak munkát adott, és ezzel együtt megélhetést biztosított a családoknak is). Az 1980-as évektől csökkent a munkaerőigény a bányákban, a város munkaerőpiaca ugyanakkor vonzóvá vált a bükkösdiak számára, így megindult az elvándorlás.

²⁴ Egyes felmérések szerint a lakosság 80%-a nem is igényli a szennyvízelvezetést (a szennyvíz elszívárog a tározóból, illetve felhasználják trágyázásra). A szennyvízhálózat kiépítésére ugyancsak nem mutatkozik nagy igény.

²⁵ Vezetékes gázhálózat kiépítésére szintén nincs igény a faluban.

3. táblázat: Bükkösd lakosságának alakulása

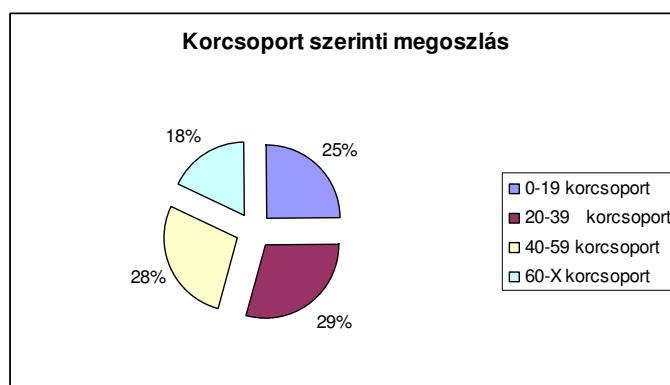
Év	Lélekszám
1949	1692
1960	1874
1970	1875
1980	1589
1990	1384
2001	1289
2007	1179

Forrás: Az 1949–2007 évi KSH-adatok alapján saját szerkesztés

Az elköltözési hullám az 1990-es évek közepén lassult le, mivel a település kezdett vonzóvá válni két csoport számára. Az első osztályba azok tartoznak (többnyire középkorúak), akik számára a település rekreációs lehetőséget jelent, a másik csoportot azok alkotják, akiknek a település költségtakarékos életvitelt tesz lehetővé.

A település demográfiai problémája megegyezik a többi kistelepülésével, mivel a fiatal korosztályba tartozó lakosok elvándorlása jelentős. Köztudott, hogy a jelenség hozzájárul a természetes szaporulat visszaeséséhez. A jelenlegi lakossági összetételről elmondható, hogy országos tendenciát mutat. A lakosság 18%-a 60 év feletti, a fiatalok számaránya a teljes lakosság 25%-át teszi ki. Sok fiatal azért hagyja el a községet, mert a két közeli városban (Pécs, Szentlőrinc) jobb a megélhetési lehetőségek.

6. ábra: Bükkösd lakosságának korcsoport szerinti megoszlása

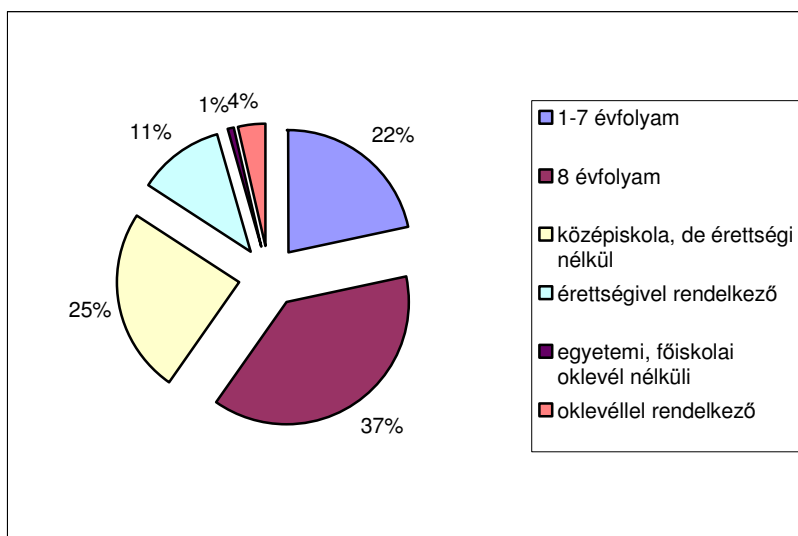

Forrás: A KSH 2001-es népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés

A népesség iskolai végzettség szerinti összetételét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a települést erős aluliskolázottság jellemzi. Az analfabéták aránya a 10-X korú lakosságon belül

2001-ben 1,51%, a semmilyen iskolai végzettséggel sem rendelkezők aránya 2% (2001-es KSH-adatok alapján). A lakosság döntő többsége csak általános iskolai végzettséggel rendelkezik. Felsőfokú diplomája 4%-nak van, és a település lakóinak 11%-a tett érettségit (7. ábra).

7. ábra: Bükkösd lakosságának iskolai végzettség szerinti megoszlása

Forrás: A KSH 2001-es népszámlálás adatai alapján saját szerkesztés

A fenti adatok jelentős mértékben tükrözik Bükkösd gazdasági lehetőségeit és szellemiségét. A felsőfokú iskolai végzettséggel (főiskola és egyetem) rendelkezők hiánya alapot ad a magas munkanélküliség kialakulásához. A 21. században a tudás és az iskolázottság nemcsak a kulturális tőke alapja, hanem előfeltételként jelenik meg más tőketípusok megszerzésénél is.

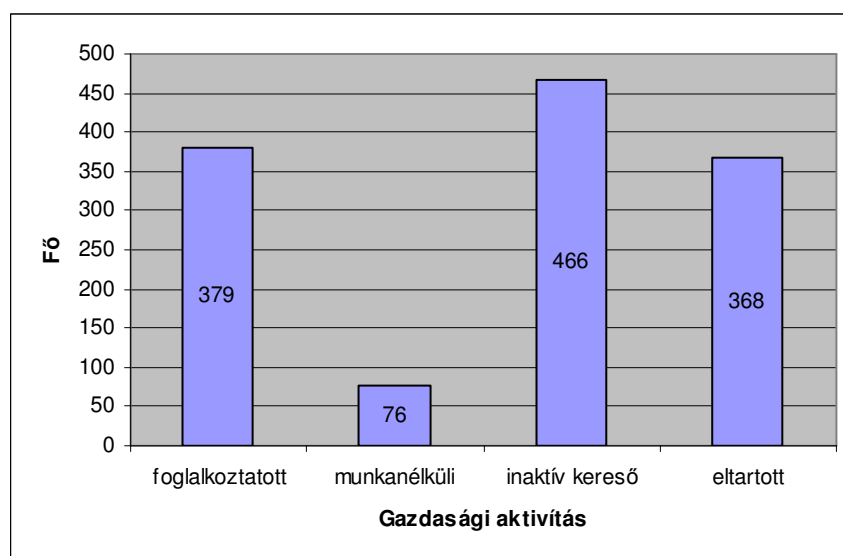
A fő intézmények és a szolgáltatások nagy része a régi bükkösdi területen található. 1996 őszén Megyefa utolsó intézménye, a három tantermes iskola is megszűnt. A vállalkozások, az intézményekhez hasonlóan, Bükkösd településrészen nagyobb számban vannak jelen, mint a település egyéb részein.

A település gazdasági helyzete nem nevezhető kedvezőnek, mivel a földek minősége nem teszi lehetővé a jövedelmező mezőgazdasági termelést, a környéken lévő bányák is bezártak, és a település közelében nincsenek jelentős számú munkaerőt igénylő üzemek. A bükkösdi lakosság fő foglalkoztatója a helyi önkormányzat (iskola, óvoda stb.).

A település gazdaságának alakulásáért nem csak a fent említett tényezők a felelősek, számos egyéb okot is találunk, melyek nem transzparenssek, de összefüggésben állnak a jelenlegi gazdasági állapottal.

Az adatokat tekintve a legszembevetőbb a helyi lakosság gazdasági aktivitása: 368 fő eltartott, 379 fő foglalkoztatott, az inaktív keresők száma 466 fő, illetve 1289 főből 76 fő munkanélküli (a 8. ábrán látható).

8. ábra: A bükkösdi népesség gazdasági aktivitása

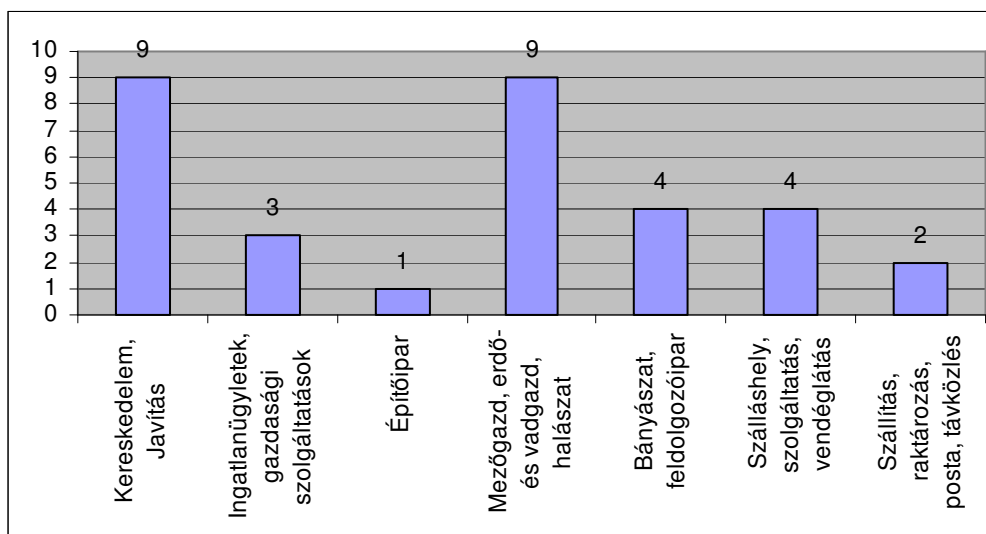
Forrás: A KSH 2001-es népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés

Jelenleg a településen fellelhető kis-, közép-, és nagyvállalkozók száma nagyon alacsony, bővítés vagy újabb befektetés nincs tervben. Az egyedüli cél a talpon maradás.²⁶

A települést a vállalkozások alacsony száma jellemzi: 7 korlátolt felelősségű társaság (kft.), 11 betéti társaság (bt.) és 58 egyéni vállalkozás található Bükkösdon (2007. évi KSH). A vállalkozások 28-28%-a a kereskedelem és mezőgazdaság, erdő- és vadgazdaság, halászat területeken működik (9. ábra). Emellett más, hagyományos vállalkozási területeket is találunk a településen, mint amilyen a bányászat, vendéglátás, szolgáltatás.

²⁶ Megállapítás a feldolgozott interjúk alapján.

9. ábra: Bükkösi vállalkozások számának ágazati megoszlása

Forrás: Szerző által gyűjtött adatok alapján

A falu lakóinak nemzetiségi és vallási hovatartozása

Bükkösd, sok más baranyai faluhoz hasonlóan, a török uralom alatt elnéptelenedett. 1748-ból és 1752-ből rendelkezésünkre áll Bükkösd és Megyefa összeírása. 1752-ben Bükkösd 25 családfője közül 21 német, míg Megyefa valamennyi 11 családja magyar volt. A törökök kiűzése után Bükkösd uradalmának életében jó kétszáz évig három nemesi család játszott főszerepet.²⁷ Bükkösd uradalmát Bükkösd, Megyefa, Gorica és sok más kisebb falu alkotta (Kiticsics 1997). 1830-ban a falu mezővárosi címet és vásártartási jogot kapott, amit 1886-ig tudott megőrizni.

Várady Ferenc (1897) vizsgálata alapján elmondható, hogy az adófizetések nagyságát tekintve a vidék nem volt gazdag. A falu fejlődése azonban az 1882-ben elkészült Pécs–Budapest vasútvonal megépítésével elindult, és ettől kezdve egyre intenzívebb mezőgazdasági termelés bontakozott ki.

A társtelepülések több száz éves nemzetiségi megoszlása eltért a jelenlegitől. A bükkösi településrészre az 1700-as évektől kezdődően nagy számban érkeztek német származású betelepülők. Megyefán magyarok, Goricán a 16. században betelepült délszlávok éltek többségben, utóbbiak a település eredeti nevét (Erdi) Goricára cserélték fel.

A lakosság nemzetiségi összetétele a közel háromszáz év alatt lényegesen megváltozott, ahogy ez az 1941-es népszámlálásnál is megmutatkozott (4. táblázat).

²⁷ Horváth Dániel, Petrovsky József és Jeszenszky János családja.

4. táblázat: Bükkösd nemzetiségi összetétele 1941-ben

A falu településrészei	Népesség <i>Fő</i>	Német nemzetiség <i>Fő</i>	Német anyanyelv <i>Fő</i>	Magyar nemzetiség <i>Fő</i>	Cigány <i>Fő</i>	Egyéb <i>Fő</i>
Bükkösd	848	14	176	821	9	4
Megyefa	806	1	12	762	43	0

Forrás: Az 1941-es népszámlás nemzetiségre és anyanyelvre vonatkozó KSH-adatainak felhasználásával saját szerkesztés

Bükkösd, mely jobbára németek lakta település volt, 1941-re többségében magyar nemzetiségűvé vált, ez később a 2001-es népszámlásból is jól látható. Bükkösd lakosságát elkerülte a kitelepítés. Az interjúk során szerzett információk alapján mindez egy helyi tanítónak volt köszönhető, aki óva intette a lakosságot a Volksbund-tagságtól, a névváltoztatástól és az önkéntes német katonai szolgálattól. A lakosság félelmét talán az is bizonyítja, hogy az 1941-es népszámlás során kevesen (15 fő) vallották magukat német nemzetiségűnek, holott 188 fő a lakosságból német anyanyelvű volt.

Megyefa lakossági összetétele annyiban változott, hogy a magyar lakosság mellett jelentős cigány kisebbség is megmaradt, illetve számuk tovább nőtt. Mindez a KSH adataiban nem jelenik meg, mivel a megkérdezett cigány származásúak többsége magyar nemzetiségűnek vallja magát.

A szerző a 2001-es népszámlálási adatok alapján vázolja a falu kisebbségi összetételét (5. táblázat), amely a helyi önkormányzati becsléstől eltér. E szerint a cigány kisebbség a lakosság 15%-át teszi ki.

5. táblázat: Bükkösd lakossága nemzetiségi hovatartozása szerint²⁸

Nemzetiség	Cigány/fő	Német/fő	Horvát/fő	Magyar ²⁹ /fő
Nemzetiséghez tartozók	24	5	2	
Kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők	19	15	5	
Anyanyelvűek	38	7	1	
Nyelvet családi, baráti körben használók	31	7	2	
Nemzetiségi besorolás alapján	75	27	5	1059

Forrás: A KSH 2001-es népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés

6. táblázat: Bükkösd lakosságának vallási összetétele

Év	1941		2001
Település	Bükkösd Fő	Megyefa Fő	Bükkösd ³⁰ Fő
Vallás	848	806	
Római katolikus	814	778	984
Ortodox			
Református	27	16	46
Evangélikus	3	2	3
Görög katolikus			2
Zsidó/izraelita	4	4	1
Más egyházhoz tartozik	1	5	5
Nem tartozik egyházhoz			133
Összlakosság	848	806	1289

Forrás: A KSH 1941-es és 2001-es népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés

A felekezeti hovatartozást tekintve a falu lakosságának többsége az 1941-es népszámláláshoz viszonyítva továbbra is római katolikus. Változás abban történt, hogy a lakosság közel 11%-a nem tartozik egyetlen egyházhoz sem (6. táblázat).

²⁸ A disszertáció szerzője csupán a legnagyobb számban megjelenő etnikumokat tüntette fel.

²⁹ A 2001-es évi népszámlálás során a magyarországi kilenc kisebbséghez tartozók kötődését kérdezték meg. A magukat magyar nemzetiségűnek vallóknál nem tér ki az adatfelvétel az anyanyelvre, kulturális értékekre, hagyományokra stb.

³⁰ A bükkösdi falurészen napjainkban többen laknak, mint Megyefán.

4.2 Himesháza bemutatása

A falu földrajzi nagysága

Himesháza Baranya megye keleti részén, a Geresdi-dombság területén helyezkedik el, a megyeszékhelytől 40 km-re. Közlekedés-földrajzilag a településen áthalad az 57-es és a 6-os számú utakat összekötő kanyargós út. A falu 40 kilométerre fekszik Péctől, 17 km-re Pécsváradtól és 16 km-re Mohácstól. A falu a Mohácsi Kistérséghez tartozik. Közvetlen szomszédságában lévő települések észak-keletről Szűr (2 km-re), északról Geresdlak, délkeletről Görcsönydoboka. Délről Székelyszabar, délnyugatról Erdősmárok fekszik a szomszédságában.

A Mohácsot Pécsváraddal összekötő főút keresztülhúzódik a falun. A település másik összekötő műútja a szomszédos kis lélekszámú Szűrrel biztosít közúti kapcsolatot, Görcsönydobokába pedig földút vezet. A falu területe 1754 ha (17,54 km²), a Központi Statisztikai Hivatal 2001-es népszámlálási adatai 1220 főről számolnak be (2007-ben 1144 fő), a népsűrűség 69,6/km².

Az általános falukép a sváb községekre jellemző gondozottságot, rendezettséget mutat. Tíz aszfaltozott utcájában 452 ház (2007 KSH) található. A főutcával párhuzamosan fut a Petőfi Sándor utca, melyet régebben csak „új utcaként” emlegettek. A többi utca keresztbe szeli át a falut, hogy összekösse a Kossuth Lajos (főutcat) és a Petőfi Sándor utcát (10. ábra).

10. ábra: Himesháza légi felvétele

Forrás: <http://www.himeshaza.hu/index.php?page=keptar&cont=1> (2009. március 5.)

Az 1970-es évek elején megkezdődött Himesházán a Radnóti lakótelep építése, melynek telekelrendezése eltér a szokványos falutérszerkezettől. E településrész kialakítását az 1980-as évek közepére fejezték be.

A telkek nagysága a falu nyugati oldalán meghatározóan nagyobb, mint a keleti oldalon, mivel e területek végéből alakították ki az új utca telkeit. Elmondások szerint a Petőfi Sándor utca főutcai oldalának telkeit (melyek „zsebkendő” nagyságúak) a falu szegényebb rétege vásárolta meg.

A település infrastruktúrája

1983-ban a település kiépítette vízhálózatát, melyen keresztül az ivóvíz Mohácsról Himesházára érkezik. Az 1990-ben kiépített kábeltévé-hálózaton 2005 óta saját tévécsatornát is működtet a falu. A gáz bevezetésére 1990-ben került sor.

2000 óta a település rendelkezik szennyvízcsatornával, mely másik három szomszédos település (Szűr, Székelyszabar, Görcsönydoboka) összefogásával épült; a szennyvíztisztító telep Himesházán kapott helyet. Tulajdonviszonyi megoszlása szerint a telep 51%-a négy település önkormányzataé és 49%-a a működtető kft.-é.

Szilárd burkolatú utak és járdák a település egészére jellemzőek. A falu arculata kellemes és rendezett. A lakosság és az önkormányzat mindent megtesz a község tisztán tartásáért, csinosításáért.

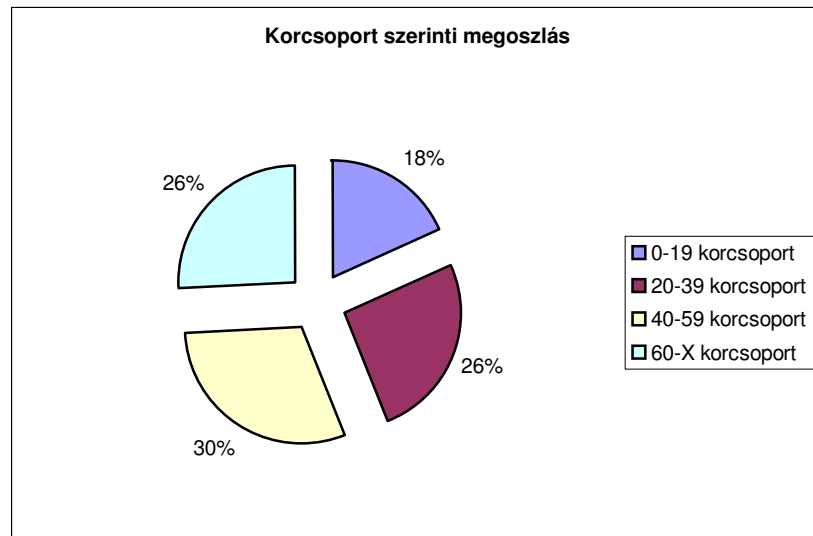
A falu rendelkezik a fontosabb intézményekkel: (kör)jegyzőséggel, óvodával, iskolával, idősek klubjával (a szociális intézmény fenntartója a Mohácsi Többcélú Kistérségi Társulás) művelődési házzal, tájházzal és könyvtárral. Emellett a faluban körzeti házi orvos és fogorvos rendel (a rendelők helyben találhatók), a kismamák védőnőhöz fordulhatnak, a településnek van gyógyszerháza, valamint katolikus temploma, plébániája, rendőrorse és takarékszövetkezete is. Továbbá korszerű sportpályát és két játszóteret is találunk itt.

A helyi identitástudat erősítése és a kultúra ápolása céljából az óvodában és az általános iskolában német nemzetiségi nyelvoktatás folyik. A templomban havonta egyszer németül éneklnek az egyházi énekeket, és évente több alkalommal tartanak német nyelvű misét.

A település demográfiai adatai és aktivitási rátája

A falu lélekszáma a 2001-es népszámlás alapján 1220, 2007 év végére 1144 fő, tehát 76 fővel csökkent. A népességfogyás magyarázható az alacsony születési (5 gyermek) és a magas halálozási aránnyal (21 fő).

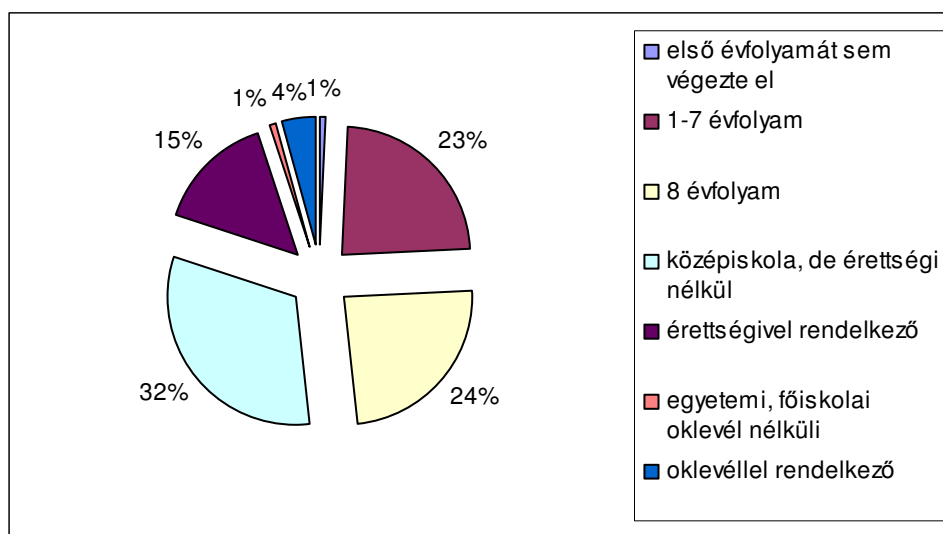
11. ábra: Himesháza lakosságának korcsoport szerinti megoszlása

Forrás: A KSH 2001-es népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés

A falu korcsoport szerinti megoszlása a 2001-es adatokat tekintve nem tűnik kedvezőnek, mivel a 0–19 korosztály százalékos aránya kisebb, mint a többi korcsoporté (11. ábra). Az átlagos magyarországi falvakhoz hasonlóan Himesháza is az előregedő települések útjára lépett. 1993-ban, az iskola építésekor 220 általános iskolás gyerek³¹ volt a faluban, 2007 év végére a tanulók létszáma 123 főre csökkent.

12. ábra: Himesháza 7 éves és idősebb lakosságának legmagasabb iskolai végzettsége

Forrás: A KSH 2001-es adatai alapján saját szerkesztés

³¹

A szomszédos települések gyermekei is Himesházára járnak iskolába.

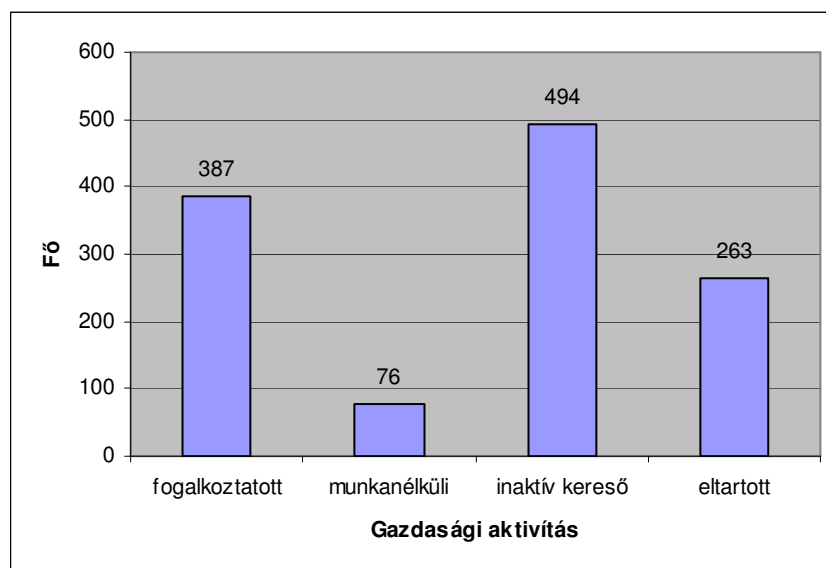
A másik két település adataival összehasonlítva Himesházán az első évfolyamot sem végzők száma alacsony, mindössze 10 fő (a lakosság 1%-a). Bükkösdhöz és Szalántához hasonlóan a lakosság 4%-a rendelkezik főiskolai vagy egyetemi végzettséggel (12. ábra).

A foglalkoztatottak száma 387 fő, melynek 50%-a (193 fő) helyben dolgozik. A település szervezeti egységei összesen 243 személynek adnak munkát, főként a szolgáltatások területén (131 fő) és a mezőgazdaságban (70 fő) (KSH 2001).

A 2007-es KSH-kimutatás alapján 415 személy (a lakosság 23%-a) részesül nyugdíjban, illetve nyugdíjszerű ellátásban, ami megközelíti a 60 felettiiek százalékarányát. Pozitívumnak tekinthető, hogy 2007-ben csak 11 személy szorult rendszeres szociális segélyre.

A faluban hivatalosan 6%-os a munkanélküliség, mivel a „munkanélküliek” többsége Németországban dolgozik, ahol a nők többnyire idős embereket látnak el, míg a férfiak kisegítő munkát végeznek (13. ábra).

13. ábra: Himesháza lakosságának gazdasági aktivitása

Forrás: A KSH 2007-es adatai alapján saját szerkesztés

A nyilvántartás szerint a 112 bejegyzett vállalkozás közül 17 korlátolt felelősségű társaság (kft.), 17 betéti társaság (bt.) és 78 egyéni vállalkozásként működik a faluban. Legjelentősebb vállalkozás a sertéstelep, amely évente 10 000 sertést értékesít, emellett 450 ha-on takarmánytermesztés is folyik a telep részére. 2008-ban a 25 alkalmazott száma 12-re csökkent. E vállalkozás – az ország többi településére jellemző folyamatokhoz hasonlóan – a termelőszövetkezetek megszűnésével, a téészből kiválva, a régi téesz területén jött létre.

További jelentős vállalkozó a faluban a baromfitenyésztő; vállalkozása létrejöttének története hasonlít az előbb említetthez. A fentiek mellett a faluban további mezőgazdasági vállalkozásokat is találunk, melyek 50–100 ha-on folytatnak gazdálkodást. A településen két kisebb varroda is működik, melyek 10-10 főt alkalmaznak; az előállított termék értékesítője egy helyi vállalkozó. A vállalkozások döntő része kis alkalmazotti létszámmal kereskedelmi tevékenységet folytat. A falu rendelkezik nagyobb méretű étteremmel–panzióval is, a Mediterránnal, melynek működése kevésbé sikeres. Napjainkban az autópálya-építés kedvezően hat a bevételre, mivel a munkások elszállásolását és étkeztetését a panzió biztosítja. A szolgáltatások terén megemlítendő a két fodrászat és a kozmetika. A faluban a kereskedelmi értékesítés széles spektrumát találjuk: mészárszéket, gazdaboltot, virágboltot, vegyes élelmiszerboltot (négy), kocsmát, presszót. E vállalkozások mellett továbbra is a himesházi önkormányzat a legnagyobb foglalkoztató; körülbelül 45-50 személynek ad munkát.

Himesháza lakosságának nemzetiségi és vallási hovatartozása

A falu jelenlegi nemzetiségi összetételének értelmezéséhez a 18. század első két évtizedéhez kell visszanyúlni, bár a településről már az 1333. évből is találunk feljegyzést. „1564-től a falunak nyoma vész. Kétségtelenül a török néptelenítette el. [...] Az első német telepesek 1722 körül jelennek meg. Az akkori földesúr, Pécs püspöke, Nesselrodei Wilhelm Franz hívta őket Himesházára. Általános feltételezések szerint 120 paraszt telepedett le itt családotul, közülük 80-at 5/8, 40-et 6/8 parasztnak hívtak. Az előbbiek 16, az utóbbiak pedig 20 hold földet kaptak” (Aubert 1991, 9–10).

A 18. századi betelepülők őshazája az egyházi anyakönyv első feljegyzéséből pontosan meghatározható: a Himesházára érkezett németek a Fulda-térségből származnak. E mikrorégióból később is betelepültek a faluba.

A telepesek katolikusok voltak, és komolyan gyakorolták a vallásukat. 1724-ben már a falu közepén szalmatetős imaházát is emeltek, ami 28 évvel később a plébániával együtt leégett. 1754-ben Klimó György püspök egy magaslaton templomot és plébániát épített, előbbinek 100 évig nem volt tornya (Aubert 1991).

1945-ig a falut többségében németek (7. táblázat) és katolikusok (8. táblázat) lakták. Nagyon kis számban találunk csak magyar, szerb (horvát) és zsidó nemzetiségű lakosokat. A település 1880–1941 közötti etnikai megoszlását alább foglaljuk össze (7. táblázat).

7. táblázat: Himesháza lakosságának nemzetiségi összetétele

Év	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941	2001
Nemzetiség	<i>Fő</i>	<i>Fő</i>	<i>Fő</i>	<i>Fő</i>	<i>Fő</i>	<i>Fő</i>	<i>Fő</i>	<i>Fő</i>
Német	1396	1573	1637	1522	1562	1616	1487	660
Magyar	52	60	47	81	67	88	123	
Horvát	-	-	5	-	-	1		4
Szerb	-	-	2	-	-	-		-
Zsidó	-	-	29	22	9	6		-
Egyéb	-	-	-	-	-	1		-
Összlakosság	1455	1637	1691	1603	1629	1706	1610	1220

Forrás: 1880–1941 közötti és a 2001-es KSH-adatok alapján saját szerkesztés

8. táblázat: Himesháza lakosságának vallási összetétele

Év	1900	1910	1920	1930	1941	2001
Vallás	<i>Fő</i>	<i>Fő</i>	<i>Fő</i>	<i>Fő</i>	<i>Fő</i>	<i>Fő</i>
Római katolikus	1661	1576	1619	1696	1604	1091
Ortodox	-	-	1	1		-
Református	-	3	-	-		18
Evangélikus	1	2	-	2		1
Görög katolikus	-	-	-	1	1	2
Zsidó/izraelita	29	22	9	6	4	-
Más egyházhoz tartozik						1
Nem tartozik egyházhoz						9
Összlakosság	1691	1603	1629	1706	1610	1220

Forrás: 1900–2001 közötti KSH-adatok alapján saját szerkesztés

1941-ben az 1610 főből 1529 német anyanyelvűnek, 1487 német nemzetiségűnek vallotta magát. A németek javainak elkobzását, valamint a menekültek (Csehszlovákiából kitelepített magyarok) elhelyezését, letelepítését az 1710/1945. ME. Sz. rendelet alapján hajtották végre. „A lakosságcserét akadályozta a telepítendőkhöz elhelyezésére alkalmas ingatlanok hiánya. Ezért a magyar kormány 1947. március 31-én úgy rendelkezett, hogy a németek kitelepítéséig a Csehszlovákiából áttelepített magyarok elhelyezése érdekében a kitelepítendő németeket ideiglenesen össze lehet költöztetni (4300/1947. ME. sz. rendelet, 1. §)” (Füzes 1986, 734).

Többszörös módosításokkal a 12.200/1947. korm. sz. azokat a személyeket kötelezte áttelepülésre, akik 1941-ben német nemzetiségűnek vallották magukat, a Volksbundnak tagjai

voltak, illetve magyarosított nevüket visszanevetesítették. Kivonták a kitelepítésből az ipari, bánya- és mezőgazdasági munkásokat, a kézműves-kisiparosokat (Komanovics 1978).

9. táblázat: Himesházi németek kitelepülésével összefüggő adatok

Himesházán	<i>Fő</i>
Volksbund-tag	429
Wermacht-szolgálat, SS-szolgálat	96
Névváltoztatás, hozzátartozó önkéntes kitelepítése	256
Kitelepített	78

Forrás: A magyarországi németek kitelepítésének adatai az 1941-es népszámlálás alapján, saját szerkesztés

Himesházán 676 családból 23 családot telepítettek ki Németországba. Az 1949-es népszámlálás alapján „csupán” 24 személy volt hadifogoly, internált, ismeretlen helyen fogva tartott. Ma már köztudott, hogy sokkal több ember került fogságba (9. táblázat).

Azok közül, akik itthon maradhattak, többeknek egyik napról a másikra el kellett hagyniuk a házaikat, és helyükbe 82 (főleg Hadikfalváról érkezett) székely és 31 (115 fő) csallóközi, főként Kiskaszmalyról származó családot telepítettek be. Kezdetben ez a helyzet sok feszültséget okozott a lakosság körében. A különböző nemzetiségekhez tartozók évekig elkülönülten éltek a faluban, alig tartottak egymással kapcsolatot, a fiatal generációk azonban később megbékültek. A harmonikussá fejlődött viszonyt számtalan vegyes házasság is példázza.

4.3 Szalánta bemutatása

Településföldrajzi adatai

Szalánta a Mecsek hegység és a Villányi-hegység között terül el, így a Pécsi-medence része. Domborzati szempontból sík terület.

A település Pécs (14 km) közelsége miatt a megyeszékhely vonzáskörzetéhez tartozik, és több szállal kötődik hozzá. Ilyen kapcsolódási pontok például az infrastruktúra, a foglalkoztatás vagy az oktatás.

Szalánta megközelíthető az 58-as számú főútról, mely átszeli a települést. A forgalom Pécs irányából érkezik, és délre, Harkány irányában halad tovább. A falu nyugat felől Görcsöny irányából, Regenye és Szilvás falvakon át bekötőúton is elérhető. Szalántával közvetlenül szomszédos települések: délen Bisse és Turony, nyugaton Bosta, északon Pogány, keleten Szőkéd és Áta.

A mai település két község egyesítéséből jött létre, Szalántából és Németiből, valamint a Szalántához hozzátartozó Eszterágpusztából. Ez az elkülönülés a falvak fekvésében ma is jól nyomon követhető. Németi 1977-től szűnt meg önálló település lenni, és ettől kezdve Szalánta név alatt szerepel.

Az egykori Németi egy utcából áll, amely észak–déli irányban fekszik, és kisebb dombon helyezkedik el. Tőle nyugatra húzódik, hosszan elnyúló főutcájával az ősi Szalánta, amely ugyancsak észak–déli fekvésű, és az 58-as számú fő közlekedési út vágja ketté. E két településrészt kelet–nyugati fekvéssel a Németi nevet viselő utca köti össze. A település délkeleti részét pedig Eszterágpusztta foglalja el (14. ábra).

14. ábra: Szalánta légi felvétele

Forrás: Erdődy Gyula 2001, 220. pp.

Az egyesítés idején a lakosság lélekszámát tekintve a két település közül Szalántának volt több lakosa, például 1970-ben 717 fő élt Szalántán és 305 fő Németiben.³² Felvetődik a kérdés: az egyesítés során miért Szalánta neve maradt meg? Válaszként általában két érvet említenek. Az első: mert Szalánta nagyobb és fejlettebb település volt Németinél, a második érv: Szalánta nevű település nem volt még az országban, míg a Németi nevet már az egyesítés idején is négy település viselte.

A Szalánta és Németi között található helységnévtáblán Németi továbbra is szerepel, úgymint Szalánta-Németi. Ennek elsősorban emocionális okai vannak: a lakosság számára megnyugtató, hogy településük neve nem tűnt el teljesen.³³

A falu infrastruktúrája

A településen található lakások száma 413, melyből 4 önkormányzati tulajdonban áll. A faluba a megyeszékhely közelsége miatt viszonylag hamar bevezették a vezetékes ivóvizet, melynek kiépítettsége ma teljes. Szennyvízcsatornával a település még nem rendelkezik, ezért a folyékony kommunális hulladék elszállítása tartálykocsival történik. A kommunális szilárd hulladékgyűjtés szervezett, a hulladék megfelelő elhelyezése megoldott. Gyűjtését, szállítását a pécsi székhelyű BÍOKOM Kft. végzi. A gáz bevezetésére a település egy részén már sor került, de a teljes kiépítettség még hátravan. A szilárd burkolatú utak, valamint járdák a teljes települést behálózzák.

A helyi kábeltelevíziós-hálózat megépült, a szélessávúinternet-hálózat is kiépülőben van.

A település arculata kellemes, mind az önkormányzati szereplők, mind a lakók nagy figyelmet fordítanak a falu csinosítására. Spontán jellegű fásítások, virágültetések történnek, a füves részeket ápolják, a faluban sétálva karbantartott árkokat látni. A helyi önkormányzat közösségi teret alakított ki a szalántai és németi falurész találkozásánál fekvő mesterséges tó partján. Az önkormányzat saját beruházásából parkosított itt: fákat, virágokat ültetett az élhetőbb környezetért. E tér létrehozásával is erősíteni próbálják a két településrész lakossága közötti kapcsolatot.

A közösségi élet szempontjából fontos, hogy a település rendelkezik óvodával, általános iskolával, művelődési házzal, könyvtárral és sportpályával. A helyi identitástudat és kultúra

³² 1970-ben a 717 szalántai lakosból 412 fő vallotta magát horvátnak és 3 fő németnek. A németi lakosságból 83% horvátnak tartotta magát.

³³ A szerző által végzett korábbi vizsgálatok arra mutatnak rá, hogy egyes településeken a későbbi összeolvadáskor vagy egyesítéskor a kisebb település nevét nem tüntetik fel az újonnan létrejövő település nevében, pl. Bükkösd és Megyefa esetén nem szerepel a helységnévtáblán a régi településnév.

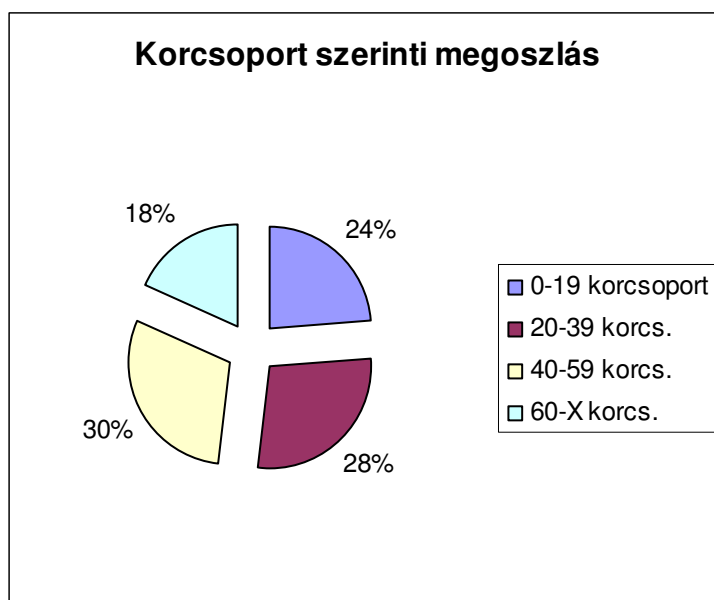
megőrzése és megerősítése érdekében az óvodában és az általános iskolában horvát nemzetiségi nyelvoktatás folyik. Minden helyi intézményben kiemelt figyelmet fordítanak a nemzetiségi kultúra ápolására, amely nemzetiségi rendezvényekben, horvát nyelvű könyvek beszerzésében, ünnepségekben nyilvánul meg.

A településnek katolikus temploma van, amely a Németi településrészen található.

A település demográfiai adatai és aktivitási rátája

A lakosság száma a 2001-es népszámlálás alapján 1151 fő, az 1990-es népszámlálás óta a népesség 146 fővel gyarapodott.

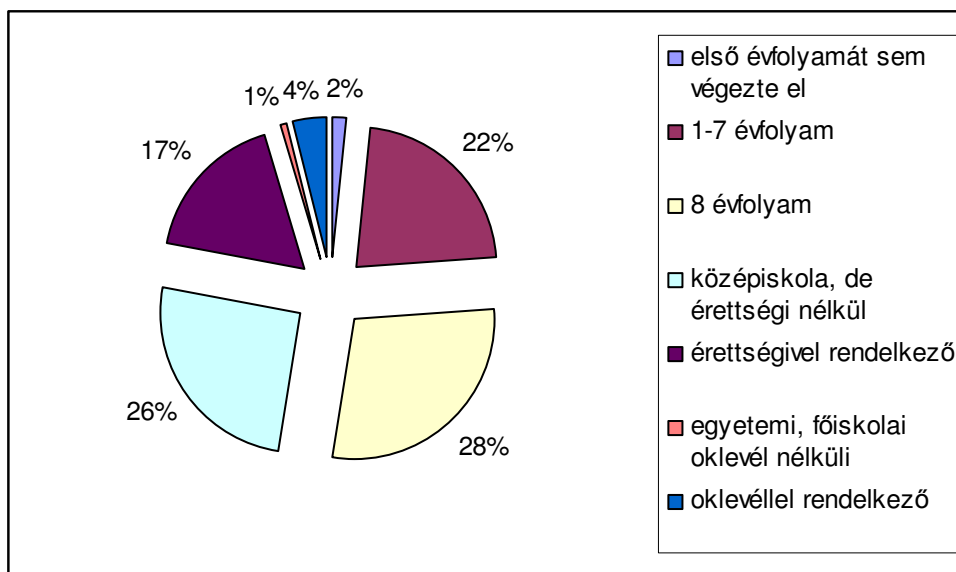
15. ábra: Szalánta lakosságának korszerkezete

Forrás: A KSH 2001-es adatlapja alapján saját szerkesztés

A település korcsoport szerinti megoszlása kedvezőnek látszik (15. ábra), mivel a 20 éven aluliak aránya 24%, a 60 év felettieké pedig 18%. Az összlakosság 58%-át az aktív korú személyek teszik ki. Amennyiben a lakosság nembeli összetételét vizsgáljuk, megállapítható, hogy az átlagos magyar településekhez hasonlóan Szalántán is a nők vannak többségben, a lakosság 52%-át teszik ki (606 fő).

16. ábra: Szalánta 7 éves és idősebb lakosságának legmagasabb iskolai végzettsége

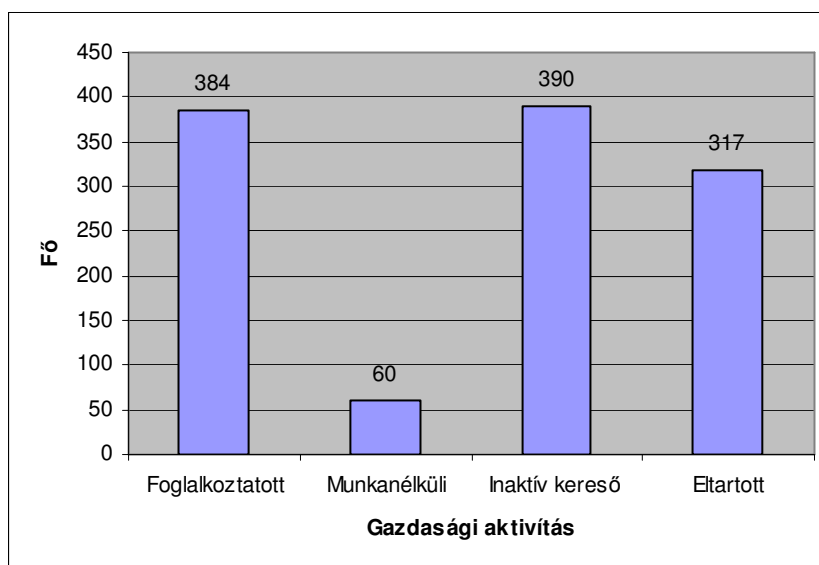

Forrás: A KSH 2001-es adatlapja alapján saját szerkesztés

Szalánta lakosságának 2%-a (19 fő) az általános iskola első osztályát sem végezte el (16. ábra), de pozitívum, hogy a lakosság 22%-a (236 fő) érettségivel vagy annál magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik.

A munkanélküliek jellemzően a szakképzetlen lakosságból kerülnek ki. A munkanélküliségi ráta az országos átlag alatti, kb. 5-6%-os (2001-es KSH-adatok szerint 5%-os volt). 384 fő foglalkoztatott, és 317 fő tartozik az eltartottak közé (17. ábra).

17. ábra: A szalántai népesség gazdasági aktivitása

Forrás: A KSH 2001-es adatlapja alapján saját szerkesztés

A 82 bejegyzett vállalkozás közül 11 korlátolt felelősségű társaság (kft.) formában, 2 szövetkezetként, 17 betéti társaságként (bt.) és 49 egyéni vállalkozásként működik. A legjelentősebb gazdálkodó szervezet a Szalánta Rt., amely a településen korábban működő termelőszövetkezetből alakult. A termelőszövetkezetből létrejött, az abból kivált, illetve a tőle függetlenül létesült mezőgazdasági vállalkozások a kárpótlásként vagy részaránnyként kiosztott földeken, illetve az állattartás területén folytatják tevékenységüket. A vállalkozások döntő része kereskedelmi tevékenységet folytat, és jelentőségük egyre nagyobb. Szálloda, kereskedelmi szálláshely nincs még a településen. 2 vendéglátóhely, 2 fodrászat, 11 kiskereskedelmi üzlet működik, melyből 4 élelmiszerek kiskereskedelmi értékesítésével foglalkozik.

A kereskedelemmel foglalkozó vállalkozók magas száma annak köszönhető, hogy a településen működő kereskedelmi egységek, valamint a szolgáltatásnyújtás a helyi lakosság igényeinek kielégítésén túl a Horvátországból erre irányuló bevásárlóturizmus nyújtotta lehetőségeket is képes kihasználni.

A szalántai lakosság nemzetiségi és vallási hovatartozása

A település nemzetiségi meghatározottságának értelmezéséhez és elemzéséhez vissza kell nyúlnunk a 17. század utolsó évtizedeihez. Szalánta és Németi török hódoltság alóli felszabadulása szorosan összefügg a területi elhelyezkedésével (már akkor is főútvonal mellett feküdt), valamint az 1686–1687. évi hadjáratokkal és Pécs felszabadulásával.

A 16. században meggyeszte megindult a falvak népességének erős csökkenése. Az egykori Németi ebben az időben például teljesen elnéptelenedett. Szalánta lakosságának csökkenésében szerepet játszott a lakosságot sújtó nagymértékű megadóztatás. A súlyos adófizetési kötelezettség (adóznunk kellett a magyarnak, a töröknek, az egyháznak) miatt a lakosság nagy része elvándorolt.

A hosszú ideig tartó török hódoltság alól Szalánta és Németi 1686 végén szabadult fel. A két falu népességének újratelepítése a bosnyákokkal, vagyis a Boszniából érkező katolikus horvátokkal történt meg. A horvát nemzetiségűek betelepítését az indokolta, hogy a visszaszerzett káptalani és püspöki birtokon földművelőkre volt szükség, ugyanakkor a reformátusok és szerbek miatt kisebbségbe szoruló római katolikusok arányán javítani lehetett a katolikus vallású népcsoport magyarországi beköltöztetésével.

10. táblázat: Szalánta lakosságának nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlása 1941-ben

A lakosság nemzetiségi és anyanyelvbeli összetétele 1941-ben	Szalánta <i>Fő</i>	Németi <i>Fő</i>
Összlakosság	794	346
Magyar anyanyelv	282	44
Magyar nemzetiség	792	346
Német anyanyelv	5	0
Német nemzetiség	0	0
Bunjevác, sokác anyanyelv	493	302
Horvát, bunjevác nemzetiség	0	0
Cigány anyanyelv	14	0
Cigány nemzetiség	2	0

Forrás: A KSH 1941-es népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés

Az 1941-es népszámlás során sokan jelölték meg anyanyelvükként a horvátot – Szalánta lakosságának 62%-a, Németinek pedig 87%-a – (10. táblázat) –, ám ennek ellenére nem vallották magukat horvát nemzetiségűnek. A statisztikai eredmények alapján jól látható, hogy a Németi településrészen többségében horvát anyanyelvűek éltek 1941-ben, ami napjainkban is jellemző, ugyanis több idős horvát kisebbségű személy még ma is anyanyelvként beszéli a nyelvet.

A 21. században az egyesített településen továbbra is jelentős létszámban élnek horvát nemzetiségűek és katolikus vallásúak. A lakosság 32%-a a 2001-es népszámlálás során horvát nemzetiségűnek vallotta magát, míg szerbnek a lakosság 2%-a, cigánynak és németnek 30, illetve 19 fő. Az interjúk során Szalánta esetében jól megfigyelhető, hogy sokan nem tesznek különbséget „nemzetiség” és „állampolgárság” között, a két fogalmat sokszor egybemossák. A szerző véleménye szerint ezzel magyarázható, hogy 1941-ben azok is magyar nemzetiségűnek vallották magukat, akik nem beszéltek magyarul. A lakosság 82%-a katolikus vallású. A miséket a Németi településrész templomában celebrálják horvát nyelven.

5. A három falu helyi térszemlélete

A tanulmány 5. fejezetének célja bemutatni, hogy a három település társadalma hogyan látja saját falujának térbeliségét, és e kognitív tudat mennyire segíti vagy hátráltatja a lakosság együttműködését és fejlődését.

Egy terület, illetve település fejlődésének fő vonásait az határozza meg, hogy az adott lakosság milyen társadalmi és gazdasági jellemzőkkel ruházza fel a települést, továbbá hogyan használja ezen tulajdonságokat. A települések lakosságuk tevékenysége és habitusa révén kapják funkcionális tartalmukat. A szerző egyetért Mészáros (1994) elméletével, mely szerint a településen belül zajló gazdasági, társadalmi folyamatok zöme térfolyamatokként is felfogható.

E fejezet alfejezetei bemutatják Bükkösd, Himesháza és Szalánta lakosságának mentális térképét. Az ismertetést követően a tanulmány arra szeretne rávilágítani, hogy milyen kapcsolat van a vizsgált község lakosságának mentális térképe és az együttműködés, fejlődés között.

5.1 A három falu bemutatása térségi szempontból

A települések földrajzi, történelmi, demográfiai, vallási és nemzetiségbeli bemutatásából (4. fejezet) látható, hogy a települések közös vonásai mellett több különbség is megfigyelhető.

Bükkösd 3015 ha-on fekszik, a falu belterülete nagy, ugyanis három – Bükkösd, Megyefa, Gorica – településből jött létre, melyek további két kisebb egykori falut – Szentdomján, Becsali – foglalnak magukba. A település bel- és külterületeinek vizsgálatából megállapítható, hogy a belterületek a központhoz képest, a természeti adottságokat is figyelembe véve, viszonylag távol (2–5 km) helyezkednek el, fizikailag is teljesen elkülönülve. A távolabbi belterületek elsősorban lakó- és üdülőfunkcióval bírnak. A falu külterületéhez mezőgazdasági jellegű lakóhelyek és egyéb, nem lakott üdülőépületek is tartoznak. Ezek a területek is körülbelül 2 km távolságra helyezkednek el a faluközponttól.

Szalánta 1708 ha-on fekszik. Két falu – Szalánta és Németi – egyesüléséből, valamint a Szalántához hozzátartozó Eszterágpusztából jött létre. Eszterágpusztán csupán néhány család él, és kisebb-nagyobb vállalkozásoknak biztosít székhelyet, raktárt és üzemet. Eszterágpusztá

lakossága társadalmilag és gazdaságilag nagyon megosztott. A településrész elején új típusú házak épültek, valamint egy lakópark, ahová Pécsről kitelepült, középosztálybeli emberek költöztek. A régi településrészen, ahol korábban a pécsi püspökség uradalmának cselédei laktak, jelenleg a szalántai lakosság társadalmi perifériájára szorult emberek élnek. A társadalmi leszakadás a cigány kisebbséghez tartozással is párosul.

Himesházát egységes térbeliség jellemzi, annak ellenére is, hogy az 1970-es években a falu kibővült a Radnóti lakóteleppel. A település térszerkezetében semminemű szegregáció nem jelent meg a lakótelep hatására, melynek társadalmi összetétele nem különbözik a településétől.

A vizsgált falvak eltérő történelmi múltja az adott települési térszemléletben is megmutatkozik.

Bükkösd több évszázadig uradalmi birtoknak számított, ahol a lakosság, a betelepített németek és magyarok jobbágyok³⁴ voltak, majd 1848 után 1920-ig földnélküli agrárbérmunkásokká váltak. Bükkösd fénykorát az 1830-as években élte, amikor a falu mezővárosi rangot kapott. Nemzetiségi összetétele az idők folyamán sokat változott. A bükkösdieket a 18. században németek lakták, Megyefát magyarok, Goricát horvátok. Lassú, de folyamatos elmagyarosodás ment végbe, valamint megjelent a cigány kisebbség is, melynek százalékos aránya napjainkra jelentőssé vált. A falu társadalomtörténete a lakosság habitusában is leképeződik.

Himesházán gazdák/parasztok éltek, akik a II. világháborúig növénytermesztésből és állattenyésztésből éltek. Jelentős nagygazdacsaládokat nem találunk itt a múltban, csupán egy-egy iparost. Az 1700-as évektől 1945-ig többségében németek lakták a települést. A lakossági összetétel a betelepített (bukovinai) székelyekkel és a felvidéki magyarokkal megváltozott. E társadalmi asszimiláció a szakirodalom szerint több település térszemléletében is megjelenik. Arra a későbbiekben tér ki a tanulmány, hogy jelen falu esetében ez miért nem tapasztalható.

Szalánta püspöki birtok volt, a betelepültek pedig horvát jobbágyok.³⁵ Eszterágpusztán püspöki cselédek éltek. A falu lakossága, Himesházához hasonlóan, agráriumból biztosította a megélhetését. Nemzetiségi összetételét tekintve az 1960-as évekig többségében horvátok (bosnyákok) lakták. A megélhetést biztosító munkalehetőségek változásával a lakosság nemzetiségbeli összetétele is változott, amit főként a migráció magyaráz. Az 1960-as és 1970-

³⁴ Az 1752-es jobbágyösszeírás szerint 25 jobbágycsalád élt Bükkösdön és 5 jobbágycsalád Megyefán (Nagy 1935).

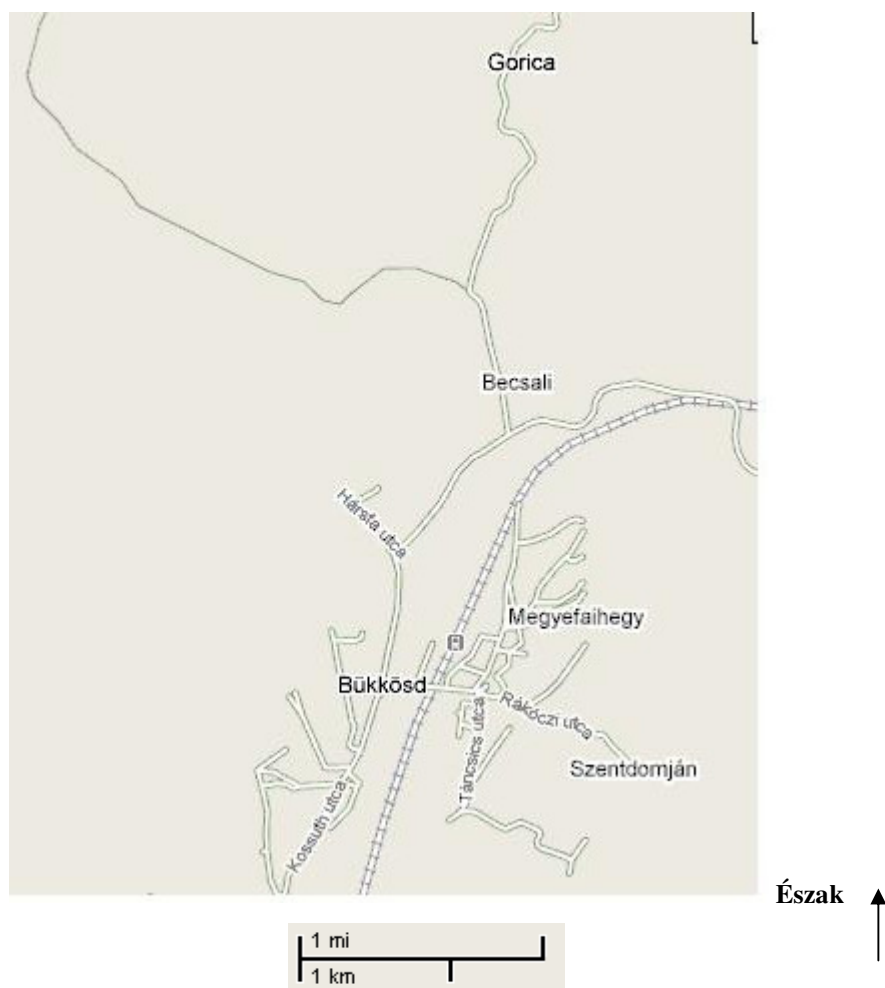
³⁵ 1733-ban 24 jobbágycsalád mellett egy zsellércsalád élt a faluban (Erdődy 2001).

es években sokan elköltöztek a közeli városba, míg az 1980-as évek utolsó évtizedeiben a migráció pozitív irányt vett: a faluba többen költöztek be, mint ki. Pécshez való közelsége miatt több városi is felfigyelt a településre, és ingatlanokat vettek, vagy építkezni kezdtek. 2007-ben 8 lakást építettek a településen, míg Himesházán egyet, Bükkösdön pedig egyet sem (KSH 2007). Ugyan Szalánta nem szerepel a pécsi agglomerációs övezet KSH-nyilvántartásában, de ténylegesen a részének tekinthető.

5.2 A helyi lakosság térre vonatkozó információi és térhez való viszonyulása

Egy falu valódi arcát kevesen látják. A következőkben a tanulmány külön-külön megvizsgálja az egyes települések valós képe és a megkérdezettek mentális térképe közötti különbségeket, és a helyi társadalom gócpontjaira világít rá. Lássuk egyenként a valóság és a mentális térképek közötti eltéréseket. Az egy-egy kiragadott mentális térkép mellett a tanulmány a falu térképészeti térképét is feltünteti.

18. ábra: Bükkösd térképe

Forrás: <http://maps.google.com/maps?hl=en&tab=wl> (2009. 07. 25.)

Forrás: Interjúalany rajza

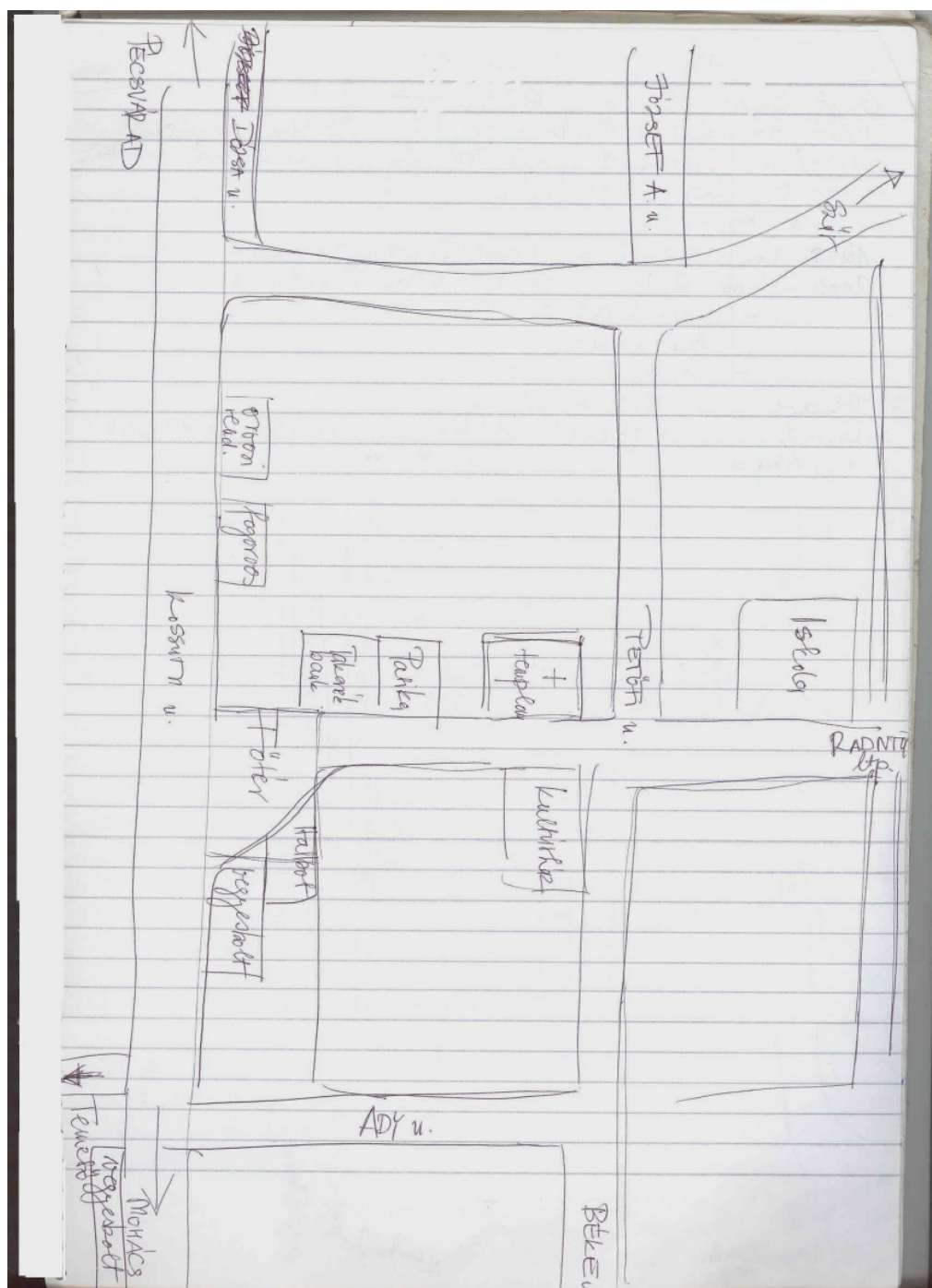

20. ábra: Himesháza térképe

Forrás: <http://maps.google.com/maps?hl=en&tab=wl> (2009. 07. 26.)

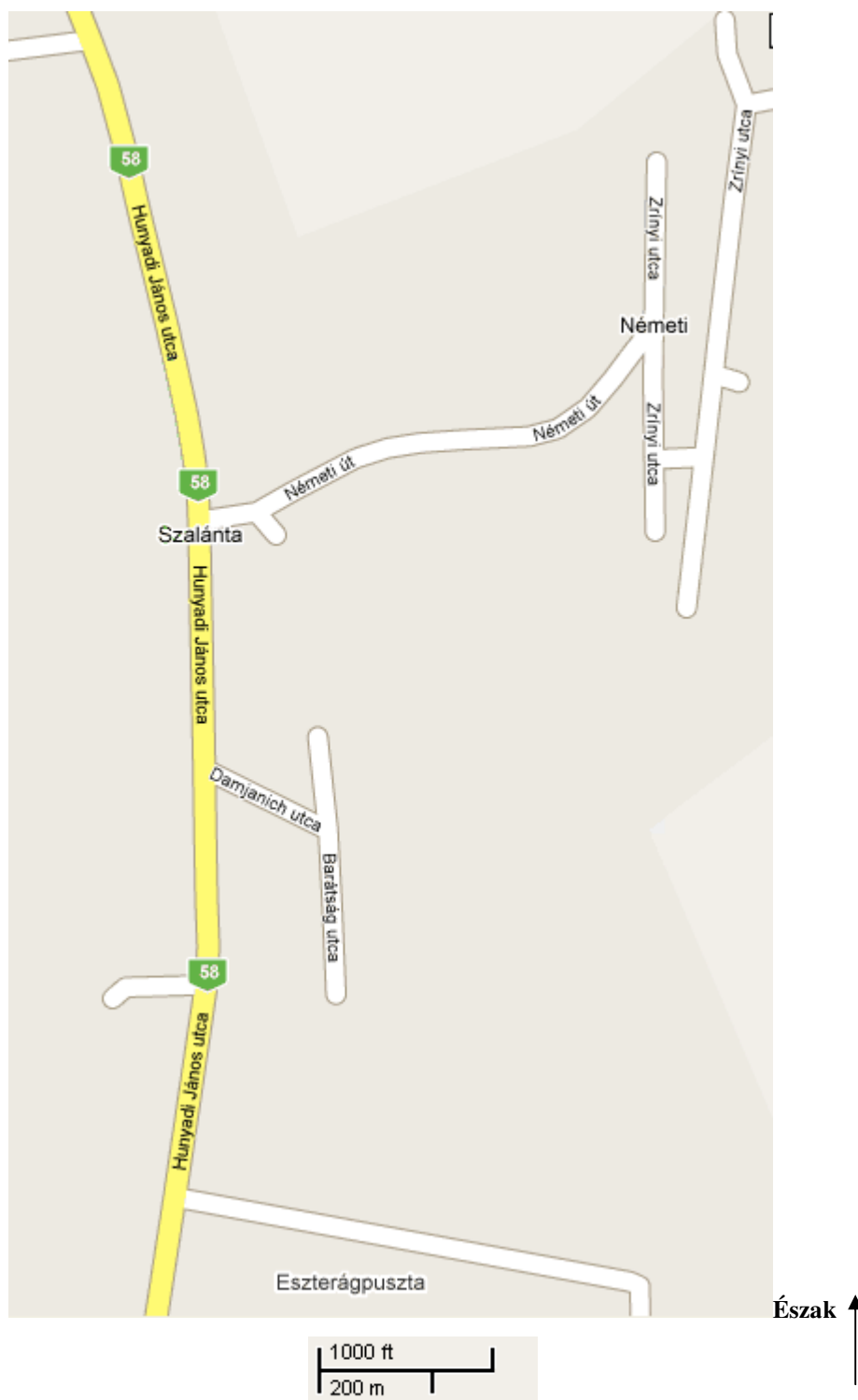
21. ábra: Egy himesházi interjúalany mentális térképe

Észak

Forrás: Interjúalany rajza

22. ábra: Szalánta térképe

Forrás: <http://maps.google.com/maps?hl=en&tab=w1> (2009. 07. 26.)

Dél

1. Egy adott falu életében *csomópontként* jelenik meg a főút és a mellékút találkozása, illetve a templom, főtér/közösségi tér, szórakozóhely. A csomópontok prioritási fokozatai minden korosztálynál más és más, mivel azok kötődnek a napi feladatokhoz és érdeklődési körökhöz.

1. Egy adott falu életében *csomópontként* jelenik meg a főút és a mellékút találkozása, illetve a templom, főtér/közösségi tér, szórakozóhely. A csomópontok prioritási fokozatai minden korosztálynál más és más, mivel azok kötődnek a napi feladatokhoz és érdeklődési körökhöz.

A csomópontok feltüntetése esetében a megkérdezettek Bükkösdön és Szalántán saját régi településükön lévő intézményeket, csomópontokat tüntettek fel. Például: Bükkösd esetében a saját településrészükön lévő szolgáltatót, kastélyt jelölték meg markánsabban. A szalántaiak az 58-as út mentén helyeztek el minden csomópontot, a Németi falurészt „az 58-as útról levezető” útként jelölték meg. Általánosságban elmondható, hogy azokat a csomópontokat érzik a legjobban a magukénak e két falu lakói, melyek a saját településrészükön vannak, míg a másik falurészen lévőket ismerik ugyan, de nem megszokott számukra.

Himesháza esetében az ott lakók „fejében” azonosak a csomópontok, azaz mindenki ugyanazt a teret, intézményt, szolgáltatóhelyet jelöli meg.

2. A falvak többségénél megfigyelhetők a különböző *törésvonalak*, melyeket sok esetben a földrajzi elhelyezkedés vagy egy államilag irányított településrendezési terv hozott létre. Társadalmi szinten is kirajzolódnak települési töréspontok, például nemzetiségi, vallási vagy gazdasági alapon. E töréspontok bizonyos települések esetében társadalmi szegregációt idézhetnek elő.

A vizsgálat során a bükkösdői és szalántai megkérdezettek is törésvonalat jelöltek meg. Közös a két településnél, hogy a törésvonal a két egyesített falurész között húzódik. Bükkösd esetében a törésvonalat a vasútvonal jeleníti meg, mely Megyefa és Bükkösd terület találkozásánál (északra Bükkösd, délre Megyefa) fut. Szalánta esetében a falu törésvonalaként, határvonalaként tüntették fel a két régi település között húzódó patakot, mely Eszterágpusztát is elválasztja Szalántától. Eszterágpusztá nem jelenik meg önállóan, mert bár jól elkülönült településrész, a történelem során mindig is szorosan kapcsolódott Szalántához.

Himesháza esetében a szerző által végzett vizsgálat nem fedett fel törésvonalat, csupán arra mutatott rá, hogy a mentális terek nem térnek ki az 1970-es években épült Radnóti lakótelep részletes felvázolására.

3. Mindhárom falu esetében *tájékoztató pontként* a főbb intézményeket: önkormányzatot, művelődési házat, iskolát, óvodát, postát, orvosi rendelőt, valamint a templomot nevezték meg. Érdekességként említendő, hogy a himesházi megkérdezettek háromnegyede a temetőt fontos tájékoztató pontként tüntette fel, míg a másik két településen ezt senki nem tette, ami egyrészt azzal magyarázható, hogy a német nemzetiségű lakosság az elmúlt rendszerben nagyon sokáig csak a temetkezési szertartás során gyakorolhatta közösségben

nyelvét és kultúráját, de annak is jele, hogy Himesháza előregedő falu. Az idősek gyakran mennek ki a temetőbe, ahol több közeli hozzátartozójuk nyugszik.

4. Az *útvonalak* megjelölésénél jellegzetes volt, hogy a válaszadók azokat az utcákat, intézményeket emelték ki, illetve jelölték meg markánsabb vonalakkal, melyek valamilyen szempontból kapcsolódnak az életterületeikhez (ott élnek vagy ott dolgoznak). A falu térszerkezetéről teljes mentális térkép olyan személyeknél rajzolódik ki, akik intézményvezetők vagy valamilyen közszolgáltatást látnak el a településen. A látásmódjuk objektív: nemcsak azokról a településrészekről van tudásuk, amelyekhez személyesen is kötődnek. El tudnak vonatkoztatni az egyes területektől, mivel a helyi erőforrásokat nem csak bizonyos településrészen birtokolják és működtetik, hanem a falu egészében.

Szalánta esetében érdekes, hogy minden interjúalany ábrázolásában felcserélődnek az égtájak, mely a falu megközelíthetőségével, útvonalával magyarázható. A lakosság többsége északi irányba (Pécs felé) közlekedik, így a rajzokon az északi oldal a falu „vége” és a déli az „eleje” (23. ábra).

5. A *mentális terek neveit és kiterjedéseit* illetően megállapítható, hogy a megkérdezettek esetében azok nem fedik le az egész települést. A térképek vonalai az utolsó szolgáltatóig, illetve utcáig rajzolódnak ki. A megkérdezettek nem tüntetik fel a jelentősebb vállalkozókat, csupán a szolgáltatókat. A rajzok szerint ezen vállalkozók, illetve „ipari parkok” nem integrálódtak a falvak életébe.
6. A mentális térképek elemzésével kapcsolatban megállapítható, hogy az *arányoknak és a preferenciáknak* nagy szerepük van. A falvak térbeni megjelenésénél a megkérdezettek azon pontokat tüntették fel markánsabb vonalakkal, melyekhez szorosabban kapcsolódnak. Az interjúalanyok a saját – sokszor kisebb – utcáikat gyakran nagyobbak jelölik, mint a főutcat. Különbség mutatkozik a preferenciák sorrendjében is. A megkérdezettek azokat az intézményeket emelték ki, melyekkel napi ügyintézésük során rendszeres kapcsolatban vannak. A méretek és arányok legnagyobb összhangja a himesházi megkérdezettek körében mutatkozik. A bükkösi, szalántai esetekben az elkülönült településrészek kiemelten jelennek meg.

Szalánta esetében minden személynél érezhető, hogy Szalántát és Németit elkülönült településnek tekintik. Azzal az információval valamennyien rendelkeznek, hogy a két egykori különálló település 1977-ben egyesült, de a mindennapi gondolkodásban ez a mozzanat nem jelenik meg kellő hangsúllyal. Igaz, az sem figyelhető meg a mentális rajzokon (térképeken), hogy a szalántai falurész belterületének szerkezete eredetileg

egyutcás útifalu. Ez az egykori fontos utca nem a mai országút (mely később épült), hanem a mellette lévő kis völgyet kísérő, szabálytalan, változó szélességű, ma Barátság nevet viselő utca volt. A Pécs–Harkány országút megépülése után a 19. század közepétől alakultak ki a fő (Hunyadi) utca szabályosabb szalagtelkei, ekkor vált Szalánta kétutcássá. A falu terjeszkedése során északi és déli irányban folyamatosan növekedett, a legutóbbi telekalakítások már a Németi felé vezető út mentén történtek, ami még inkább segítette a két település összenövését.

Bükkösd esetében is megjelennek a szalántai jellegzetességek, kibővülve azzal, hogy a két településrész feltüntetése mellett a harmadik részt, Goricát ritkán ábrázolják.

5.3 A helyi társadalom térbeni megjelenése

A település terét az ott lakók „belakják”, és olyan tulajdonságokkal ruházzák fel, melyek valóság és valótlanok egyaránt lehetnek. Ezen tulajdonságok tudatában megalkotják magukban a térbeli világ modelljét és sajátjukká avatják. E mentális tér kialakításával birtokba veszik térbeli környezetüket, és ezzel együtt tagjaivá is válnak az adott tér társadalmának. Erre a vizsgált településeken is találhatunk konkrét példákat.

I. A térbeli fejlettség különbsége (Itt szükséges megjegyezni, hogy a vizsgálat végén Bükkösd és Szalánta hasonló eredményeket mutat.)

1. Szalánta és Németi lakosságának gazdasági helyzete többnyire hasonló, míg Eszterárgpusztáé elmaradottabb a másik két településhez képest. Erre léteznek magyarázatok, melyek, mint ahogy a tanulmány említette, lehetnek valóság vagy fiktívek:
 - Szalánta-Németi lakossága települését különállónak tekinti, véleményük szerint csak azáltal kötődnek Szalántához, hogy intézményeik ott találhatóak. Ezen önállóság megjelenik a szalántaiaknál is, de az intézmények birtoklásával önállóbbnak és értékesebbnek tekintik a településrészüket.
 - A szalántai (a régi település-) rész magasabb lélekszámát azzal magyarázzák, hogy a település lakossága gazdagabb volt, mint Németié.
 - Szalánta fejlettségét a frekvenciált elhelyezkedéssel is indokolják.

- A németi településrészt az 1990-es évek elejéig a külvilágtól elszigeteltebbnek tekintették, ennek köszönhetően intimitását jobban meg tudta őrizni, ám fejlődési lehetősége csökkent.
2. Bükkösd és Megyefa lakosságának helyzete is hasonló, míg Goricáé eltérő, mivel e településrész esetében üdülőfaluról van szó. Mindennapi életüket nem itt élik az emberek, holott Gorica rendelkezik településrészi önkormányzattal, melyet öt önkormányzati képviselő alkot. Megyefa és Bükkösd gazdasági különbségét azzal magyarázza a lakosság, hogy Bükkösdt gazdagabb emberek lakták (svábok), míg Megyefán szegényebbek (magyarok) éltek.

II. *A területileg megosztott falvak településrészei közötti kapcsolat és az egyéni térpályák*

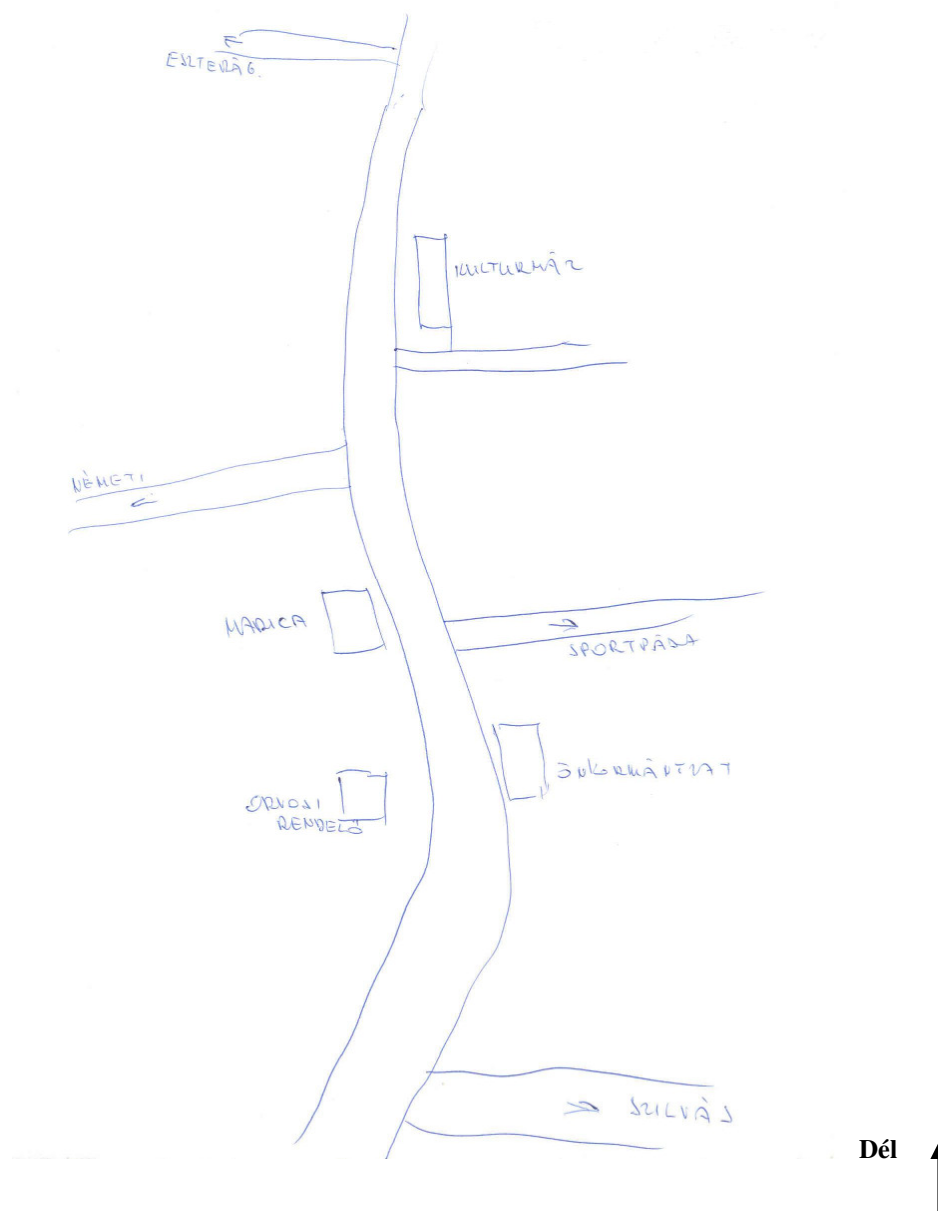
A falvak lakosságának területi megoszlását vizsgálva etnikai csomópontokra figyelhetünk fel. Himesháza térképét és a lakosok névlistáját áttekintve a szerző azt vette észre, hogy az egykor németek lakta főutca most vegyes etnikumú képet mutat, mivel 1945 környékén innen sok lakót kitelepítettek. A zártabb és a szegényebbek által lakott utcák többnyire megőrizték etnikumi sajátosságukat. Szalánta esetében is megfigyelhető, hogy Németiben a horvát nemzetiségűek egymáshoz közeli csomópontokat alkotnak, ami a lakosság előregedésével a jövőben változni fog. A szalántai főutca mindkét végén többnyire betelepültek élnek, ugyanis az utca az újabb és újabb beépíthetőnek nyilvánított telkek iránti igénnyel együtt nőtt. Az 1970-es években kialakított Barátság utcában 2009-ben csak elvétve található horvát etnikumú lakos.

Az interjúalanyok Bükkösd és Szalánta esetében rendelkeznek azzal az információval, hogy a három egykori település egy települési egységgé olvadt össze, ám a szavak világa nagyon csalóka, mert ez a tudás nem jelenik meg a rögtönzött térkép vázlatokon, azaz a mentális térképen (24. ábra). Példaként említendő a 24-es számú ábrán látható jelenség: az interjúalanyok – ez esetben egy szalántai vállalkozó, de másoknál is megfigyelhető ugyanez – a térképükön fel sem tüntették Németit és Eszterágpusztát, csak irányt jelöltek meg, hogy merre is található.

A térkép elárulja az olvasónak azt is, hogy a megkérdezett milyen térpályán mozog, vagyis milyen a településen belüli rendszeres elmozdulásának iránya. E térpálya szorosan kötődik azokhoz a térképen feltüntetett intézményekhez, melyek a mindennapi életében szerepet játszanak (ilyen például: a templom, az orvosi rendelő, az önkormányzat, a művelődési ház). A megkérdezettek rajzaiból megállapítható, hogy az egyéni térpályák

megegyeznek a lakosság áramlási irányával is, mely az egész főutcára kiterjed. A lakosság áramlási iránya kifejezi a lakosság térbeli mozgásának fő irányát.

24. ábra: Egy vállalkozó mentális térképe Szalántáról

Forrás: Interjúalany rajza

„Az egyéni térpályák térbeli végcélja azonos, az iránya azonban a lakóházak térbeli elkülönültsége miatt eltérő (pl. templomba járás, bevásárlás, orvosi rendelő látogatása stb.). A térpályák ezen tulajdonságának hangsúlyozása azért fontos, mert ha a településen belül

több azonos végcél van, úgy láthatóvá tehetők az egyéni térpályák alapján a településen belüli áramlási irányok nagy csoportjai, amelyek egyben alkalmasak lehetnek a településen belüli térszerkezeti elhatárolásra is” (Mészáros 1994, 54).

Ezen végcélok ismeretében, megállapítható, hogy olyan mikroterek alakultak/alakulnak ki, melyek még jobban gyengítik Bükkösd és Szalánta esetében a kisebb településrészek megjelenését a lakosság tudatában. Felvetődik a kérdés: baj-e az, hogy egyes területek – településrészek – kisebb vagy nagyobb hangsúlyt kapnak az összlakosság életében? Erre a kérdésre jelen esetben az alábbi pont ismeretében kapható kielégítő választ.

III. A közösségi tér megjelenése

Bükkösd esetében a települési determináltság visszatükröződik a helyi társadalmi és területi megosztottságban. Továbbá, ahogy a 19. ábrán is láthattuk, a település nem rendelkezik egy közös, mindenki számára sajátjának érezhető közösségi térrel, ahol nincs régi bükkösdi, megyefai vagy gorikai megkülönböztetés. Annak ellenére van ez így, hogy a település 2004-ben megtalálta egyedi, egynapos attrakcióját: a Mézes–Mázás Napokat.³⁶ A rendezvényt próbálják összekötni a pécsi Mediterrán Ősz rendezvénysorozattal, melyhez kapcsolódva a mézhez, méhészethez, méztermeléshez kötődő tudományos előadásokat és szakmai bemutatókat, valamint kézművesvásárt szerveznek. Amikor a település elhatározta az esemény megrendezését, abból indult ki, hogy Bükkösdnek több mint tíz méhésze van, és a hasonló jellegű rendezvények mind a helyi lakosokat, mind a turistákat a település központjába vonzhatják. A szervezők részéről kíváncsian lenne, hogy a rendezvények kivitelezését olyan irányba folytassák, mely mindenki számára kedvező és kellően motiválja a helyi társadalmat az együttműködésre.

A szerző meglátása szerint célszerű megoldást jelentene a jövőben a térbeli megosztottság kezelésére, ha a település kialakítana egy olyan közösségi teret, melyet Bükkösd egész lakossága a magáénak érez. Továbbá az intézményvezetőknek, a lakossággal közösen, nyílt fórumokat kellene szervezniük, mely minden csoportot megszólítana, mert csak így válik lehetségessé a település közös érdekeinek megfogalmazása. Ha ez a lépés megtörténne, erre alapozva közös érdekképviselő is létrejöhetne. Továbbá kidolgozhatnának egy olyan, úgynevezett kúriahasznosítási tervet, mely a két kastély (Petrovsky, Jeszenszky) adottságainak kihasználásával erősítené a régi két település közötti együttműködést.

³⁶ A 2008-as Mézes–Mázás Napokon tett látogatás során a tanulmány szerzője megtapasztalhatta, hogy az attrakció mára elveszítette varázsát. A helyi lakosság töredéke – a helyi hangadók – vett részt a programokon.

Végezetül Bükkösd esetében fontos feladatként jelenik meg a szerző szerint a régi települések beolvadása által elszenvedett sérelmek orvoslása, valamint egy közös, fenntartható identitástudat kialakítása. Ötleként fogalmazódott meg az a gondolat, hogy Bükkösd település nevében (megnevezésében) is kívánatos lenne tükrözni az 1950-ben beolvadt település nevét (pl. Bükkösd-Megyefa).

A szalántai interjúalanyok pontos választ tudtak adni a település közösségi terének kiválasztásával kapcsolatban. Mindenkinek volt véleménye arról, hogy miért a tó mellett (lásd 23. ábra) került kialakításra a közösségi tér,³⁷ ahol az aktualitásokhoz igazodva szerveznek programokat. A vélemények közül a szerző fontosnak tart néhány markánsabbat kiemelni, amelyek a *weberi* kategóriarendszer segítségével két csoportba sorolhatók. A célracionálisan³⁸ gondolkodó személyek szerint az önkormányzatnak nem volt más térbeni lehetősége e tér kialakítására, mivel a régi Szalánta település a főút mellett fekszik, így az adottságai más térbeni lehetőségre nem megfelelőek.

Az értékracionális³⁹ személyek véleménye szerint a két régi település között elterülő zöld rész volt esztétikailag a legkedvezőbb hely a közösségi tér kialakítására. További indokként említették, hogy ez a terület a templom közelében helyezkedik el, ezért megalapozott a terület közösségi térként való definiálása. Különösen azért, mert az emberek nagy része az egyházi ünnepeket szentmisével és közösségi összejövettel ünnepli meg. Fontos magyarázatként jelent meg a tér kiválasztásakor az interjúalanyok válaszaiban az, hogy a két régi településrésztől egyforma távolságra helyezkedik el a közösségi tér.

Az önkormányzat indoklása a közösségi tér kiválasztásával kapcsolatban mindkét magyarázattal összecseng. Ennek a területnek a kialakítására az önkormányzat álláspontja szerint azért itt került sor, mert a régi településrészek nem rendelkeztek más megfelelő lehetőséggel, valamint olyan környezetet szerettek volna létrehozni, amely esztétikus és azonos távolságra található mindkét résztől. Az önkormányzat további célja volt, hogy e tér hídként jelenjen meg a két település között, az igazi összekapcsolódást, az egyesülést elősegítendő.

³⁷ A közösségi tér kialakítása 2002-ben történt, mely egy díszteret és rekreációs övezetet foglal magába.

³⁸ A célracionális cselekvést az motiválja, hogy a cselekvő milyen viselkedést vár el a külvilág tárgyaitól és más emberektől, és mennyiben képes e várakozásokat mint feltételeket vagy eszközöket felhasználni arra, hogy saját racionálisan kiválasztott és mérlegelt céljait elérje (Weber 1987, 53).

³⁹ Az értékracionális cselekvést az adott cselekvés feltétlen etikai, esztétikai, vallási vagy más önértékbe vetett tudatos hit motiválja (Weber 1987, 53).

Végezetül, válaszként az előző pontban feltett kérdésre, a szalántai vizsgálat alapján megállapítható, hogy jelen esetben nem probléma, hogy bizonyos településrészek kisebb vagy nagyobb hangsúlyt kapnak a település életében. Hiszen tudatos térkialakítás és -használat történik, amely élvezi mind az önkormányzat, mind a helyi társadalom konszenzusát. Tehát a közösségi területet, bár mesterségesen alakult ki, a helyi társadalom (szalántai, németi, eszterágpusztai) magáénak érzi. Olyan hely ez, ahol valamennyien összegyűlhetnek ünneplésre, szórakozásra és a szabadidő eltöltésére.

Himesháza közösségi tere a fent bemutatott két településtől abban is eltér, hogy nem kell olyan feladatokat ellátnia, mint amilyen a különböző településrészek összekötése. A mentális terek során határozottan megjelenik az azonos közösségi tér, melyekhez közösségek és események kapcsolódnak. A település közösségi tere túlmutat egy térbeli ponton, mivel az események, rendezvények nem mindig ugyanott zajlanak. A településnek voltak olyan rendezvényei, amelyek a falu összes utcáját és terét bekapcsolták a közösség kulturális életébe.

Összesítve a három település lakóinak közösségi terekre vonatkozó véleményét: nem baj, ha egyes térségek nagyobb hangsúlyt kapnak egy falu életében, de elkerülendő, hogy olyan közösségi terek jöjjenek létre, amelyek nem elfogadottak az összlakosság számára. A közösségi terek egyik feladata ugyanis a helyi közösség és a lokális identitás megerősítése.

IV. Falvak gazdasági helyzete a térbeliségben

A gazdaság kihat a település struktúrájára, hiszen a térpályák, áramlási irányok valójában megjelenítik a gazdaság, a település és a településhálózati környezet bizonyos súlypontját. Esetünkben a vállalkozások jelentős része a település főútvonalán található.

Szalántán néhány vállalkozás térpályán kívül – Eszterágpusztán – helyezkedik el. Ennek oka, hogy a terület püspökségi uradalom volt, ahol gazdasági épületeket emeltek, valamint az egykori cselédek itt éltek családjukkal. Vélhetőleg a jelenlegi vállalkozások e térbeli adottság és az olcsóbb munkaerő kihasználása céljából települtek erre a területre.

Szalánta település mezőgazdasága (például a Szalánta Rt.) tartós és erőteljes impulzusokkal vesz részt a település formálásában, és integrációs tevékenységet is ellát. Tekintettel arra, hogy a helyi mezőgazdaság nem csupán munkahelyeket teremt, hanem a település gazdaságának része, és felfogja más települések ingázóit is. Emellett meg kell említeni, hogy jelentős mértékben hozzájárul a település rendezvényeinek támogatásához. A mezőgazdasághoz hasonló a vendéglátóhely szerepe is. Olyan találkozási pont ez, mely

nemcsak szórakozásra nyújt lehetőséget, hanem a horvát kultúra ápolására is lehetőséget teremt.

Szalánta azon települések közé tartozik, melyeknek vállalkozói helyiek vagy többségének tulajdonosi kötődése van. Így a falu gazdaságára, társadalmára és térszerkezetére jelentős kihatással bírnak.

A település vezetője jelen esetben nemcsak birtokolja a hatalmat, hanem a helyi erőforrások jó gazdájának is bizonyul. Képes szervezni a helyi társadalom tevékenységét, ezáltal alakítani a lakosság viszonyát településéhez és mobilizálni anyagi eszközeinek egy részét (Mészáros 1994). A vizsgálat azt mutatja, hogy a település vezetője képes volt változtatni [felszámolni (?)] a kialakult erős térbeli elkülönülésen és csökkenteni a szegregációt azzal, hogy olyan munkahelyeket hozott létre, melyek két szempontból is a közösség javát szolgálják. Egyrészt a társadalom periferiájára szorultaknak munkát biztosítanak, és visszaintegrálja őket a társadalomba, másrészt ezzel a közterületek gondozása is megoldottá válik.⁴⁰

A korábban már ismertetett mentális terek sajátossága, hogy az egyének történeteket kapcsolnak hozzájuk, valamint határozott véleményük van róluk. Mindez magyarázó jelleggel is szolgál a falu történéseire, problémáira és megosztottságára. Az interjúalanyok jellemzően tagadták azokat a negatív előítéleteket, melyek utcájukra, falurészükre vonatkoznak. A sztereotípiák gyűjtésénél a szerző egyszerű szabályt követett: feljegyezte, hogy mi hangzik el leggyakrabban a falurésszel kapcsolatban. E sztereotípiák nagy része történetekbe szöve bukkann fel, amelyekből megtudható, hogy az előítéletesség milyen okokra vezethető vissza. Ezeket az okokat Bükkösd esetében öt csoportra bontotta a szerző.⁴¹

1. Gazdasági: a falu kettészakadását, a lakossági együttműködés hiányát elsősorban azzal magyarázzák, hogy gazdasági különbség van Bükkösd és Megyefa között. Mint azt a tanulmány korábban említette, míg Bükkösdt gazdagabb emberek lakták (svábok), addig Megyefán szegényebbek (magyarok) éltek.

2. Hiedelmi: a megkérdezett személyek állítása szerint Megyefa fejlődéséhez a gazdasági tényezőn túl az akarati tényező is hiányzik. Ezt metaforikusan úgy magyarázzák, hogy a bükkösdiak olyanok, mint a bükkfa, amely kemény, erős, sudár, míg a megyefaiak meggyfához hasonlóak, ami kicsi, hajlékony és gyenge. Így a településen mindig úgy

⁴⁰ A helyi politika vezetője a közmunkaprogramok (például a 2006-os és 2007-es években) által nyílt lehetőségeket példaértékűen kihasználta, segítségével a rendszeres szociális segélyre szorultaknak munkahelyet biztosított.

⁴¹ Csak Bükkösd esetében jelentek meg e sztereotípiák.

alakulnak a dolgok, ahogy azt Bükkösd (a bükkfa) akarja. E kedves hasonlatnak van némi igazságtartalma, mivel valamennyi intézmény a bükkösi településrészen működik, és a sportélet kivételével a kulturális élet is ott zajlik. E kijelentés a jól működő vállalkozások nagyobb hányadára is érvényes.

3. *Társadalomtörténeti:* az interjúk és megfigyelések alapján nyilvánvalóvá válik, hogy a település szolgáltatói (söröző, ABC) is felosztották a falut kisebb „piacokra”, a határokat pedig próbálják betartani és betartatni. Az emberek nem mennek a másik településrészre vásárolni, még akkor sem, ha ott valamivel olcsóbb az áru és a szolgáltatás. A helyi sörözők a település életében találkozási pontok szerepét tölthetnék be, de tekintettel arra, hogy a lakók az egyik helyről nem járnak át a másikba, a kapcsolatfelvétel nem valósul meg.

4. A Megyefa helységnév eltűnése: a megyefai interjúalanyok véleménye szerint az is hozzájárult a megosztottsághoz, hogy a megyefai település a bükkösi összeolvadással elveszítette nevét. Ez a település megszűnésének érzetét kelti a helyi és nem helyi lakosság számára egyaránt, valamint hozzájárul a lakosság helyi identitástudatának elvesztéséhez.

5. *Cementműépítés körüli konfliktus:* a település legújabb megosztottságát azzal magyarázzák, hogy a Strabag Építő Rt. által Bükkösdre tervezett cementmű elképzelését a falu egyik része támogatja, a másik nem. A 2004 augusztusában megtartott népszavazás eredménye másodszor is a cementgyár létesítését ellenzők győelmét hozta. A 2006. szeptember 24-én megtartott újbóli népszavazáson⁴² a „cementpártiak” győztek. Nem lehet a népszavazás alapján megállapítani, hogy akik a cementgyár ellen voksoltak, többségében bükkösdiek vagy megyefaiak voltak-e, de a szerző kutatása során több olyan megyefai lakossal találkozott, akik támogatták a cementgyár megépítését, mint ellenezték. Ennek hátterében az áll, hogy a megyefai részen élők a létesítendő cementmű zaját és a megnövekedő közúti forgalmat kevésbé érzékelnék, mint a bükkösi településrészen élők. Továbbá Megyefán többen érdekeltek az új munkahelyteremtésben.⁴³

Megállapítható az is, hogy a megyefai részen élők között arányaiban nagyobb a munkanélküliek száma, mint a bükkösi területen. Emellett a település jövőképében szereplő fejlesztések és befektetések, mint például az erdő- és vadgazdálkodási, növény- és gyógynövénytermesztési alternatívák Bükkösd (eredeti Bükkösd) területét részesítik előnyben, a település hegyes-dombos viszonyai miatt.

⁴² A népszavazáson 627-en vettek részt; 342 igen, 282 nem és 3 érvénytelen szavazat született.

⁴³ 2007 tavaszán eldőlt, hogy a népszavazás eredménye ellenére nem valósul meg a cementmű megépítése.

Himesháza térbeliségében a vállalkozások jelentősége csekély, csupán az egykori téeszmajor jelenik meg elvétve. Ami azzal is magyarázható, hogy a vállalkozók nagy százalékban mezőgazdaságból, illetve szolgáltatásból élnek. Figyelemre méltó ezzel kapcsolatban, hogy a falu mezőgazdasági földterületei sváb neveket viselnek, ami a hely jellegzetességére mutat rá. Ezen nevek több száz éve fennmaradtak. A gazdálkodáskultúra megjelenése abban is megnyilvánul, hogy a régi házak nevüket az egykori építőik, illetve lakóik után kapták, melyet évszázadokkal, évtizedekkel később is használnak, annak ellenére, hogy a házak tulajdonosai lecserélődtek.⁴⁴

V. *A társadalom és térbeliség jövője*

A falvak térbeli változásai jelentősen kihatnak a társadalom nemzetiségi, generációs és gazdasági összetételére. A társadalmi átalakulás új térkapcsolatokat formál, új vonzáskörzetet, illetve közösségi teret alakít ki. Szalánta település esetében új lakótelkek jöttek/jönnek létre. E telkek tulajdonosai többnyire nem őslakosok, így új szemléletmódot is hoznak magukkal, mely többnyire eltér a horvát kultúrától, szokásoktól.

A '90-es években már elindult egy migrációs folyamat, mely során pécsi és német (állampolgárságú) családok költöztek Szalántára (főként Németibe). Ez a település nemzetiségbeli összetételére is hatással van. Elmondások szerint a település egy része nem örült a betelepülőknek, mivel szokásaik eltérnek a horvát lakosság tradícióitól. „Vannak, akik könnyen beilleszkednek, de vannak, akik úgy élnek, mint ezelőtt a panelben. Mondják, hogy a horvát ember nagyon nehezen fogadja be az idegent, de ha már befogadott valakit, akkor a szívébe zárja. Az én esetem is hasonló, mert nem itt születtem” (*interjú alapján*). Az őslakosság attitűdje vélhetően lassan átalakult a beköltözőkkel szemben, mivel Németi településrész fennmaradását a betelepülőknek köszönheti. „Jelenleg 15-20 házat birtokolnak németek. Ezek a házak szépen fel vannak újítva. Ennek egyenes következménye volt, hogy a terület értéke megnőtt. Németiben 3 millió alatti telekárak nincsenek, és 10 millió alatt semmilyen házat nem lehet venni. Ez esélyt adott a településnek a fennmaradásra” (*interjú alapján*).

Hogy az újabb beköltözők hatására milyen módon változik a település térbeli és társadalmi összetétele, valamint közösségi élete, a jövő dönti el, de a település vélhetőleg továbbra is megőrzi nemzetiségi sokszínűségét és falusi jellegét.

⁴⁴ A jelenségre magyarázat lehet, hogy a faluban sok hasonló nevű család lakott, így a háznév után jobban meg tudták egymást különböztetni.

Bükkösd jövője fényes múltjához képest sokkal sötétebb. A település cigány kisebbsége a vasúti sín megyefai oldalán él, ami a két településrész között felerősíti a megosztottságot. Ugyanis a települések jelentős részénél a cigányság a falu szélén lakott, ami Megyefára is érvényes volt, ám itt ez a terület közel esett a Bükkösddel határos részhez. Így 1950-ben az egyesített Bükkösd térbeli központjává váltak az egykori faluvégi cigány lakóhelyek. Jelenleg is laknak ott cigányok, de nem olyan nagy tömbben, mint a '70-es években. Az elmúlt rendszer utolsó évtizedében ugyanis az önkormányzat segítségével sokan új lakásokba költöztek.

A cigány kisebbség aránya a lakosságon belül növekszik, míg a többségi nemzetiség lélekszáma csökken. A két nemzetiség között nyílt konfliktusok nem tapasztalhatók, csupán a magyar lakosság viszonyulása változik meg a településsel szemben. A szülők nem kívánják olyan óvodába, iskolába járatni gyermekeiket, melyben leendő osztálytársaik cigány származásúak. E kisebbségi csoportba tarozó gyerekek sok esetben nem érik el a korcsoportuktól elvárt tudás- és viselkedési szintet: az óvodaköteles gyerekek gyakran még nem tudnak beszélni, illetve nem szobatiszták. A cigány szülők alacsony iskolai végzettsége kihat gyermekeik fejlődésére is. E probléma várhatóan térbelileg is meg fog jelenni, aminek napjainkban már határozott jelei vannak. A fiatalok elvándorolnak, és ez a magyar lakosság fokozatos elöregedéséhez vezet. Ha egy gyerek nem a helyi oktatási intézményben folytatja tanulmányait, nehezebben szerez a településen barátokat, idegen marad számára a helyi lakosság és környezet. Az érzelmi eltávolodás a későbbiek folyamán tovább fokozódik, a faluját csupán lakhelynek és nem otthonának tekinti. A lokalitáson alapuló identitástudat a fiatal számára megszűnik.

Himesháza jövőbeli helyzetét a szerző stagnálónak látja. A vizsgálatok alapján a falu számára nem áll rendelkezésre térbeli kitörési pont. A település jelenlegi kiegyensúlyozott helyzete a helyi közösség népességmegtartó erejével magyarázható.

Összegzésként elmondható, hogy Bükkösd földrajzilag sokszorosán tagolt település, ami problémaforrás a falu életében. Szalánta térbeli tagoltságát a lakók a mindennapokban is tapasztalják, de ez nem okoz konfliktust, míg Himesházán nem is jelenik meg e földrajzi megosztottság. A tagoltság okának feltárásakor a szerző a két falunál – Bükkösdnél és Szalántánál – más-más gazdasági, társadalmi okokat vél felfedezni.

5.4 A térszemlélet és az identitástudat kapcsolata

A fentiekben tárgyalt három település térszemléletét a mentális térképek segítségével mutatja be a szerző. A kutatás során a térszemléletben visszatükröződik/megjelenik a megkérdezettek lokális identitástudata. A szerző elmélete szerint a pozitív térszemlélet erősíti az egyén lokális identitástudatát, amely csökkenti az elvándorlási hajlamot. A gondolatot tovább folytatva kérdéses, hogy mely tényezők tudják a falvak lakosságának térszemléletét pozitív, illetve negatív irányba befolyásolni.

A térszemléletre építően hat a terület iránti vonzalom, a társadalmi szolidaritás, az etnikai-területi jellegzetesség és azonosság, az oktatási, művelődési, szellemi környezet minősége, a kiegyensúlyozott gazdasági állapot és az infrastruktúra fejlettsége. Rombolóan hat az egyének térszemléletére a területi és társadalmi megosztottság, a nemzetiségbeli konfliktus, a művelődési és kulturális egyenlőtlenségek, a gazdasági fejletlenség és infrastrukturális elmaradottság.

A térszemlélet vizsgálatánál nélkülözhetetlen az identitás és a területi identitás fogalmának meghatározása. Az identitást Csepeli (1997) szerint olyan nemzeti, vallási, nemi, generációs, világnézeti kategóriák alkotják, melyeket a szocializáció során sajátítunk el, később pedig magától értetődően alkalmazzuk önmagunk és mások társadalmi helyének meghatározásakor. Funkciója, hogy az egyén a közvetlen személyes tapasztalat világán túlmenően képes legyen elhelyezni önmagát az ismerősség és az idegenség dimenziója mentén.

A területi identitás Somlyódyné (2007) meghatározása értelmében kétféleképpen fogható fel:

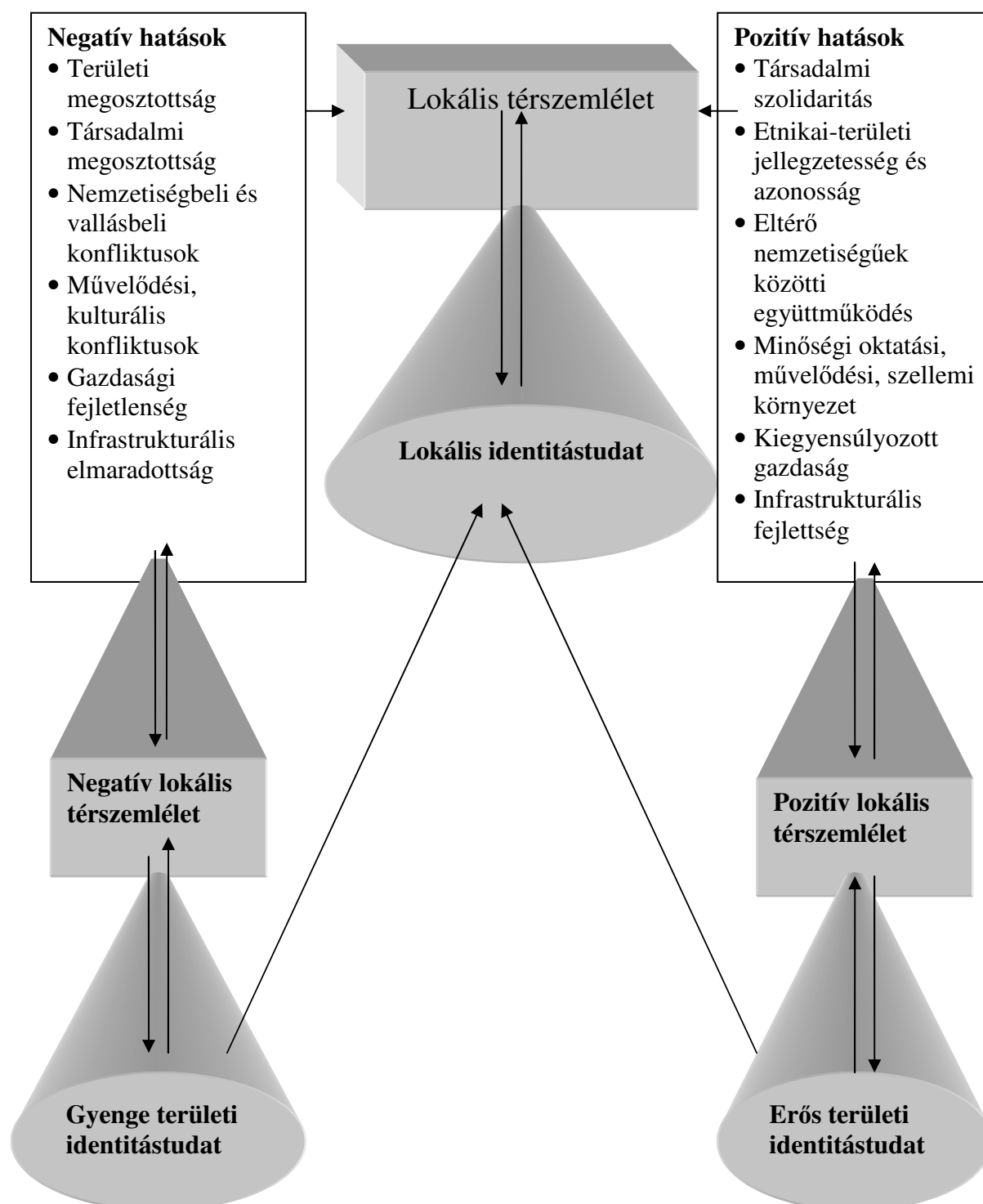
1. „Egy meghatározott területi egységhez való kötődés tudata érthető alatta, ami mindenekelőtt jelenti a szülőföldhöz való tartozás érzését. Ebben különféle materiális, nyelvi, kulturális stb. szimbólumok kerülnek előtérbe” (Somlyódyné Pfeil 2007, 63)
2. Területi identitás jelentheti a mindennapi tudat területspecifikus kifejeződését, a különféle szociokultúrákat, illetőleg a területi problémák és közös fejlődés kérdésének megragadását (Somlyódyné Pfeil 2007).

A területi identitás fenti két meghatározása közül a szerző a második megközelítést tartja jelen tanulmány esetén célszerűnek, mivel a szülőföld mint területi identitás meghatározás képlékeny, hiszen a föld rendkívül sokféle területi egységet jelenthet (faluk, város, kistérség,

megye, de akár egy kontinens is lehet), másrészt egyáltalán nem biztos, hogy az egyén a szülőföldjével azonosul, s ahhoz érzelmileg kötődik.

Egy adott falu lakóinak identitástudata különböző hatások nyomán alakul ki, amit nem kizárólag a társadalmi és gazdasági tényezők befolyásolnak, hanem maga az adott terület térszemlélete is. Két hatáshalmaz (pozitív–negatív) jelenik meg a 25. ábrán, melyek együttesen, de külön-külön is hatást gyakorolnak a térre és a helyi lakosok településbeli azonosulására, azaz a helyi identitástudatra, melynek erős meglétében az egyének képesek a falu, illetve a közösség érdekében áldozatokat vállalni.

25. ábra: Falvak lokális térszemléletének és identitástudatának kapcsolata

Forrás: Saját szerkesztés

A fenti ábrán (25. ábra) látható, hogy a falu – lakóhelyi – helyi társadalmi identitástudata abban a dinamikus viszony- és vonatkozásrendszerben nyilvánul meg, amelyet az adott közösség kohéziója, integráltsága felerősíthet vagy csillapíthat.

A tanulmány szerzője Böhm Antalhoz (2002) hasonlóan felteszi a kérdést, vajon végiggondolták-e az illetékes döntéshozók, hogy egy település helyi társadalmában milyen következményekkel jár a betelepítés, illetve ennél kisebb fajsúlyú, mégis jelentős tényező, a falu több évszázados nevének elvétele? Hogyan rombolja az identitástudatot, ha a falu etnikailag megosztott, illetve a név eltörlésével formálisan már nem létezik, holott a helyiek a névvel azonosulnak?

6. Esettanulmányok a helyi társadalmak szerepének feltárására a falvak sikerességében

A disszertáció három településen folytatott esettanulmány segítségével kívánja feltárni, hogy egy középnyagyságú falu sikerességében mely társadalmi tényezők játszanak meghatározó szerepet. A társadalmi tényezőkön túl a szerző figyelmet fordít a vizsgált falvak adottságaira, úgymint földrajzi, infrastrukturális helyzetükre, természeti adottságaikra, környezetük állapotára, munkaerőpiaci helyzetükre stb., melyek meghatározhatják pályájukat, gazdasági fejlődésüket, sikeres vagy sikertelen voltak.

6.1 Mi szükséges a falvak sikerességéhez?

Az alcímben megfogalmazott kérdésre a szerző nem kíván kizárólagos választ adni, csupán (!) azon tényezőket kívánja bemutatni, melyek nélkülözhetetlenek egy falu fejlődéséhez és sikerességéhez.

Bódi Ferenc és Böhm Antal (2000) írásukban négy helyi társadalmi sikertípust különböztetnek meg:

1. „Felvilágosult abszolutista”: a helyi elit olyan környezetet hoz létre saját maga és vállalkozása, ezáltal települése számára, mely a lakosságnak megteremti a közjavakat. Erős helyi elitet és passzív helyi közéletet feltételez.
2. „Miénk itt a tér!”, vagy „sündisznóállásban védekező”: e típusra jellemző, hogy nem törekszik a külső és belső erőforrások bevonására és koncentrálására.
3. „Rablólovag”, komprádor elit: nem alakult ki helyi vállalkozói elit, a település jobb üzleti lehetőségeit idegen gazdasági-társadalmi szereplők csapolják meg.
4. „Demokratikus, profi”: a demokratikus elit törekszik a belső kohézióra, konszenzuselven teremt közösséget, döntéseit ennek szolgálatában hozza meg.

A siker eléréséhez Bódi–Böhm három feltételt nevez meg. Az első az integrátor polgármester, akit újító személyiségéről lehet megismerni. Sajátos helyzete révén képes összekötni a falu egészét a település környezetével. A második a helyi nagykoalíció, mely a helyi érdekek közös nevezőre hozatalában játszik döntő szerepet. Egy-egy falu boldogulását öt-hat ember egymáshoz fűződő kapcsolata mélységesen meghatározza. Végezetül a kiterjedt kapcsolatok,

a kistérségi legitimáció, presztízs, a Budapesttel való kapcsolat, az esetleges országos reputáció egy település jövőjét messzemenőkéig meghatározzák (Bódi–Böhm 2000).

Bódi–Böhm szerint „A sikeres települések tipológiáját a legitimáció forrásából és belső koalíciók formációjából, a helyi hatalom legitimitásának tartósságából és a helyi döntések racionalitásának mértékéből állíthatjuk fel” (Bódi–Böhm 2000, 19). Empirikus vizsgálatai után a szerzőpáros a következő típusokat határozta meg. Elsőként léteznek megcsinált települések, ezen belül: vállalatként irányított, felkapaszkodó, külső kapcsolatokra nyitott települések, illetve felülről kiemelték. Második típusként a kívülről jött ötlet alapján működő települést nevezi meg. Harmadikként a közösségépítők típusát. Végül utolsónak típusnak a „csak elrontani lehet” elvén működő települést említi. Ez alapján a siker feltételei is bővültek, és a következők szükségesek hozzá:

- egy személy, aki magára vállalja a település érdekeinek képviseletét, vannak elképzelései, határozott céljai, és tisztában van azzal, hogy az adott körülmények között mit lehet megvalósítani;
- szükség van helyi véleményformáló és mintaadó rétegre;
- felismerése annak, hogy az adott település miben egyedi;
- a lakosság együttműködése a település gondjainak megoldásában;
- helyi vezetés, az önkormányzat szerepe (Bódi–Böhm 2000).

A fent bemutatott tényezők kétségtelenül szükségesek a sikerhez. Az önkormányzatnak, valamint a polgármesternek kiemelt szerepe van a falu életében, mert nagyban meghatározza a település fejlődésének irányát. A szerző empirikus kutatására alapozva úgy véli, hogy a fentieket ki kell egészíteni a falvak vállalkozóinak, a helyi notabilitás status quo-jának, a lakosság kultúrájának, identitástudatának, valamint a helyi közösségeknek a szerepével is.

Kuczi Tibor (2000) és Kovács Teréz (2008) vizsgálataik során bebizonyították, hogy azokban a falvakban, ahol erős a vállalkozói szféra, ott a település társadalma is profitál a gazdasági szereplők működéséből. Még akkor is, ha önfoglalkoztató vállalkozóról van szó. „Minden körülmények között ők legalább maguknak tudnak munkahelyet teremteni, de a fejlődésükből a helyi társadalom is profitálhat” (Kovács 2008, 123).

„A kisvállalkozások gazdasági interakcióik egy részét nem piaci, hanem társadalmi mezőben bonyolítják, és ezen az úton néha meglepően versenyképes teljesítményre képesek” (Kuczi 2000, 12). Ezen gazdasági szereplők vizsgálatát a tanulmány szerzője racionalitás, fenntarthatóság és szociokulturális szempontból vizsgálja.

Felvetődik a kérdés, hogy a kultúrának milyen szerepe van a falvak sikerességében. A szerző úgy véli, hogy a kultúra megtartó ereje, illetve identitáserősítő jelentősége mellett kiemelt szereppel bír a vállalkozóvá válás lehetőségeinek megteremtésében. Egyes falvak hagyományai, gazdasági gyakorlatai, struktúrái megnövelik vagy csökkentik a vállalkozóvá válás lehetőségeit, továbbá a működés formájára is kihatással vannak.

6.2 A vállalkozók szerepe a falvak sikerességében

A vállalkozók kiválasztásakor a szerző törekedett arra, hogy ne a legkisebbnek számító önfoglalkoztató vállalkozásokból merítsen mintát. A mezőgazdasági, szolgáltató, gépjavító vállalkozók száma a három településen 24 (Bükkösdön 10, Szalántán, Himesházán 7-7), ezen vállalkozókhoz több vállalkozás is tartozik (előfordul, hogy akár öt 5 is). E vállalkozások összességben legalább 205 személyt foglalkoztatnak.⁴⁵ A családtagok nagy szerepet töltenek be a vállalkozások tevékenységeiben rendszeres, illetve alkalmi munkájuk révén, akkor is, ha nem szerepelnek alkalmazottakként. Így a foglalkoztatottak köre tovább bővül, melynek mértékére csupán becslésekkel rendelkezik a szerző. A vizsgálatban szerepel kft., bt. és rt.

„A települések, kistérségek rendelkeznek valamiféle vállalkozói potenciállal, együttműködési készség, kapcsolatrendszer, bizalmi viszonyok, technikai kultúra bizonyos együttesével. Az ötlet- és információadás, a kölcsönös segítségnyújtás normája és finoman szabályozott gyakorlata a technikai berendezések létrehozásában megemeli egy adott közösség problémamegoldó potenciálját” (Kutcsi 2000, 174). A problémamegoldó potenciál növelheti a közösség szolidaritását (Portes–Sensenbrenner 1993), és növelhetik a történelmileg kialakult bizalmi viszonyok (Sabel 1992) vagy az együttműködés ugyancsak történelmileg kialakult formáit (Brusco 1986; Sengenberger és Pyke 1990).

„Sok vállalkozásnak a legjelentősebb erőforrása a társadalmi környezet; az itt fellelhető kapcsolatok, bizalmi hálózatok, kooperációs lehetőségek, az önállósodást elősegítő értékrend teszi lehetővé a cégalapítást, illetve a fennmaradást, a versenyképességet” (Kuczi–Makó 1999, 24). Kutcsi megállapítását a szerző úgy értelmezi, hogy a kisvállalkozások működési, illetve gazdasági interakcióinak egy részét nem piaci, hanem társadalmi mezőben bonyolítják.

⁴⁵ Szalánta legnagyobb munkáltatója 2009 márciusában 100 embert foglalkoztatott. A foglalkoztatottak száma 10-20 fővel több volt az elmúlt években.

Közelebből megvizsgálva a társadalmi mezőt,⁴⁶ a szerző arra a következtetésre jut, hogy e mezőben verseny folyik, melyben szerepet kap a kultúra, a társadalmi kapcsolatok, a képzettség és a rátermettség. A versenyből a legalkalmasabb vállalkozó kerül ki győztesen, akit a helyi társadalom is elismer. Empirikus vizsgálatok alapján (Czakó és mtsai 1994, 1997) megjósolható, hogy mely társadalmi csoportokból rekrutálódnak a vállalkozók. Az átlagnál iskolázottabb, többéves munkatapasztalattal rendelkező középkorú férfiakból nagyobb valószínűséggel lesz önálló vállalkozó, mint más társadalmi csoportokhoz tartozókból.

A jelen kutatás esetében a 24 személyből csupán 5 nő (*11. táblázat*). A férfiak többsége (többnyire nem a kényszervállalkozók) a régebbi munkahelyi tapasztalataikat ültették át jelenlegi vállalkozásukba.

⁴⁶ A fogalmat Bourdieu vezette be a tudományos diskurzusba. Elméletének alapkategóriái közül is a legalapvetőbb a „társadalmi mező” fogalma, amely az előnyökre törekvő résztvevők és csoportjaik közötti partikuláris harcokra helyezi a hangsúlyt (Bourdieu 1978).

11. táblázat: Vállalkozók összetétele

	Nem	Életkor	Végzettség	Vállalkozási terület	Jelölése
Bükkösd	Nő	41	Középfokú	Állattenyésztés	BA
	Férfi	42	Középfokú	Vendéglátás	BB
	Férfi	41	Középfokú	Áruszállítás	BC
	Nő	62	Középfokú	Szolgáltatás	BD
	Férfi	58	Felsőfokú	Állattenyésztés és növénytermesztés	BE
	Férfi (valamint a felesége) ⁴⁷	54	Felsőfokú	Egészségügyi szolgáltatás és növénytermesztés	BF
	Férfi (valamint a felesége)	32	Középfokú	Vendéglátás és élelmiszerüzlet	BG
	Férfi	46	Középfokú	Áruszállítás	BH
	Férfi (valamint a felesége)	48	Középfokú	Használt cikkek árusítása	BI
	Férfi	46	Középfokú	Vendéglátás	BJ
Himesháza	Férfi	59	Középfokú	Állattenyésztés	HA
	Férfi	33	Középfokú	Kisiparos	HB
	Férfi	57	Felsőfokú	Állattenyésztés és növénytermesztés	HC
	Férfi	46	Középfokú	Szolgáltatás	HD
	Férfi	34	Felsőfokú	Szolgáltatás	HE
	Nő	39	Középfokú	Szolgáltatás	HF
	Nő	26	Középfokú	Szolgáltatás	HG
Szalánta	Férfi	33	Felsőfokú	Állattenyésztés és növénytermesztés	SZA
	Férfi	57	Középfokú	Növénytermesztés	SZB
	Férfi	38	Középfokú	Vendéglátás	SZC
	Férfi	45	Középfokú	Szolgáltatás	SZD
	Nő	24	Középfokú	Kisiparos	SZE
	Férfi	36	Középfokú	Növénytermesztés	SZF
	Férfi	41	Középfokú	Kisiparos és szolgáltató	SZG

Forrás: Saját szerkesztés

A vállalkozók személyének titokban tartása érdekében nevüket a tanulmányban betűkkel (11. táblázat) jelöli a szerző. Az interjúalanyok a későbbiekben a 11. számú táblázatban

⁴⁷ Ezen esetekben több vállalkozás van a megkérdezettek tulajdonában, melyek közül az egyiket a férj, másikat a feleség vezeti.

látható betűkóddal szerepelnek. A vállalkozókat jelölő két betűből az első minden esetben a települést jelöli: „B” Bükkösdöt, „H” Himesházát és „SZ” Szalántát. A második betű az adott település konkrét vállalkozóját jelöli. A szerző a kisiparos megjelölés alatt a tanulmány során olyan vállalkozásokat ért, mint például: asztalos, kovács, ács, kőműves, szabó, cipész, esztergályos, autószerelő stb.

A vállalkozásokra jellemzően, de kiemelten a mezőgazdasági vállalkozók önállóságának megteremtésében, nagy szerepet kap a paraszti kultúra. Fél Edit és Hofer Tamás (1997) átvizsgálataikban nagyszabású képet adnak a paraszti gazdálkodásról. A paraszti habitus, éber önfegyelem olyan kulturális sajátosság, amely megjelenik a társadalmi gyakorlatok egyéb dimenzióiban. A szerző egyetért Bergièrre (1971) megállapításával, miszerint a modern vállalkozás a kis vidéki közösségek értékrendjében és gyakorlatában gyökerezik.

Max Weber elgondolása a fentiektől kicsit különbözik. Weber a modern vállalkozás kultúrájának alkotóelemeit a korai kálvinizmusban kívánja megragadni. Weber (1982) *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című művében arra törekedett, hogy összekapcsolja a mélyreható történelmi változásokat az egyéni motivációkban, viselkedésben és gondolkodásmódban végbement átalakulásokkal, különös jelentőséget tulajdonítva a munkához való viszony megváltozásának.

A vállalkozások kulturális megközelítése alkalmas annak bemutatására, hogy a gazdasági növekedés, „alulról fölfelé”, nem pedig „felülről lefelé” megy végbe (Berger 1998). A vállalkozás kulturális tényezőit a kutatók közül sokan hangsúlyozzák, kiemelten fontosnak tartják a vállalkozás kibontakozását elősegítő társadalmi klímát (Schumpeter 1980; Kilby 1979; Morris és Somerset 1971; Kuczi 2000, 1998). A tanulmány szerzője ezt az elképzelést továbbgondolja, és megállapítja, hogy nem csupán a helyi társadalom hat ki a vállalkozásra, hanem a vállalkozás is alakítja a helyi társadalmat, azáltal, hogy munkahelyet teremt, szolgáltatást nyújt, és egyfajta munkaetikát jelenít meg a lokális társadalom számára.

6.2.1 A vállalkozások társadalmi környezete

Egy adott település elhelyezkedése, infrastruktúrája és gazdasági adottságai mellett a kultúrának, a társadalmi összetételnek és lakosság habitusának is befolyásoló hatása van a vállalkozások kialakulására és működésére.

A három falu elhelyezkedésében számos hasonlóság, ugyanakkor meghatározó különbségek is észlelhetők. Bükkösd megközelíthető mind kötöttpályás, mind közúti útvonalon. 20 km-re fekszik Pécestől, infrastruktúrájának hiányosságára több ízben kitért a tanulmány: a település nem rendelkezik vezetékes gázzal és szennyvízcsatornával. A faluban 76 bejegyzett vállalkozás van (KSH 2008). Himesháza csupán közúttal rendelkezik, 40 km-re fekszik Pécestől, az infrastrukturális adottságai megfelelőek, vállalkozóinak száma 112 (KSH 2008). Elhelyezkedése szempontjából Szalántának a legkedvezőbbek az adottságai: 18 km-re található a megyeközponttól (a Pécs–Harkányt összekötő útvonal mellett fekszik), infrastrukturális szempontból kedvezőtlen azonban, hogy nem rendelkezik szennyvízhálózattal. A vállalkozások száma 109 (KSH 2008).

12. táblázat: A vállalkozások száma és az infrastruktúra kiépítettsége

A vállalkozások típusai	Bükkösd db	Himesháza db	Szalánta db
Korlátolt felelősségű társaság (kft.)	7	17	18
Betéti társaság (bt.)	11	17	25
Egyéni vállalkozó	58	78	66
Összesen	76	112	109
A falvak infrastruktúrája	Szennyvízcsatorna, vezetékes gáz kiépítetlen	Teljes kiépítettség	Szennyvízcsatorna kiépítetlen

Forrás: Saját szerkesztés a 2007-es statisztikai évkönyv alapján

A 12-es táblázatból kiolvasható, hogy Bükkösdön található a legkevesebb vállalkozó, ami magyarázható az infrastrukturális hiányosságokkal, a lakosság munkavállalásával a közeli városokban és a vállalkozási szándék habitusának hiányosságával. A lakosság habitusa a múltban gyökerezik, egy adott rendszer, személyek kiszolgálására rendezkedett be.

Himesháza infrastrukturális szempontból teljes kiépítettségnek örvend, mely a szerző feltételezése szerint összefüggésbe hozható a vállalkozók magas számbeli arányával. Az egyéni vállalkozók aránya a másik két településhez viszonyítva itt a legmagasabb, amit a tanulmány a társadalmi környezet, vállalkozói habitus és az egyéni adottságok mellett azzal kíván magyarázni, hogy a lakosság a napi Pécsre, illetve Mohácsra ingázás helyett inkább helyben keresi a boldogulását. A vállalkozók habitusában felfedezhető az egykori paraszti

mentalitás: ha a vállalkozás csak a szükségeset képes előállítani, akkor is helyben marad a biztonság és önállóság érdekében.

A harmadik falu esetében egy arányosabb vállalkozástípusú megoszlás látható. Szalántán a betéti társaságok száma magasabb, mint a másik két településen. A vállalkozások száma a lakossághoz viszonyítva kedvező, ami azzal is magyarázható, hogy a falu pécsi közelsége miatt vonzza a településre a nem helyi vállalkozókat is.

A szerző meggyőződése szerint kedvezőtlen helyi feltételek mellett nem jön létre vállalkozás, és a helyi társadalom is stagnál. Ha viszont kedvezővé válik a gazdasági, infrastrukturális környezet, rögvest megélnékül a vállalkozói kedv. De a változáshoz önmagában ez még nem elegendő. Szükséges, hogy az adott társadalom intézményrendszere és az emberek gondolkodásmódja is megváltozzon.

A magyarországi vállalkozók több gazdasági és társadalmi törést is elszenvedtek, melyek hatásai a jelenkori vállalkozók működésében is érzékelhetők. Az 1946-ban elindult államosítási folyamat 1949-re (a 10 főnél többet foglalkoztató vállalatok államosításával) befejeződött, ami az összes termelő, illetve szolgáltató vállalkozásra kiterjedt (Buday-Sántha 2001).

„Az '50-es évek elején a kiskereskedelem és kisipar visszaszorításával, ipari szövetkezetekben történő szervezésével lényegében a mezőgazdaságot kivéve a termelőeszközök köztulajdonban vétele megtörtént” (Buday-Sántha 2001, 75).

1948–1949-ben a magas beszolgáltatás és az adókötelezettségek (1949-től a kulákgazdaságok felszámolása) miatt megnőtt az államnak följánlott földek nagysága. Az állami gazdaságok területe 1949-re meghaladta a 300 000 ha-t, az ötvenes évek közepére a 900 000-950 000 ha-t.

„A mezőgazdasági nagyüzem átszervezésével lényegében a kiscgazdák megszűntek... A nagyüzemek által biztosított háztáji (szövetkezetek), illetve illetmény (állami gazdaságok) – föld azonban lehetőséget nyújtott a kisüzemi termelésre. Ennek hivatalosan deklarált célja a rossz vidéki élelmiszerellátás miatt a családi szükségletek biztosítása, és emellett a kezdeti alacsony szövetkezeti jövedelmek miatt a kiegészítő jövedelemszerzés feltételeinek megtermelése volt (Buday-Sántha 2001, 91).

Az 1960-as évek elején az állam bár nem támogatta, de nem is korlátozta a kiscgazdaságban folyó termelést, melyet már a '60-as évek második felében felváltott a kisüzemi termelés támogatása. Ebből alakult ki az úgynevezett háztáji integrációs rendszer (Buday-Sántha 2001).

Az 1970-es években a kemizálás és a gépesített növénytermesztés általánossá válásával a munkaerő egy részének folyamatos foglalkoztatására már nem volt lehetőség. Ezért inkább a termelés kihelyezésével, a háztájiban végzett munkával oldották meg a foglalkoztatást. Az 1980-as évtizedben a központi elvonások, bérkorlátozások elől a kistermelés bővítésével tértek ki. A növénytermesztéshez hasonlóan az állattenyésztést is bérbe adták, és vállalkozókkal működtették. Ez a megoldás a részidős foglalkoztatásból a főállású vállalkozási konstrukcióba vezetett át (Buday-Sántha 2001).

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek anyagi-pénzügyi helyzetének megerősödése a vidéki lakosság számára lehetővé tette a jelentős „civilizatorikus” fejlődést. Az 1980-as évtizedben megjelennek a nagyobb területű és magasabb komfortfokozatú lakásállományok. A vidéki lakosság körében is érezhetővé válik az életszínvonal növekedése, amit a vizsgált falvak ingatlanállománya kellőképpen tükröz.

Az 1980-as évek végén újabb fordulat következik. A keleti agrárexport visszaesése és az ehhez kapcsolódó támogatások csökkenése a mezőgazdaságban hatalmas bevételkiesést okoz, aminek következtében a mezőgazdasági szektorban dolgozók jövedelme is nagyot zuhan.

1989 után radikálisan megváltozott Magyarország gazdasági helyzete. Az általános és nemzetgazdasági válság fő terheit a falusi-vidéki térségeknek kellett elviselniük. Az ipari, építőipari munkahelyek megszűnésének döntő hányada is a falusi lakosságot érintette. Egyrészt először a „több pénzbe kerülő” ingázókat bocsátották el, így megszabadultak az utazási költségterítéstől. Másodrészt a nagyvárosi vállalatok megrendelésének csökkenése következtében először a vidéki, falusi telephelyeiket zárták be, számolták fel. Harmadrészt ugyancsak a megrendelések csökkenése a mezőgazdasági nagyüzemek ipari, építőipari és egyéb kiegészítő tevékenységeit is érintette (Illés 1995).

Illés Iván (1995) a „proletárállam” bukása utáni időszakban látja az igazi proletarizálódást, ekkor tört meg a kispolgár felemelkedési pályája. „Hiszen egyrészt elveszítette a városi munkahelyét, másrészt a mezőgazdasági árszínvonal és a felbomlott, illetve „elmaffiasodott” felvásárlási rendszer következtében nagymértékben csökkent a mezőgazdaságból való jövedelemszerzési lehetősége, sokan önfogyasztás, önellátás szférájába vonulnak vissza. Elveszett, vagy legalábbis fenyegetve van mindkét pillér, amin a korábbi polgárosodása épült” (Illés 1995, 55).

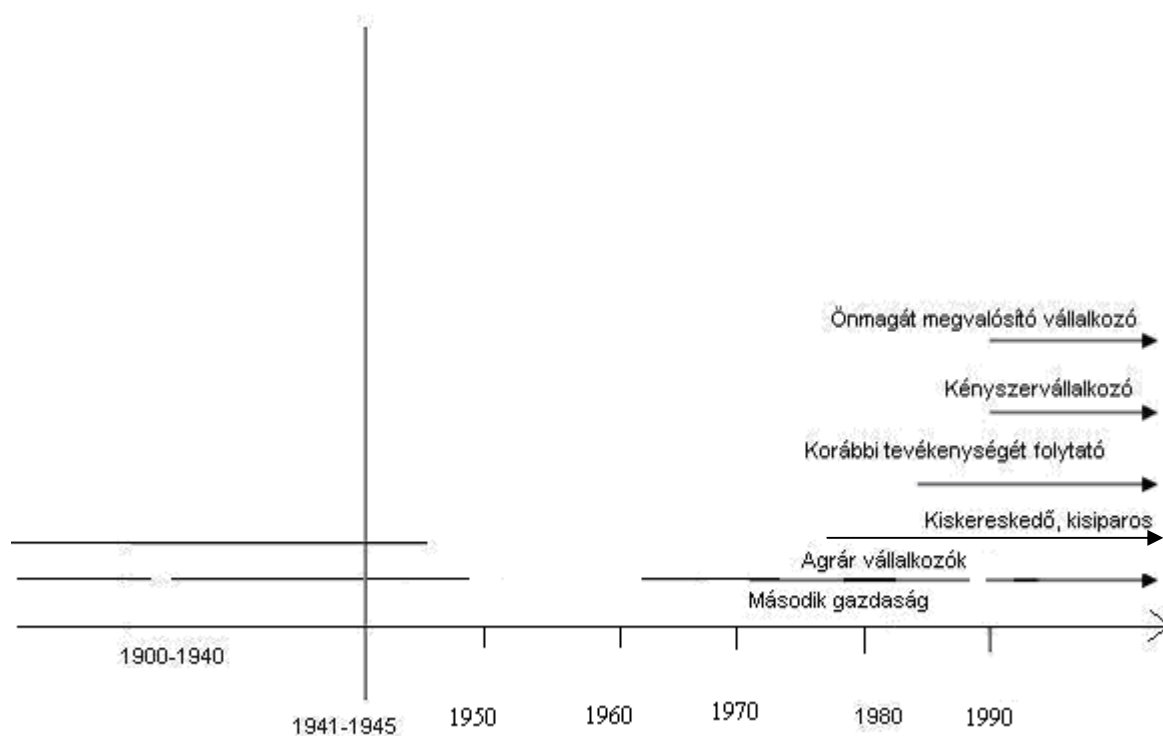
A vállalkozásalapítások általában 1989 után kezdődnek, többnyire a második gazdaságból agrár-, illetve kiskereskedelem, kisipar területeken. Továbbá a korábbi „fusizók”, valamint a vállalkozásra nyitott erős szakmai képességekkel rendelkező egyének elhagyják a

munkahelyüket, annak reményében, hogy jobb kereseti lehetőséget, valamint nagyobb függetlenséget élvezhessenek tervezett vállalkozásukban. Vállalkozásuk típusa igazodik a végzettségükhöz, illetve az addigi tevékenységükhöz, tapasztalatukhoz. Azon vállalkozók, akik ez időben „céget” alapítanak, kis kockázatot vállalnak, kis pénzbeli befektetéssel.

Az 1990-es évek közepe felé kényszer hatására megjelenik egy új vállalkozótípus. Ezek a vállalkozók elveszítették munkájukat, illetve a munkahelyükre való ingázási feltételek ellehetetlenítették a munkavállalásukat. A létfenntartás érdekében e társadalmi csoport önfoglalkoztatóvá válik. A vállalkozásbeli befektetés esetükben minimális, a cég működtetését a legtöbben átmenetinek gondolják. De arra is van példa, hogy később e vállalkozások működésükben túlnövik a kezdetben vele szemben támasztott igényeket.

Az 1990-es évek második felében megjelennek az önmegvalósító vállalkozók, akiket a külföldi szakirodalom „self made man”-nek nevez. E csoportot olyan egyének alkotják, akiknek erős a belső motiváltságuk, és vállalkozásukat a társadalmi lehetőségeket kiaknázva hozták létre (26. ábra).

26. ábra: Vállalkozások társadalmi átmenete

Forrás: Saját szerkesztés

A vizsgált három település sajátos társadalmi-gazdasági összetétele különböző vállalkozói jellemvonásokra mutat rá.

Bükkösd társadalomtörténeti hatása a vállalkozások kialakulására

A falu, mint uradalmi birtok, nagymértékben megsínylette a földbirtokok államosítását. 1949-ben a kastélyokat is kisajátította az állam. A bükkösi kastély a szigetvári cipőgyár kihelyezett üzeme lett.

A régi uradalmi földek államosításával létrejött a termelőszövetkezet, illetve az állami gazdaság. A településen két kőbánya is működött/működik, mely megélhetést biztosított/biztosít a lakosság egy részének. A bükkösi társadalom az 1940-es években nem rendelkezett jelentős mezőgazdasági, ipari, illetve a szolgáltató szektorban működő vállalkozókkal. A föld minősége és domborzati viszonyai miatt nem alkalmas a megművelésre (állattartásra megfelelő). A lakosság megélhetését a múltban a Jeszenszky család kiszolgálása biztosította. A rendszerváltást követően a földtulajdonok magánkézbe

kerültek, nagy birtoktestek nem alakultak ki, de a földterületek nagy része két-három vállalkozó kezébe került.⁴⁸

A bükkösdi lakosság megélhetését a szentlőrinci és pécsi munkahelyek biztosítják. A település társadalma nem rendelkezik jelentős vállalkozói tapasztalattal, habitussal. A történelem során a helyi társadalom kiszolgálói feladatot látott el; mindig voltak olyanok, akik biztosítottak munkahelyeket. Felső irányítás nélkül nem tudott kitermelődni egy erős vállalkozói réteg, amely a helyieknek munkahelyet biztosítana. A legerősebb vállalkozások működtetői többnyire nem tősgyökeres bükkösdiek.

A lakosságnak a különböző szolgáltatásokat a szomszédos városokból kell igénybe venniük (szabó, fodrász, cipész, kozmetikus stb.), mert nem jelenik meg egy olyan vállalkozói réteg, amely kevés pénz reményében is felvállalná e szolgáltatások megteremtésének kockázatát. Kevesebb kockázatot, szaktudást és tőkét igényelnek a kiskereskedői vállalkozások. A vállalkozókat vállalkozásuk létrehozásában a sok esetben csábító kis befektetés melletti normál hasznon túl a munkanélküliségi kényszer is motiválta. Vizsgálata idején (2006-ban) a falu négy kocsmával rendelkezett,⁴⁹ mely a későbbiekben háromra csökkent. A településen négy élelmiszerbolt is működött/működik.

A vállalkozások kialakulásában a múltbeli tapasztalatokon túl az is fontos, hogy a jelenlegi társadalom mennyire befogadó és segítőkész. Két társadalmi feltétel szükséges ahhoz, hogy egy vállalkozás létrejöjjön és sikeresen működjön. Elsőként: a családi, baráti, szomszédsági kapcsolatokkal átszőtt világnak nem szabad közömbösen viszonyulnia a vállalkozással szemben. Másodszor: ha egy vállalkozás sikeres szeretne lenni, el kell érnie, hogy a környezete együttműködő legyen a „cég” létrehozásában és működtetésében (Kuczi 2000). Ahhoz, hogy e két feltétel teljesüljön, szükséges, hogy a helyi társadalom egyénei egymással kapcsolatot alakítsanak ki, vagy legalább különböző érintkezések történjenek. A kultúra és a területi közelség ezt ösztönözheti. A szerző empirikus vizsgálatainak eredménye alapján megállapítható, hogy Bükkösd társadalma nem rendelkezik olyan kultúrával, illetve társadalmilag megélt múlttal, mely elősegíthetné az erős, nem kényszerszerű vállalkozások létrejöttét. Emellett az önkormányzat sem ösztönzi és segíti a vállalkozások kialakulását, megerősödését. A falu iparüzési adójának meghatározásakor az önkormányzat 1,7%-ot állapított meg a nettó árbevétel szerint, illetve 1000 Ft/napot a napi átalány szerint.

⁴⁸ Interjú is készült a két legnagyobb föltulajdonnal rendelkező vállalkozóval.

⁴⁹ A négy kocsmatulajdonos közül hárommal készített interjút a szerző.

Himesháza társadalomtörténeti hatása a vállalkozások kialakulására

A himesházi társadalom a II. világháború előtt jellegzetesen paraszti társadalom volt. Az agrár beállítottságú települést érzékenyen érintették az 1940–1950 közötti évek intézkedései, a helyzetet tovább súlyosbította a német (sváb) lakosság kitelepítése és elhurcolása málenkij robotra.

A település társadalmát az 1940-es években kis- és középparasztok alkották. A téeszessítéssel, valamint a német nemzetiségű lakosság vagyonának elkobzásával társadalmi átalakulás ment végbe. Azoknak a fiataloknak, akiknek családja az 1940-es évek végéig mezőgazdaságból élt, most munkát kellett keresniük a közeli ipari területeken. A helyzetüket és az elhelyezkedésüket az is nehezítette, hogy nem anyanyelvi szinten beszéltek a magyar nyelvet, a továbbtanulásra pedig nem volt lehetőségük. Olyan ipari munkát kellett keresniük, mely nem igényelt nyelvtudást. Ez nagy törést okozott az aktív korú férfilakosság körében. A munkavállalók független paraszti életre szocializálódtak, amit a biztos megélhetés érdekében fel kellett adniuk egy beosztott, szabályokkal terhelt, monoton munkáért. A paraszti életet hirtelen olyan munkastruktúra váltotta fel, mellyel eddig semmilyenféle kapcsolata nem volt a lakosságnak. Egyetlen dolog maradt meg a múltból: a munkamorál. A családok arra kényszerültek, hogy minél többet dolgozzanak, annak érdekében, hogy saját házaikat – amelyekből kitelepítették őket – visszavásárolják. Az aktív férfi lakosság jelentős része a pécsi bányákban dolgozott. A 1960-as években a faluból három autóbusz szállította a munkaerőt a közeli bányákba. A házasság előtt álló fiatal nők megélhetés hiányában arra kényszerültek – a helyi társadalomtörténetben először –, hogy nagyobb városokban vállaljanak munkát.

A fogságból (orosz, magyar munkatáborból) a férfi lakosság 1950–1955 között érkezett haza, lelkileg és testileg megnyomorítva, itthon maradt vagyonától megfosztva. A helyi társadalom ezen rétege, valamint az otthon hagyott és a málenkij robotot megjárta nők kevésbé mobilis helyzetük miatt, a téesz keretén belül mezőgazdasági munkásokká váltak.

Empirikus vizsgálatainak eredményeire támaszkodva a szerző arra a megállapításra jutott, hogy Himesházán olyan egyének lettek agrárvállalkozók, akiknek felmenőik is mezőgazdaságból éltek, valamint a középparaszti réteghez tartoztak. Az átalakulás azoknál zajlott könnyebben, akik rendelkeztek az önálló mezőgazdasági múlt tapasztalatával és szeretetével, valamint lehetőségük nyílt arra, hogy a téeszek felbomlásával munkaeszközökhöz, illetve kárpótlásokkal könnyen földhöz jussanak.

Összességében, a vizsgált falvakban és a szerző falukutatása során szerzett ismeretei alapján, illetve Andor és munkatársainak (1996) vizsgálatait figyelembe véve megállapítható, hogy a mindenütt létrejövő 120-130 ha nagyságú birtokok zöme a hajdani téeszek vezetőinek, agrárértelmiségieknek a birtokában, használatában állt, akik közül a többség nem volt a helyi közösség tagja.

Himesháza esetében a helyzet kedvezőbb, mert bár a legnagyobb földtulajdonos nem helyi születésű, hanem a szomszéd faluból származik, házastársa himesházi illetőségű, akivel több évtizede a faluban él. Himesházán nem jelenik meg a „rablólovagok” rétege, amely a falut értékeiből kifosztaná.

A falu életében a megszakított agrártevékenység folytatódik, ehhez társultak olyan egyéni vállalkozások, melyek a mezőgazdasági műszaki feltételeket teremtik meg. Ez a réteg az 1980-as évek közepén (26. ábra) a kisiparosokból és azokból jött létre, akik a munkahelyüket felszámolták a jobb megélhetés, illetve az önfoglalkoztatás érdekében. Ezen vállalkozók a szakmai tudásuknak köszönhetően a mai napokban is működtetik vállalkozásukat.

A falu gazdaságában egy korábban nem észlelt önmegvalósító (self made man) vállalkozótípus jött létre, amelyik nem egyszerűen a megélhetését és a függetlenségét kívánja megőrizni, hanem a munkája egyfajta önmegvalósítás is számára. Ezen vállalkozótípusból van a legkevesebb nemcsak Himesházán, hanem a többi vizsgált településen is.

A szolgáltatói vállalkozók köre széles: a falunak hat darab vendéglátóhelye és kiskereskedője van, de működik hentes, virágüzlet, gazdabolt, továbbá két fodrász, egy kozmetikus, valamint a házi orvos mellett körzeti fogászata is van a településnek. A falu bizonyos szolgáltatások tekintetében önellátó. A szolgáltató vállalkozásokra nemcsak hogy igény mutatkozik a helyi társadalom részéről, hanem a kínálat is színes és színvonalas.

A vállalkozások kialakulásához és működéséhez a himesházi társadalom és önkormányzat megfelelő feltételeket nyújt. A lakosok között szoros interakciók figyelhetők meg annak ellenére, hogy mindenki feszesen éli a mindennapjait, és az elmondások alapján az embereknek kevesebb idejük jut egymásra. Kisebb közösségek működése (néptáncsoport, sportkör, kórus stb.) segíti az egyének közötti érintkezést, mindez lehetőséget ad arra, hogy különböző kérések is megfogalmazódjanak mind a vállalkozó, mind az igénybevevő részéről. A családtagok, rokonok szoros kapcsolatot ápolnak egymással, nem ritka, hogy több generáció él egymás mellett.⁵⁰ Ez több okból is fontos: például a családok, rokonok segítenek egymásnak az ötlet és a támogatás szintjén is a vállalkozások kialakításában, valamint ha

⁵⁰ Alacsony az elváltak és a házastársuktól külön élők aránya.

szükséges, munkaerejükkel, illetve anyagilag is támogatják a másikat. A szerző kutatása során a vállalkozási együttműködések olyan példájával is találkozott, hogy egy vállalkozó úgy alakította ki tevékenységi körét, hogy az ráépült egy másik vállalkozás termelési profiljára.

Az önkormányzat egyik legnagyobb támogatása a vállalkozók számára az, hogy a településen nincs iparűzési adó.⁵¹

A tanulmány megállapítja, hogy Himesháza a vállalkozásokat serkentő társadalmi-kulturális környezettel rendelkezik, amely pozitívan hat a vállalkozások kialakulására és fejlődésére, függetlenül attól, hogy azok milyen típusú ágazathoz tartoznak.

Szalánta társadalomtörténeti hatása a vállalkozások kialakulására

A szalántai horvát (bosnyák) betelepülők, akárcsak a himesházi svábok, vagyon nélkül érkeztek, de a magukkal hozott polgárosultabb munkakultúra és önszerveződési képesség révén hamarosan kiemelkedően sikeres gazdálkodást folytattak.

A falu lakossága a múlt század elején főként mezőgazdaságból élt, ez a falut körülvevő földek minőségének, valamint a lakosság mezőgazdasági szakértelmének és szorgalmának volt köszönhető. A település a káposztatermesztés területén kiemelkedett a környező falvak közül. A terményt a közeli városi piacokon értékesítették a termelők. A lakosság a mezőgazdasági munkák többségét kalákában végezte. Ennek a hagyománya ma is megjelenik a mezőgazdasági vállalkozók körében; ha munkaerőt nem is, munkaeszközöket kölcsönöznek egymásnak.

A kutatás eredményeire támaszkodva megállapítható, hogy a szalántai agrártársadalomban is törést okozott a II. világháborút követő időszak. A falu annyiban volt szerencsésebb Himesházánál, hogy lakossága nem volt kitéve etnikumalapú politikai üldöztetésnek. A település vállalkozói körében az agrárvállalkozók vannak többségben, ami annak köszönhető, hogy:

1. Sok a tősgyökeres lakos. Laki László (1995) véleményével egyetértve a szerző is lényegesnek tartja, hogy a mezőgazdaságban dolgozó egyének számára fontos a lakóhely, a származási és családi kötelék.
2. A lakosok többsége olyan családban nőtt fel, amely rendelkezett földbirtokkal.
3. A helyi társadalom gazdálkodó hagyománnyal bír. „Legalább a gyerekkorát vagy annak egy részét családi gazdaság viszonyai között töltötte, megismerkedve az ehhez

⁵¹ A település önkormányzata 2008 őszén az iparűzési adó bevezetését fontolgatta.

kapcsolódó gazdálkodási szokásokkal, értékvilággal és mentalitásokkal” (Laki 1995, 46).

4. Végzettsége és foglalkozása tekintetében a település lakosságának magas a mezőgazdasági területen szerzett képesítése, tapasztalata.

Az agrárvállalkozók, főként a kisebbek, szoros köteléket alakítottak ki a településsel, így könnyen beépültek a falu életébe.

A településen találunk kisiparosokat, mesterembereket, de nem elegendő számban, pedig rájuk vélhetőleg nagyobb igény lenne a lakosság részéről.

A szolgáltatást nyújtó vállalatok számára sok esetben problémát okoz Pécs város közelsége. A faluban működött zöldségesüzlet, amely jó minőségű áruja ellenére hamar bezárt. Ezt követően ugyanabban az épületben (a falu központjában) hentesüzlet nyílt, amely úgyszintén megszűnésre kényszerült. A bezárások vélt oka a pécsi nagy bevásárlóközpontok alacsonyabb árai. A lakosság a helyi, minőségi termék helyett az olcsóbb árut részesíti előnyben. Az interjúk során a megkérdezettek ezt a folyamatot a lakosság irigy magatartásával is magyarázták (a lakók nem szerették volna, hogy a vállalkozó jobb megélhetését ők biztosítsák). Mindebben a lakosság vállalkozókhoz való viszonyulásának kultúrája tükröződik. Ennek köszönhetően az önkormányzat tulajdonában lévő üzlethelyiség több éve üresen áll.

A lakosság fent említett magatartása gyengíti a vállalkozások kialakulásának esélyét. A szalántaiaknak előnyben kellene részesíteniük a helyi szolgáltatókat, elismerve legitimitásukat, valamint célszerű lenne közös érdeknek tekinteniük egy vállalkozás eredményes működését, ahogy azt Himesháza is teszi.

A faluban működik egy olyan vendéglátóhely, amely a horvát kultúrát, hagyományokat ápolja, ezt a szalántai lakosság pozitívumként értékeli.

A helyi önkormányzat viszonyulása a vállalkozókhoz sem nevezhető támogatónak: az engedélyezett legmagasabb iparűzési adót szabta ki a helyi vállalkozókra, mely 2%-os a nettó árbevétel szerint évente, illetve 1500 Ft/nap a napi általány szerint. A vállalkozók többsége ezt magasnak tekinti, valamint azt is nehezményezi, hogy az önkormányzat nem minden esetben tartja szem előtt a helyi vállalkozók érdekeit. Például önkormányzati beruházásokkor nem minden esetben a helyi vállalkozásokat kérik fel az adott munka elvégzésére.

A helyi társadalom munkakultúrája (munkaszeretete, munkamorálja) ugyan kitermeli a vállalkozói réteget, de a vállalkozások működtetéséhez nem kap megfelelő támogatást. A település legnagyobb foglalkoztatói 1989 előtt is léteztek.

Összegezve: a három település vizsgálata során a szerző arra a következtetésre jutott, hogy a vállalkozások kialakulása és működése összefüggésben van a helyi társadalom sajátos társadalmi-kulturális közegével.

6.2.2 Vállalkozók egyéni adottságai

A vállalkozók olyan egyéni adottságokkal rendelkeznek, melyek a vállalkozások kialakulásának feltételeit erősítik, valamint a működés sikerességében is meghatározóak. A vállalkozók egyéni adottságainak befolyásoló tényezőjét a szakirodalom számos szerzője felismerte [Schumpeter (1982); Weber (1987); Kuczi (1998, 2000); Berger (1998)]. Ezen adottságokat mindenki máshogy értelmezte, definiálta. Joseph Schumpeter (1982) a vállalkozók sajátosságait személyiségükben, etnikumukban, a társadalmi helyzetükben látta. Schumpeter lényegében pszichológiai sajátosságokkal magyarázza azt, hogy kiből lesz vállalkozó. Értelmezése szerint az olyan egyénből, akiket a hatalomvágy, az uralkodni akarás visz előre. Max Weber magyarázata szerint a gazdasági viselkedés hátterében az erkölcs áll. Brigitte Berger (1998) értelmezésében az ember vállalkozói-újítói hajlama mindig az adott kultúrában ölt konkrét formát, mivel a személyes képesség, az egyéni rátermettség önmagában túl absztrakt, irány nélküli.

A disszertáció szerzője szerint az, hogy kiből lesz vállalkozó, és mennyire lesz sikeres, egyéni tulajdonságok és adottságok alapján megragadható, de olyan személyiségtesztet nem lehet kidolgozni, amellyel ez előre megjósolható lenne. Jelen tanulmány az egyének motivációját, habitusát, munkamorálját, valamint társadalmi tőkéjük megszervezését, irányítását, továbbá saját jövőjükhöz való viszonyulásukat tartja meghatározónak a vállalkozói réteg kialakulásában és tevékenységében.

Vállalkozói cselekvéstípusok a habitus alapján

Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című írásában felhívja a figyelmet arra, hogy a gazdasági viselkedés hátterében az erkölcs áll. Weber cselekvéstípusokat hozott létre; tipológiájára a mai szociológiaelméleti irodalomban is gyakran találunk hivatkozást. Weber négyféle cselekvéstípust különböztet meg: célracionális, értékrationális, indulati vagy emocionális és tradicionális cselekvést.

E cselekvéstípusokat a disszertáció szempontjából indokolt kiegészíteni Parsons mintaváltozóival. A mintaváltozók a parsonsi cselekvésemélet középpontjában állnak, s lényeges vonatkoztatási pontjai a rendszerelméletnek is. A mintaváltozók részben a cselekvő beállítottságára, részben arra vonatkoznak, hogy a cselekvő számára az adott létezők milyen oldalai, módzatai fontosak. Eszerint a cselekvőnek négy szempontból kell választania kétváltozós alternatívák között ahhoz, hogy adott körülmények között meghatározott módon cselekedjen. A cselekvőnek mindig választania kell: (1) az érzelmi vagy az érzelmileg semleges, (2) a sajátos vagy az általános, (3) a minőségi vagy a teljesítmények szerinti, (4) a szétszórt vagy a meghatározott irányultság, illetve szemléletmód között (Parsons 1951).

Parsons a mintaváltozókat Tönnies „közösség” és „társadalom” fogalmainak megkülönböztetéséből kiindulva dolgozta ki. A parsonsi felfogás szerint nemcsak a Tönnies által felvetett szempontból kell a cselekvőnek a szituáció egyes összetevőit értelmeznie, hanem a fent említett négy szempontból is. Farkas Zoltán (2001) elmélete szerint a szükséglet-kielégítés összetevői kifejezik a mintaváltozók által képviselt szempontokat, s így a négy mintaváltozó mögött mégiscsak egyetlen lényeges szempont húzódik meg. Farkas azt mutatja be, hogy a mintaváltozók hogyan feleltethetők meg a szükséglet-kielégítés összetevőinek.

Az érzelmi vagy érzelmileg semleges mintaváltozó a cselekvő közvetlen kielégülésére törekszik, vagy lemond a közvetlen kielégülésről és cselekvése közvetett következményére van tekintettel. A második mintaváltozó a cselekvő a létezőknek a saját motívumai szempontjából történő értékelésére, vagy általános vonatkozási keretben való megismerésére törekszik. A harmadik mintaváltozó arra vonatkozik, hogy a cselekvő más cselekvőket önmagukban „minőségük” szerint vagy teljesítményeik, azaz a cselekvés következményei szerint veszi figyelembe. Az utolsó mintaváltozó a szétszórt vagy a meghatározott beállítottság közötti választást foglalja magába, azt fejezi ki, hogy a cselekvő számára a környezet létezői teljes egészükben vagy csupán bizonyos oldalait tekintve fontosak (Parsons 1951; Farkas 2001).

A vállalkozók elemzésében a szerző elsőként a weberi cselekvéstípusokat és a parsonsi mintaváltozókat kívánja alkalmazni, majd ennek tekintetében a farkasi cselekvések fő típusait is felhasználja. A parsonsi és farkasi cselekvéseméleteket nem a vállalkozók megismerésére és csoportosítására hozták létre, hanem a társadalmi viszonyok megértésére.

A vállalkozók megoszlása interjúk alapján: Bükkösdön 10 vállalkozó (16 vállalkozás irányítása), Himesházán 7 vállalkozó (9 vállalkozás irányítása), Szalántán ugyancsak 7

vállalkozó (8 vállalkozás irányítása). A 13. táblázatban a vállalkozók cselekvési rendszer szerinti besorolása látható.

13. táblázat: Vállalkozók cselekvéstípus szerint

Cselekvéstípus	Célracionális	Értékracionális	Indulati vagy emocionális	Tradicionális cselekvés
1.1 érzelmi		BA, BC, SZE	BI, BJ, BH, BB, HF	BD, HG,
1.2 érzelmileg semleges	BE, BF, BG, HA, HC, HB, HE, SZA, SZB, SZC, SZG			
2.1 sajátos	BE, BF, BG, HA, HC, HB, HE SZA, SZB, SZC, SZG	BA, HD, SZD,	HF	
2.2. általános		BC, SZF,	BI, BJ, BH, BB,	BD, HG,
3.1 minőségi	BE, BF, BG, HA, HC, HB, HE SZA, SZB, SZC, SZG	BA, BC, SZD, SZE, SZF,	HF,	
3.2 teljesítmények szerinti		HD,	BI, BJ, BH, BB,	BD, HG,
4.1 szétszórt			BI, BJ, BB,	
4.2 meghatározott	BE, BF, BG, HA, HC, HB, HE, SZA, SZB, SZC, SZG	BA, BC, HD, SZD, SZE, SZF,	BH, HF,	BD, HG,

Forrás: Parsons és Weber alapján saját szerkesztés

„A célracionális cselekvést az motiválja, hogy a cselekvő milyen viselkedést vár el a külvilág tárgyaitól és más emberektől, és mennyiben képes e várakozásokat, mint feltételeket vagy eszközöket felhasználni arra, hogy saját racionálisan kiválasztott és mérlegelt céljait elérje” (Weber 1987, 53). A BE, BF, BG, HA, HC, HB, HE, SZA, SZB, SZC, SZG, vállalkozók mindent megtesznek vállalkozásuk érdekében, érzelmileg semlegesek, konkrét, sajátos tervük van a céljaik eléréséhez, amihez eszközöket jelölnek ki. A minőségre törekvés üzletpolitikájuk homlokterében áll. A célracionalitás mellett ezekre a vállalkozókra jellemző a parsonsi mintaváltozók szerinti érzelmileg semleges, sajátos, minőségi, meghatározott habitus.

A vállalkozókat külön-külön vizsgálva látható, hogy BE (növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkozik) és BF (egészségügyi és mezőgazdasági vállalkozást vezet) vállalkozók a befektetésüket szakszerűen végzik, és tevékenységük végrehajtása során is törekednek a szakszerűsége. Az adott gazdasági helyzet és lehetőség tudatában úgy alakítják terveiket, hogy ne ütközzenek akadályokba és valamennyi helyzetet előnyükre használjanak ki.

A fentiek a HA (állattenyésztéssel foglalkozik több évtizede), HC (évtizedek óta ugyancsak növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkozik) és SZA (az előző két vállalkozóval megegyező tevékenységet folytat) vállalkozókra is igazak. A vállalkozók elindulásában és tevékenységében nem csupán a célracionális cselekvésük volt meghatározó, hanem egy számukra kedvező gazdasági helyzet is, melyet megfelelően tudtak kihasználni. Ezek a vállalkozások a téeszek megszűnésekor alakultak kft.-vé. HA vállalkozó második gazdaságként működött a téesz idején, aztán a feltételek változásával, azaz a téesz felbomlásával, helyiségeket és eszközöket vásárolt fel a téesztől, majd családi vállalkozást hozott létre. A HC és az SZA vállalkozás tagjai a helyi téesz agrárértelmiségéhez tartoztak. A szövetkezet felbomlásával alakultak meg, a gazdasági helyiségeket és a földeket kárpótlás útján vásárolták fel. Az SZA vállalkozás annyiban tér el, hogy itt a vállalkozásnak több tulajdonosa van, és jelenleg is úgy működik, mint egy szövetkezett. HA és HC vállalkozók egyik legnagyobb gondja, hogy nem rendelkeznek olyan utódokkal, akik a vállalkozás irányítását átvennék.

HB (kisiparos), HE (szolgáltató), BG (szolgáltató, vendéglátó), SZC (vendéglátó) és SZG (kisiparos, szolgáltató) vállalkozókra jellemző a fiatalos kreativitás és az önmegvalósítás. Újabb és újabb ötletekkel rukkolnak elő, melyek egyediek és minőségiek. A cél érdekében minden esetben érzelmileg semleges döntésekre törekszenek. HB vállalkozó viszonylag fiatal,

aki feladatait, munkáit maximálisan próbálja ellátni. Igényes, ötletes vállalkozó BG (sörözőt és ABC-t vezet) és HB (kisiparos); cselekvéseik ugyan célracionálisak, de céljaik nem olyan mértékben kiforrottak, mint az előző vállalkozóknak. A korábban kitűzött célt megvalósították, így most új célokat kell találniuk. E két vállalkozó a helyi politikai életbe is szeretne bekapcsolódni.⁵²

„Az értékracionális cselekvést az adott cselekvés feltétlen etikai, esztétikai, vallási vagy más önértékbe vetett tudatos hit motiválja” (Weber 1987, 53). Az értékracionális és a célracionális cselekvéstípus között a különbség látszatra nem jelentős, mivel a cselekvést a sajátosság, a minőség és a meghatározottság jellemzi. Ami e két cselekvést lényegesen megkülönbözteti az az érzelem, mivel a célokat, a célracionálistól elérően, az értékracionális cselekvő nem érzelmileg semlegesen tűzi ki. Ezen csoportba tartoznak BA, BC, HD, SZD, SZE és SZF vállalkozók. A vállalkozók besorolása a parsonsi cselekvéstípusok szerint ebbe a kategóriában kicsit differenciáltabb, mint a célracionális cselekvés esetében. Az érzelem a legnagyobb meghatározó erő az értékracionális vállalkozók döntéseiben. BA (állattenyésztő), BC (fuvarozó) HD (munkaruha-eladással foglalkozik), SZD (asztalos), SZE (fodrász) és SZF (növénytermesztő) vállalkozókra jellemző a legnagyobb mértékben az értékracionális cselekvés. Vállalkozásuk elsődleges szempontja a megélhetés mellett az, hogy önfenntartók legyenek, és működésük az elveikkel összeegyeztethető legyen. Ez még akkor is fennáll, ha tevékenységük anyagilag veszteséghez vezet. Tudatában vannak lehetőségeiknek, és minőségre törekszenek, de ennek maximális megvalósítását az értékrendjük nem mindig teszi lehetővé. Ezek a vállalkozók a megélhetésüket más módon is tudnák biztosítani.

„Az indulati vagy emocionális cselekvést indulatok és érzelmi állapotok motiválják” (Weber 1987, 53). Az emocionális cselekvéstípusú személyek jó cégirányítási érzékkel rendelkeznek, de intézkedéseik nem mindig átgondoltak és reálisak, mivel cselekvéseik érzellemmel, indulattal erősen átitatottak. A tevékenységeik általános szinten működnek, mert jelentősen szétszórtak. BI (hasznáلتcikkbolt), BJ (söröző), BH (fuvarozó), BB (söröző) és HF (kulturális szolgáltató) vállalkozókra is e cselekvéstípus jellemző, mely sok esetben hátráltatja a hatékony működést. Vállalkozásuk beindítása kezdetén lelkesedésük, terveik és beruházási kedvük kiemelkedő volt, de az idők folyamán csalódtak, mivel az elért eredmények elmaradtak az elképzeltektől. Így a kezdeti pozitív érzelmi fellángolás rossz hangulatba és pesszimizmusba torkollott. E vállalkozóknál is megfigyelhető, hogy az érzelem a ráció fölé

⁵² Célját BG vállalkozó a 2006-os választáson el is érte.

emelkedik. HF vállalkozó kivételével általános cselekvések a meghatározóak. A működésben a teljesítmény nagyobb hangsúlyt kap, mint a minőség.

Végezetül „a tradicionális cselekvést meggyökeresedett szokások motiválják” (Weber 1987, 53). A vállalkozók közül BD és a HG vállalkozókat a tradicionális, érzelmi cselekvés jellemzi. BD vállalkozását (kis szódavíztöltőhely) azért tartja fenn, mert 1957-óta családja működteti, és nosztalgiából folytatja a tevékenységet, amíg csak ereje bírja (62 éves hölgy). Meghatározott célja van, de az elsősorban nem profit termelésére irányul, mivel a vállalkozást a konkrét tevékenység iránti szeretet mozgatja. A vállalkozót az elődök örökségének fenntartása iránti elkötelezettség motiválja, holott a kisvállalkozásoknak rövid az élettartalmuk, és csupán a töredékük ér meg három nemzedéknyi időt (Berger 1998). HG (fodrász) vállalkozó esetében a tradicionális cselekvés nem jelenik meg olyan erősen, mint BD vállalkozónál. Igaz, vállalkozását ő is édesanyja előző vállalkozására építette. A tradicionális cselekvésnél megmutatkozik a racionalizmus is, mivel pontos tervezés szerint működik, ami egy faluban a helyi vállalkozó által üzemeltetett fodrászatnál komoly áldozatok árán kivitelezhető csak.

Összegezve: a vállalkozók cselekvéstípus szerinti elemzése során a szerző arra a megállapításra jut, hogy a vállalkozók az egyes kategóriákban (célracionális, értékracionális stb.) cselekvéseiket hasonlóan kivitelezik, mivel vállalkozásuk hasonló gazdasági-kulturális körülmények között jött létre és működik. A habitusnak ebben van fontos szerepe, hiszen ezek a vállalkozók a cselekvéstípusuknak megfelelően hozták létre és folytatják vállalkozásukat.

Vállalkozói motiváció

A fentiekben tárgyalt cselekvéstípusokat a kényszer és a szükséglet határozza meg, amit Farkas (2001) a cselekvések háttérében lévő fontos tényezőknek tekint. A szerző ezt kiegészíti azzal, hogy a motiváció szempontjából nem mindegy, hogy az egyén belső, illetve külső motiváció szerint cselekszik. „A belső motiváció arra vonatkozik, hogy maga a cselekvés, a feladat a jutalmazó. A külső motiváció ezzel ellentétben a cselekvés külső következményeire, a külső jutalomra irányul. A belső és külső motiváció bizonyos feltételek között csak egymás rovására érvényesíthető. Azaz, ha a külső motívumok szerepe növekszik, ez magával vonja a belső motívumok szerepének a csökkenését, és fordítva” (Bandura 1986, 243).

A 14-es számú táblázat bemutatja a vállalkozók belső–külső motivációit, valamint a közvetlen–közvetett, szükséglet–kényszermotiváltság kombinációit.

14. táblázat: Vállalkozók motivációi a cselekvések fő típusai szerint

Motiváció	Szükséglet–kényszer		Hatása
	Közvetlen szükségletmotivált	Közvetett szükségletmotivált	
Belső	BG, HA, HB, HD, HF, SZB, SZC, SZE,	BD, BE, BF, HC, HE, SZA, SZG,	Pozitív
	Közvetlen kényszersmotivált	Közvetett kényszersmotivált	
Külső	BH, BI, BJ, SZF,	BB, BA, BC, SZD,	Negatív

Forrás: Farkas (2001) motivációs elmélete alapján saját szerkesztés

A belső motivációval rendelkező gazdasági szereplőkre jellemző (BG, BD, BE, BF, HA, HB, HC, HD, HF, SZA, SZB, SZC, SZE és SZG vállalkozók), hogy vállalkozásuk létrehozásakor olyan tényezők motiválták, illetve vezették őket, mint az önmegvalósítás, siker, szakmai fejlődés, valamint a ki nem mondott küldetéstudat. Az erősen belső motivált vállalkozásokat gazdasági rátermettség „jó helyen jó időben cselekvés” (kivételesen BD vállalkozó) is jellemzi, mely az adott vállalkozások gazdasági helyzetében is visszatükröződik.

A külsőleg motivált vállalkozások (BA, BB, BC, BH, BI, BJ, SZD és SZF vállalkozók) mozgatórugói a mindennapi megélhetés biztosítása és a szükséges anyagi javak megszerzése. Rövid távon terveznek, célkitűzésüket a kudarc elkerülése motiválja, mely a sikerre orientáltság belső lehetőségétől vonja el az energiát. Továbbá ezen vállalkozóknál, hasonlóan a fent említettekhez, ugyancsak megfigyelhető a motiváltság hatása a gazdaságra. A külső motiváltsággal rendelkező vállalkozások, többnyire Bükkösdön, tőkehiányos kényszervállalkozások. Működésüket a fejlődés és folyamatos fejlesztés helyett a fenntartás jellemzi, biztonság helyett a bizonytalanság. A motiváltság és működés összefüggésének jobb megértésére példaként megemlíthető, hogy míg a belülről motivált vállalkozó egy eszköz vásárlásakor az adott új követelményeknek, elvárásoknak elébe megy, addig a külsőleg motivált csak akkor hozza meg ezt a döntését, ha a megélhetését, a cég biztonságát fenyegetve érzi. Igaz, e motiváltság mellett a vállalkozás rendelkezésére álló tőke is meghatározó tud lenni.

A 13-as és a 14-es számú táblázatok összehasonlítása alapján látható, hogy azok a vállalkozások, melyek belsőleg szükségletmotiváltak, vállalkozási cselekvéseiket

célracionálisan valósítják meg. Továbbá a célracionális vállalkozók a vizsgálat alapján sikeresen működtetik a vállalkozásaikat. A vizsgálat során felbukkant ugyan olyan vállalkozó is, aki kezdetben kényszerszermotivált volt, és most jó gazdasági helyzetben lévő vállalkozást vezet (BA vállalkozó).

Vállalkozói kapcsolatháló és kapcsolati tőke

A kapcsolati tőke fogalmát a vállalkozók esetében James Coleman és Pierre Bourdieu munkásságának eredményeként használja a szerző⁵³ Coleman, J. (1990) három tőkefajta különböztet meg: az anyagi tőkét, a humán- vagy tudástőkét, illetve a társadalmi vagy kapcsolati tőkét. Coleman meglátása szerint a három tőkefajta mindegyike külön-külön is hozzásegítheti az egyént céljai eléréséhez, ráadásul a különböző tőkefajták átkonvertálhatók egymásba, azaz tudástőke révén kapcsolatokra tehetünk szert, a kapcsolatainkat anyagi tőkére válthatjuk, és így tovább.

A kapcsolatháló-elemzés szemszögéből tekintve a kapcsolati-tőke-elemzések legfontosabb sajátossága, hogy nem a teljes kapcsolathálóra, hanem az egyes szereplők kapcsolataira összpontosítanak. A bükkösi és szalántai kapcsolatháló elemzésekor meglepetésszerű, hogy valamennyi szereplő kapcsolatban áll egymással, és ez mégsem jelenik meg anyagi tőke formájában. Ugyan a vállalkozók jól ismerik egymást, létezik közöttük mindennapos interakció, üzleti alapú együttműködésről azonban nem beszélhetünk. Ennek oka – az agrárvállalkozók kivételével –, hogy még nem ismerték fel az együttműködés, a kapcsolatok előnyeit, vagyis azt, hogy a kapcsolati tőke az emberi tőkéhez hasonlóan növeli a vállalkozás teljesítményét. A célok eléréséhez gazdasági tőkére van szükségük, azonban azt csak megfelelő kapcsolati tőkével lehet megszerezni.

A gazdasági kapcsolatháló hiányának vélhető oka, hogy a potenciális kapcsolati egyéneket konkurenciának, versenytársnak tekintik, így akarják védeni a piacukat. Az együttműködésre, kapcsolatépítésre vállalkozókat, üzlettársakat a településen kívül keresnek.

A himesházi vállalkozók esetében erősebb kapcsolatháló jött létre, mely köszönhető Pécs város távolságának, valamint a közös kultúrának, annak ellenére, hogy a falu etnikumi összetételét 1945-ben erősen megváltoztatták. A vegyes házasságok és rokoni kapcsolatok később az etnikai törést feloldották, és ismét kulturális egység jött létre a faluban. A

⁵³ A vállalkozók kapcsolati-tőke-elemzésénél a tanulmány a fenti szerzőkre támaszkodik. A helyi társadalom vizsgálatakor pedig Putnam elméletét részesíti előnyben.

vállalkozók többsége a helyi társadalom érdekében interakcióba lép egymással. Felvetődik a kérdés: milyen kapcsolat létezik a helyi vállalkozók között?

A szerző vizsgálatait során a következőket állapította meg:

- A vállalkozók egy adott faluban ismerik egymást, és ebből hasznuk is származik. Jól ismerik egymás tevékenységeit, ami megkönnyíti a település helyzetéről való tájékozódásukat, valamint olcsóbbá teszi az információáramlást, és nem mellékesen a kapott információk megbízhatóbbá is válnak.
- A kapcsolatok akkor érvényesülnek leginkább, amikor közös érdekek állnak a középpontban, mint például Bükkösdön a Strabag cég betelepítése vagy éppen kiépítésének megakadályozása. Himesházán a rendezvények szervezésekor mindenki azon belső-külső kapcsolatait mozgósítja, mely a leghatékonyabban segíteni a közös cél megvalósítását.
- A hírnév, megbecsültség, közismertség birtokosának befolyást jelent a számára fontos körökben, például BG és a HC vállalkozók⁵⁴ így nyertek vezető pozíciót a településen.
- A vállalkozók a falun kívüli kapcsolatnak⁵⁵ nagyobb jelentőséget és a gazdasági tőkében is megjelenő hasznosságot tulajdonítanak.
- A vállalkozók gazdasági tevékenységük során húzóerőként hatnak egymásra.

Az interjúzás során feltett egyik kérdés az volt: lenne-e igényük a vizsgált falvak vállalkozóinak ilyen fajta együttműködésre, kapcsolatépítésre? A bükkösi és szalántai válaszadók többsége a kérdésre elutasítással válaszolt vagy közönyösen reagált. A szerző véleménye szerint a meglévő informális kapcsolatot és kapcsolati tőkét nem kívánják formálissá tenni, mivel a jelenlegi is elegendő számukra, és ellátja őket a megfelelő információval és együttműködési lehetőséggel.

Vállalkozói jövőorientáltság, célok

A Hideg–Nováky (1998) szerzőpáros kutatásai megmutatták, hogy a jövőorientáltság értelmezhető kategória egyének és csoportok (vállalatok/vállalkozások, intézmények) jövőhöz való viszonyának és az összetevőkben bekövetkező változások kifejezésére. A jövő iránti érdeklődés és az arról való gondolkodás útján el lehet jutni a jövő érdekében végzett cselekedetekhez, amelyek a várakozások valóra váltásának is kifejezői. Az értékkel terhelt

⁵⁴ BG vállalkozó Bükkösd polgármestere lett 2006-ban. HC vállalkozó 2006–2008 között Himesháza polgármestere volt.

⁵⁵ A HD vállalkozás külső kapcsolat nélkül létre sem jött volna, de a BA, BF, BE, HB, HA, HC, SZA, SZG, vállalkozások működéséhez szintén nélkülözhetetlen a jó kapcsolati tőke.

jövőre orientáltság azt fejezi ki, hogy amit a jövőért teszünk, az behatárolt és irányított az egyének gondolkodása és attitűdje által.

A disszertáció szerzőjének vizsgálatai arra mutattak rá, hogy a vállalkozók jövőorientáltságát meghatározza a település gazdasági állapota. Azon bükkösi vállalkozóknak (BG, BI, BJ, BB, BD vállalkozók), akik számára az „üzleti terepet” a helyi piac jelenti, borús a jövőképük, és nem nagyon látnak kiutat, továbblépési lehetőséget a jelenlegi állapotból. „Szegény településen a helyi szolgáltató is szegénnyé válik.”⁵⁶ „Ha a lakosságnak van pénze, akkor nekem is lesz pénzem”⁵⁷, hangzott el az interjúk során. E vállalkozások többsége – BG, BD kivételével – külső kényszer hatására jött létre, és nem volt kellően megalapozva, megtervezve. Így a jövőjük is olyan spontán módon alakul, mint a múltjuk. Valamennyi interjúalany kész a jövőtervezésre, különösen, ha saját és családjának jövője érdekében kell tenni valamit. Nem tudják egymástól teljes mértékben elkülöníteni vállalkozásuk és családjuk jövőképét. A tervezéseik során is a családban hoznak döntést, ritka esetben fordulnak szakmai tanácsért. Ha mégis sor kerül rá, akkor a vállalkozó fő tanácsadója a könyvelő.

A negatív jövőkép a célok meghatározásában is megjelenik: olyan célokat tűznek ki, melyek ideális állapotot elevenítenek fel és sokszor utópisztikusak, vagy a mindennapi gondok túlélését, például a felvett banki hitelek törlesztését, az áru eladását stb. szeretnék elérni.

A célvezéreltség és az egyéni teljesítmény között szoros kapcsolat áll fenn. Akiknek a vállalkozási tevékenységük prosperáló, azoknak a kitűzött céljaik is ennek megfelelően formálódnak. Annak ellenére, hogy BE, BF, HA, HB, HC, HD, HE, SZA, SZB, SZC, SZE és SZG vállalkozók belsőleg motiváltak és önmegvalósításra törekszenek, mégis csupán középtávon⁵⁸ mernek tervezni. A fent említett vállalkozók csoportjához tartozók termelését, illetve szolgáltatásait az országos piac határozza meg. Így nincsenek kitéve a helyi keresleti hiánynak. A vállalkozások termelési nagysága is nagyobb, mint a fentiekben említett negatív jövőképpel rendelkező kényszervállalkozóké. SZA (állattenyésztés és növénytermesztés), SZG (szolgáltató és kisiparos) és HC (állattenyésztés és növénytermesztés) vállalkozók kivételével a vállalkozók többnyire a jelenlegi életszínvonalukat kívánják megtartani. A vállalkozók jövőjét az is befolyásolja, hogy lesz-e olyan megfelelő személy, aki az üzlet irányítását továbbviszi. Az agrárvállalkozók többségét érinti ez a probléma.

⁵⁶ BG vállalkozó

⁵⁷ BI vállalkozó

⁵⁸ A szerző rövid távú tervezés alatt 1 évet, középtávú alatt 3 évet és hosszú távú alatt 5 évet ért.

Összességében a szerző arra a megállapításra jut, hogy a vállalkozások hatékonyságát meghatározzák az egyéni adottságok, a vállalkozás létrejöttének indoka, továbbá a helyi piac nagysága. Amennyiben a vállalkozó habitusát a célracionalitás és az önmegvalósítás motiválja, úgy a jövőkép is pozitív lesz. Azonban ha kényszer hatására jön létre a vállalkozás, akkor általánosságban az egyének jövőjét is a megélhetés biztosítása és nem a fejlesztési tervezés határozza meg.

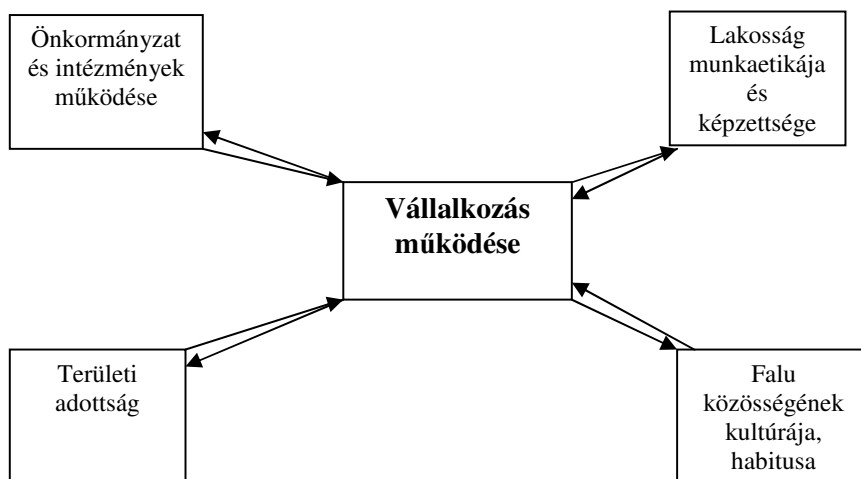
6.2.3 A vállalkozók hatása a település életére

A vállalkozások működésének meghatározó szerepe van a vidéki térségekben, függetlenül attól, hogy a vállalkozó csupán önfoglalkoztató, vagy több személynek ad munkát.

Ahol megtalálható az egyéni vállalkozás lehetősége vagy szándéka, ott kisebb a szociális segélyezés aránya. „Valószínű, hogy az egyéni vállalkozás legalább rövid távon megmenti az ott élők jelentős részét a munkanélküliségtől és a társadalom által eltartottak szerepétől” (Bódi 2001, 93).

A betelepülő, illetve helyi vállalkozók a falvak lakossága számára közvetve munkahelyeket, szolgáltatást nyújtanak, az önkormányzatnak támogatást biztosítanak. Emellett közvetett hatásuk is van a népességmegtartásban és a település fejlesztésében. A társadalmi és környezeti biztonság eléréséhez célszerű a helyi vállalkozások létrehozásának elősegítése – sok esetben a betelepülő vállalkozókkal szemben.

27. ábra: Vállalkozás és a helyi társadalom kapcsolata

Forrás: Saját szerkesztés

A falvak szempontjából fontos felismerni, hogy a helyi vállalkozóknak nélkülözhetetlen szerepük van a település fejlődésében. Továbbá be kell látni, hogy a vállalatokra nagy befolyással bírnak a helyi tényezők, nevezetesen az önkormányzat intézményeinek működése, a helyi közösség adottságai és a falu területbeli lehetőségei (27. ábra és 15. táblázat).

15. táblázat: Vállalkozás és a helyi társadalom egymásra hatása

Önkormányzat és az intézmények	Munkavállaló	A falu közösségének kultúrája, habitusa	Területi adottság	Vállalkozás működése
<ul style="list-style-type: none"> • anyagi és erkölcsi támogatás • érdek-képvisellete • gyors ügyintézés • kommunikációs fórum biztosítása • közbiztonság 	<ul style="list-style-type: none"> • munkaerő • megfelelő képzettség • munka-etika • hely-ismeret • helyi fogyasztás 	<ul style="list-style-type: none"> • közösségi kapcsolat • helyi identitás • ötletek • társadalmi kontroll • szolidaritás 	<ul style="list-style-type: none"> • telephely • infrastruktúra • település arculata 	<ul style="list-style-type: none"> • munkahely • helyi adó • önkéntes adakozás • szolgáltatás • társadalmi és környezeti felelősség • népesség-megtartó erő • intézmény-fejlesztő erő

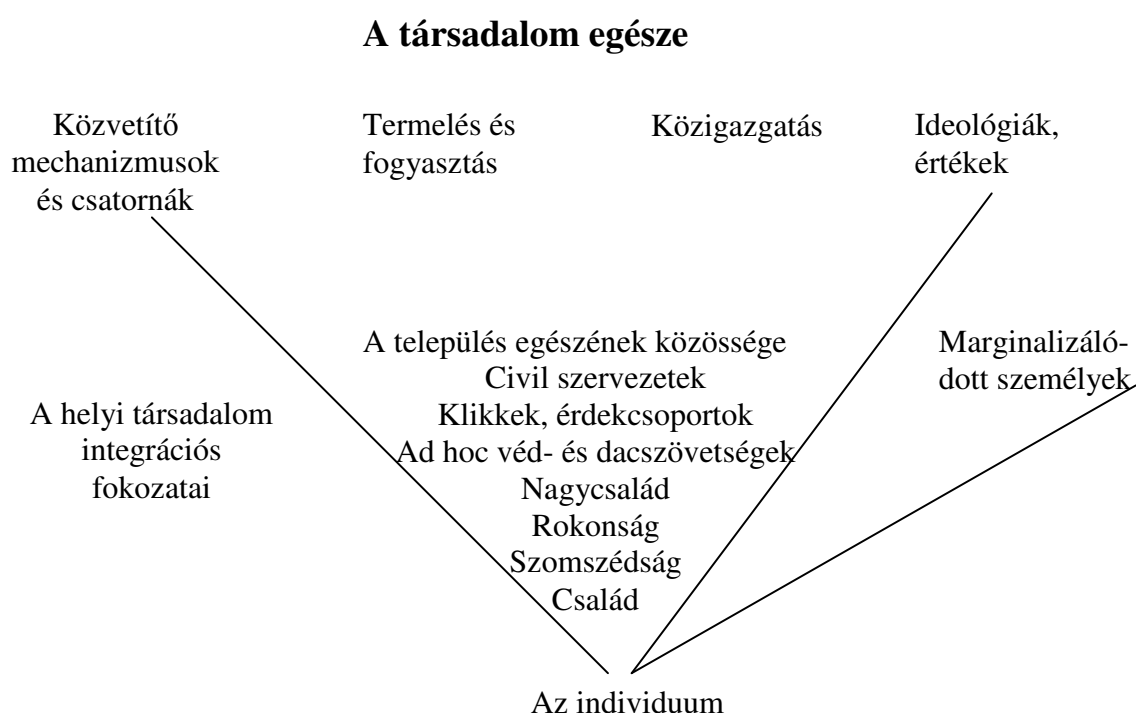
Forrás: Saját szerkesztés

A helyi vállalkozók kötődésük miatt jobban sajátjuknak érzik a települést, a helyi közösséget, és próbálják előmozdítani annak fejlődését. A szerző empirikus tapasztalatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a vállalkozások anyagi sikerük érdekében kisebb mértékben használják ki az emberi munkaerőt és a természeti adottságokat. Fontos, hogy a közösség a helyi vállalkozók működésével kapcsolatban hatékonyabb kontrollt tudjon kifejteni. A helyi vállalkozók a gazdasági feltételek megváltozásával kevésbé motiváltak a későbbi kitelepülésre, mint a betelepültek. Továbbá nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a helyi vállalkozóknak a közös kultúra és a szolidaritás elve mentén sok esetben intenzívebb a támogatásuk a helyi társadalom részéről, mint amiben az idegen, betelepült vállalkozások részesülnek.

6.3 A helyi társadalom szerepe a falvak életében

A helyi társadalomnak a 21. században is fontos szerepe van, mivel védelmet nyújthat a lakosságnak értékeik és közösségeik megőrzésében. Továbbá „minél többféle közösséget tartalmaz a társadalom, állampolgárai minél többféle közösség tevékenységében tudnak részt venni, annál fejlettebb és strukturáltabb a társadalom” (Böhm 2002, 9).

28. ábra: A helyi társadalom szerveződési szintjei

Forrás: Böhm 2002, 11. p.

A szerveződés legmagasabb szintje, amikor a helyi társadalom az adott település közösségeként jelenik meg, megfelelően artikulált érdekekkel és érdekképviseléssel, kialakult identitástudattal. A helyi társadalmak elsősorban a termelés, a fogyasztás, a közélet és a kommunikációs csatornákon keresztül szabályozzák a helyi társadalmat (28. ábra). A szerző Böhmhöz kapcsolódva megjegyzi, hogy egészen más szerveződési feltételeket, kereteket nyújt az a falu, amelyben helyben biztosított a lakosság foglalkoztatása, mint ahonnan az emberek kénytelenek eljárni dolgozni (Böhm 2002).

A tanulmány a vizsgált falvak helyi társadalmát ezen alfejezetben az intézmények működése, vezetőinek habitusa és a helyi közösség megtartó ereje alapján kívánja vizsgálni.

Ezen vizsgálatok során a figyelem középpontjába az individuum habitusa, motiváltsága kerül, a mód, ahogy az egyén a családon, szomszédságon, rokonságon stb. keresztül bekapcsolódik a helyi társadalomba. A puha tényezők a helyi társadalmak integrációs fokozatainak és csatornájának a feltérképezésében is nagy szerepet kapnak.

16. táblázat: Intézményvezetők és notabilis személyekkel készített interjúk megoszlása

Megkérdezettek ⁵⁹	Bükkösd <i>Fő</i>	Himesháza <i>Fő</i>	Szalánta <i>Fő</i>
Polgármester	2 ⁶⁰	1	1
Jegyző	0	1	1
Iskolaigazgató	1	1	1
Óvodaigazgató	1	0 ⁶¹	1
Alpolgármester	1	1	0
Szociális gondozási központ vezetője	0	1	1
Művelődési ház	1	1	1
Civil szervezet	3	6	2
Fókuszcsoport	0 ⁶²	1 csoport (7 fős)	2 csoport (9 fős és 3 fős)
Kontrollszemélyek	3	3	3
Összesen	12	22	23

Forrás: Saját szerkesztés

Elemzéseit a kutatása során szerzett empirikus adataira építi a szerző, úgy, hogy megkülönböztet három elemzési csoportot:

1. az adott települések intézményvezetőit (ez alatt a szerző az iskola, óvoda, művelődési ház, idősök szociális gondozási központja vezetőit érti);
2. a helyi notabilitás státuszával rendelkezőket, valamint egyesületek és civil szervezetek vezetőit;

⁵⁹ A helyi notabilis személyek is ide tartoznak, mivel jelen esetben vagy intézményvezetők vagy civil szervezet vezetői.

⁶⁰ Az első interjúk készítése 2006-ban kezdődött Bükkösdön, ahol a 2006-os őszi polgármester-választáson más személy nyert. Így 2009-ben az új polgármesterrel is készült interjú.

⁶¹ Az óvodaigazgató és az iskolaigazgató egy személy, mivel költségmegtakarítás céljából egyesítették az intézmény vezetését.

⁶² Nem nyílt lehetőség arra, hogy fókuszcsoportos interjú(interjúk) készüljön(készüljenek).

3. kontrollszemélyeket, akik helyiek, de nem vesznek részt aktívan a falu életében (16. táblázat).

6.3.1 A polgármester jelentősége a falvak életében

A falu sikeres működtetésében meghatározó szerepet játszanak a helyi intézmények és azok vezetői. A helyi vezetés az önkormányzatisággal visszanyerte korábban elveszített hatalmát, azonban az elmúlt közel húszéves önkormányzati gyakorlatban nagyon sokféle működési mechanizmus és vezetési stílus alakult ki.

E széles skálán megtalálhatók:

- múltbeli, tanácsrendszeri vezetők,
- öntevékeny, vállalkozó szellemű személyek,
- helyi érdekeket szolgáló reálpolitikusok,
- külső, felső pártérdekek helyi megbízottai,
- „kis diktátorok”,
- megszállottak, akik küldetéstudattal gyakorolják a helyi hatalmat (Bódi–Böhm 2000).

Probléma főleg azon településeken mutatkozott, ahol minden ciklusban más-más vezetési stílussal rendelkező polgármester irányította a falut. A három falu közül Bükkösd önkormányzata találkozott a legtöbb vezetési stílussal. A falu első polgármester-választását a tanácsrendszer alatt működő polgármester nyerte meg, akit 2002-ben ismét megválasztott a lakosság – a kevésbé rossz elve alapján. Annak ellenére nyerte el a posztot, hogy nem volt helyi illetőségű. A jelenlegi polgármester öntevékeny, vállalkozó szellemű, akit a Strabag Rt. (a cementmű építtetője) támogatott a polgármesteri székért vívott küzdelemben. A szerző meggyőződése, hogy 2006-ban a választópolgároknak a polgármesterjelöltek közül a legrátermettebbet sikerült kiválasztaniuk. Sajnálatosan a település úgy választott polgármestert és vele programot, hogy a képviselőtestület összetételét nem vette figyelembe. Ugyanis a 2006. októberi önkormányzati választást megelőzte 2006 szeptemberében egy helyi népszavazás, melyen a cementmű bükkösi megépítéséről kellett voksolni. A harmadjára kiírt népszavazás⁶³ eredménye a cementmű megépítése mellett döntött. A lakosság azonban nem

⁶³ Az előző két népszavazáson a választók a cementmű megépítését elutasították.

számolt azzal, hogy amit népszavazáson elfogadott, azt a pár héttel később megválasztott képviselők nem támogatják. A nyolctagú képviselőtestületben egyedül a polgármester szorgalmazta a cementmű megépítését, a többiek elutasították. A Strabag döntési és előkészítési folyamatait késleltette az egyet nem értés, ezért a cég végül Királyegyházára helyezte át a beruházást.⁶⁴

A választási időszak elemzésével kapcsolatban a szerző arra az álláspontra jutott, hogy a helyi lakosság nem programokra, elvekre szavazott, hanem egyénekre; ugyanezen jelenség egyébként megfigyelhető a nagypolitika szintjén is. A falu részéről huszonnyolc képviselőjelölt indult a választáson, melyből hét személy lett megválasztva. A három polgármesterjelölt közül voltak olyanok is, akiket megélhetésük biztosítása motivált.

Himesháza jelenlegi polgármestere a helyi érdekeket szolgáló reálpolitikus, aki a '90-es évek óta részt vesz az önkormányzat munkájában, volt képviselő, alpolgármester, polgármester. 1994 óta vezeti a falut, két éves megszakítással, ugyanis a 2006-os önkormányzati választást nem nyerte meg. A 2006-ban megválasztott polgármester lemondásával 2008 nyarán az időközi polgármester-választáson ismét győzött. Ez a választás a falu kiegyensúlyozott életében konfliktust idézett elő. Ugyanis olyan jelöltek indultak a posztért, akik a választást megelőzően jó baráti viszonyban álltak. Az öt jelölt a falu életében is aktívan részt vesz, így azok a konfliktusok, amelyek a választás ideje alatt kialakultak közöttük, a lakosság szemében is ellenszenvet, konfliktust generáltak.

Szalántán a két falutól eltérően a polgármesteri pozíció elnyeréséért nem folyt harc. A polgármester 1994 óta irányítja a falu életét. A helyi politikával a lakosság elégedett, amit nemcsak az bizonyít, hogy a polgármester személye tizenöt éve változatlan, hanem az is, hogy az önkormányzati választásokon nincs helyi rivalizálás: a legutóbbi választáson is csupán egy jelölt indult.

Az önkormányzat és a falu eredményes működésében kiemelt szerepe van a polgármester személyének. Olyan vezetőkre van szüksége a falvaknak, akik a lakossággal konszenzust kereső demokratikus elveket vallanak és gyakorolnak. Fontos, hogy a polgármesterek ne kívülről várják a falu fejlesztését, hanem képesek legyenek mindent megtenni a település sikeressége érdekében.

⁶⁴ Az interjúk során gyakran elhangzott, hogy a Strabag több településsel tárgyalt a beruházással kapcsolatban.

6.3.2 Helyi intézmények lágy és kemény komponensei

A falvak intézményeinek működését a helyi politikán kívül más tényezők is meghatározzák, melyeket a szerző kemény és lágy komponensekre oszt.

Kemény komponensek alatt a szerző a stratégiákat, struktúrákat és rendszereket érti. Ezek megrajzolják a falvak intézményeinek működési irányait, kereteit és lehetőségeit.

A stratégia az önkormányzatok alapvető céljainak, elérésüket szolgáló akcióknak és működési irányoknak, módoknak és az erőforrásoknak, illetve a szervezeti feltételek megteremtéséhez szükséges lényeges változásoknak összefoglalása. Minden önkormányzati ciklus kezdetekor a képviselőtestületnek el kell készítenie a település stratégiáját.

A három falu stratégiáját vizsgálva a szerző a következő megállapításra jutott: nagy általánosságokat tartalmaznak, és csupán azon beruházásokat tárgyalják részleteikben, melyekről a képviselőtestület biztosan tudja, hogy a település képes megvalósítani. A stratégia kidolgozottsága alapján a három település közül Himesháza és Szalánta rendelkezik konkrét elképzelésekkel.

A struktúrák meghatározzák a vertikális (vezetési) és horizontális munkamegosztást, a funkciók, feladatok és hatáskörök, valamint felelősségek szervezeti elosztását. A szerző meggyőződése, hogy egy falu intézményeinek működtetésében kiemelt szerepe van a megfelelő szakemberek kiválasztása mellett annak is, hogy az intézmények alkalmazottai helyiek legyenek. Ennek lényege nemcsak abban áll, hogy a helyiek nagyobb felelősséget éreznek a saját falujuk iránt, hanem ezáltal a település munkahelyet is biztosít az értelmisége számára, amelynek megtartó és közösségformáló ereje van.

A vizsgált falvaknál Bükkösd esetében az önkormányzat nyolc dolgozójából csupán három személy helyi, azok is a kevésbé képzett beosztásokat igénylő helyeket töltik be. A falu körjegyzője abaligeti, de az iskolának és az óvodának sem helyi illetőségű az igazgatója. A pedagógusok nagy része szentlőrinci és pécsi. A falu felismerte a helyzet problematikusságát. A település lakossága legutóbb helyi személyt választott meg polgármesternek, aki próbál mindent megtenni annak érdekében, hogy minél több helyi lakos kapjon munkát az önkormányzatnál. Az interjúkból az a következtetés vonható le, hogy a problémát kicsit megkésve ismerte fel a falu, a pozíciók betöltéséhez ugyanis nem találnak megfelelő végzettségű helyi pályázót.

Himesháza vezetősége időben ráébredt a helyi értelmiség, munkaerő helyben történő foglalkoztatásának fontosságára, valamint arra, hogy az intézmények működésére kihat azok

vezetőinek és alkalmazottainak településhez való viszonya. A település polgármestere, körjegyzője, iskola-óvoda igazgatója tősgyökeres himesháziak, akik a falu gondjainak ismeretében irányítják az intézményeket. A pedagógusok kiválasztásakor nagy figyelmet fordítanak arra, hogy azok helybeliek legyenek. Ezzel lehetővé teszik a fiatal értelmiségi réteg visszacsatolását a falu életébe, akik így a településen maradnak. A legkifejezőbb kijelentés, amely az interjúk során a megkérdezettek szájából elhangzott, a következő volt: „Mindent a helyiek tegyenek/tesznek a faluért”. Azaz hisznek abban, hogy a helyiek a falu érdekében cselekszenek.

Szalántán nem kapott olyan nagy hangsúlyt a helybeliek alkalmazása, mint Himesházán. A település iskoláját, óvodáját, körjegyzőségét nem helyiek vezetik. A polgármester nem született szalántai, de mégis sikerült elfogadtatnia magát. A falu intézményei jól működnek, annak ellenére, hogy teljességében nem szalántaiakat foglalkoztatnak, amit a vezetők megfelelő elhivatottsága és a településen eltöltött idő ellensúlyoz.

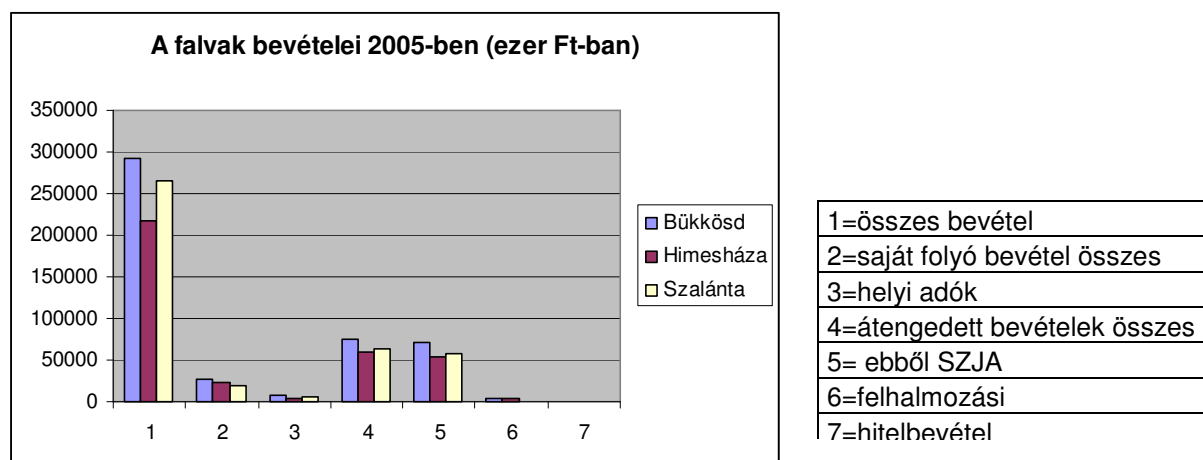
Az irányítási rendszerek arra hivatottak, hogy az önkormányzat működését az alaprendeltetés biztosítása érdekében ellássák. Van tervezési, költségvetési, gazdálkodási, információ-, érdekeltségi rendszer, stb. A vizsgált falvak ezen rendszereit külön-külön nem tudta a szerző tüzetesen megvizsgálni. Azt sikerült megállapítani, hogy a három falut nem terheli adósság. A bükkösi önkormányzat a 2008-as évet 17 millió plusszal zárta.

17. táblázat: A vizsgált községek önkormányzatainak költségvetési bevételei 2005-ben

Önkormányzatok 2005	Bevételek (adatok ezer Ft-ban)						
	Összes bevétel	Saját folyó bevételek		Átengedett bevételek		Felhalmozási és tőkejellegű bevételek	Hitel- bevételek
		Összes	Ebből: helyi adók	Összes	Ebből: SZJA		
Bükkösd	292581	27116	7529	74527	71055	3453	0
Himesháza	218259	22664	3062	59221	52905	4425	0
Szalánta	264510	18792	6252	62532	56837	357	0

Forrás. Saját szerkesztés a www.kozinfo.hu alapján

29. ábra: A vizsgált községek önkormányzatainak költségvetési bevételei 2005-ben

Forrás. Saját szerkesztés a www.kozinfo.hu alapján

A fentiekből látható (17. táblázat és 29. ábra), hogy Bükkösd rendelkezik a legnagyobb összbevétellel, melyet saját befolyó bevételeinek és átengedett bevételeinek is köszönhet. Bükkösdnek és Szalántának magasabb a bevétele Himesházáénál, mégis utóbbi falunak volt 2005-ben a legnagyobb felhalmozása.

A szerző megállapítása szerint a bevételek mértéke nincs összefüggésben a helyi társadalom puha tényezőivel. Jelen esetben azon falu rendelkezik erős helyi társadalommal, mely bevételei a legalacsonyabbak.

Lágy komponensek. Az intézmények működésében a kemény komponensek mellett nagy szerepük van a lágy komponenseknek, melyeket a közös értékek, a személyzet objektív és szubjektív jellemzőinek, adottságainak, képességeinek és habitusának vizsgálatával lehet kimutatni. E kimutatáshoz az interjúk során szerzett információkat használja fel a szerző.

A bükkösdi intézmények lágy komponensei. A tanulmány már több ízben említette, hogy a négy intézményvezető⁶⁵ között egy kivételével 2006-ban nem találunk helybélit, így értékrendjük is sokban különbözik egymástól, valamint a helyi társadalomtól. Az intézményvezetők próbálnak motorként hatni a helyi társadalomra, de mivel nem falubeliek, a többségük nem tudja a helyi társadalom igényeit megfelelően felmérni. A közösségi ház (művelődési ház) vezetője mindent megtesz a közösség formálásáért, de sajnos ehhez a helyi társadalom befogadó szándéka nem mindig elégséges. A közösségi ház az egyedüli

⁶⁵ A bükkösdi intézményvezetők között szerepel a polgármester, az iskolaigazgató, az óvodaigazgató, a művelődési ház vezetője, valamint két tanár, akik közül az egyik helybeli (alpolgármester), a másik pécsi.

közszíntér, ahol a helyiek nagyobb létszámban tudnak találkozni. Az intézmény falain belül működik a kisebbségi önkormányzat (német), a Teleház, a mozgókönyvtár, valamint a helyi újságot is itt szerkesztik. A munkafeladat sokszínűsége az intézményvezető tenni akarási habitusának köszönhető.

A többi intézmény nem működik közösségi szintként a településen, ami az intézményvezetők habitusából, valamint a helyi lakosság érdektelenségéből is adódik. Újabbnál újabb célok megfogalmazásában nincs hiány, de ezek gyakran nem valósulnak meg, mivel a lakosság körében nem találnak megértésre.

A falu jövőjével kapcsolatban az intézményvezetők pesszimistán nyilatkoznak, mivel a település jelenleg nem rendelkezik egyetlen olyan perspektívával sem, amely mindenki számára elfogadható és követhető lenne. Az önkormányzat nem alakított ki a lakosság számára közös, mindenki számára elfogadható célokat. Több irányvonal és célkitűzés is létezik, de a célok megvalósulását a helyi társadalom egyik része rendszeresen megakadályozza. Vélhetően ezt úgy lehetne orvosolni, ha a társadalmi megosztottságból egységet alakítanának ki, és ezzel egy időben közösségi együttműködést hoznának létre.

A település másik nagy problémája, hogy nem rendelkezik közösségi szinttel, melyet mindenki a magáénak érez. Ez nemcsak a közösségi életet veszélyezteti, hanem az együttműködést is negatívan befolyásolja.

A település harmadik fő problémájának tartják a fiatalok elvándorlását, és ezzel együtt a tudás és munkaerő elszivárgását a településről.

Az interjúalanyok a helyi társadalmat beletörődőnek, motiválatlannak és elkényelmesedettnek látják. Magyarazatként említették a volt rendszer által nyújtott biztonságot és gondoskodást, amely az emberek elkényelmesedéséhez vezetett.

A kontrollcsoport (három személy) az intézményvezetőkhez hasonlóan ítélte meg a falu helyzetét, annyival kiegészítve, hogy az intézményvezetők igyekezetét nem igazán látja. Hiányolja a közösségi életet, mely összefogná a lakosságot és színesebbé tenné a mindennapi életet. A megkérdezettek helyben maradásának egyedüli oka a táj szépsége; a közösségmegtartó erőt nem említik.

A himesházi intézmények lágy komponensei. Himesházán hat intézményvezetővel⁶⁶ készült interjú (közülük jelenleg négyen töltik be funkciójukat), valamint három kontrollszeméllyel.

⁶⁶ Himesháza intézményvezetői között szerepel a polgármester, a körjegyző, iskolai-óvodai igazgató, a szociális gondozási központ vezetője, a művelődési ház és tájház vezetője (utóbbi kettő lemondott pozíciójáról).

Az intézményvezetők az intézmények működtetésekor figyelembe veszik a falu lakosságának érdekeit. Feladatuk mellett közösségformáló erővel is bírnak. Élvezik a helyi társadalom támogatását, amit nemcsak a jelenlegi státuszuknak köszönhetnek, hanem annak is, hogy a falu ismeri a habitusukat, képességeiket és motivációjukat. Többnyire őslakosok, akik gyermekkoruktól fogva a faluban élnek. Így tisztában vannak azzal, hogy a közösség mit vár el tőlük, valamint azt is belátják, hogy mi az, amit a falu segítségével megvalósíthatnak. Mivel helybeliek, munkaidőn kívül is a falu szolgálatában tudnak állni.

Az intézményvezetőkrol elmondható, hogy azonos habitussal, motivációval rendelkeznek. A feladatukat önmegvalósításként és nem kényszerként élik meg. Húséges támogatóik (család, rokon, barát, szomszéd stb.) vannak a feladatok ellátásához. Erős legitimitással rendelkeznek. A helyi közösség magját képezik, kulcsszerepet töltenek be a falu életében olyankor is, amikor közemberekként jelennek meg.

Mindenki által elfogadott normák, értékek mutatkoznak meg a településen, melyek e tanulmány keretei között nem kerülnek vizsgálatra. Ilyen például a kultúra, a hagyomány és a nyelv ápolása, a lakosság megtartása, úgy, hogy a helybeli elsőbbséget élvez egy munkahely betöltésénél, illetve letelepüléskor.

Az intézményvezetők racionális alapon próbálnak igazgatni és fenntartani intézményüket, a helyi érdekeket is szem előtt tartva. Olyan intézkedések meghozatalára törekszenek, melyek nem érintik negatívan a lakosságot. Ilyen például a 1993-ban épített általános iskola, melybe akkor 220 gyerek járt, míg 2008-ban számuk 123-ra csökkent. A tanulólétszám csökkenésével a fenntartási költségeket is mérsékelniük kellett az intézményvezetőknek.

Az intézmények vezetői realistán tekintenek a jövőbe, és ez a mindennapi tevékenységük során is megmutatkozik. Véleményük szerint a falu jövőjét az jelenti, ha megőrzik az oktatási intézmények színvonalát, és a lakosság számára élhető közösséget formálnak, amely tanulmányaik befejezése után visszacsalogatja a fiatalokat a településre. Az autópálya közelségében lehetőségként látják, hogy az könnyebbé teszi a napi ingázást a munkahelyre, így elősegíti a lakosság faluban maradását.

A kontrollcsoport megkérdezettei az intézményvezetőkhoz hasonlóan látták a település jelenét és jövőjét. Bár az ő válaszaikban az egykori beruházási tervek is megjelentek, mint a falu jövőjének lehetséges komponensei. Az '90-es évek elején Himesháza két német állampolgár 100 ha területet vásárolt termálfürdő kialakításának céljából. Ez a beruházás a mai napig nem történt meg, az M6-os autópálya 2008-ban végzett kivitelezési munkálatai kettészelték a területet.

Szalánta intézményeinek lágy komponensei. Hat intézményvezetővel,⁶⁷ három kontrollszeméllyel, valamint két intézményben dolgozó személlyel készített interjúk eredményeit áttekintve az látható, hogy a szalántai intézményvezetők nyitottak a települést érintő fejlesztésre és együttműködésre. Nagyfokú a tenni akarás, és mindig keresik az újabb és újabb fejlesztési lehetőségeket. Motiváltak a településen belüli és kívüli együttműködésre. Jó kapcsolatot építettek ki a környező falvakkal, valamint a határon túli horvát testvértelepüléssel is.

Magas motivációs szinttel rendelkeznek, annak ellenére, hogy a hat intézményvezetőből három pécsi lakos. A szerző megfigyelése szerint ez a tény a lakosság számára nem jelent problémát.

A fejlesztések elsődleges célja a helyi emberek érdekeinek képviselete. Saját területén minden intézményvezető maximálisan a helyi emberek érdekeit képviseli. Olyan oktatás, kultúraápolás, településirányítás jellemzi a falut, amely figyelembe veszi a helyi hagyományokat és szokásokat.

Az interjúalanyok a helyi társadalmat a 15-20 évvel ezelőtti társadalomhoz képest individualizáltabbnak és anyagiasabbnak látják, ahol a szolidaritási hajlam is csökkent. Ennek indokai az országos magyarázatoknak is megfelelnek. A közösségi helyett az individualista viselkedés és gondolkodás lépett előtérbe. Ezzel magyarázható a kulturális élet átalakulása a településen. Bár jelenleg is rendszeresen zajlanak kulturális programok, a lakosság csupán kis része nyitott ezekre. A közelmúltban (10-20 évvel ezelőtt) lényegesen nagyobb volt az érdeklődés. A megkérdezettek véleménye szerint a település kezd elvárosiasodni, gyengül az egyének közötti kapcsolat. A jelenlegi állapotra a megkérdezettek kritikus szemmel tekintenek, de mégis képesek pozitív tényezőket is felsorakoztatni a közösségi, illetve a kulturális élettel kapcsolatban.

A megkérdezettek arra a kérdésre, szerintük mit vár el tőlük a helyi lakosság, azt válaszolták: hogy megfelelően lássák el a feladatukat. A munkájukat úgy alakították, hogy a szükséges tennivalók mellett önkéntes feladatokat is vállaljanak. Az interjúalanyokkal szemben nem volt elvárás a tudatos közösségépítő és gazdaságfejlesztő szerep.

A település jövőjét az intézményvezetők pozitívabban látják a vállalkozóknál. Véleményük szerint a település az elmúlt tíz év alatt nagy fejlődésen ment keresztül, mely várhatóan folytatódni fog. Álláspontjuk szerint újabb és újabb családok fognak betelepülni

⁶⁷ Az intézményvezetők között szerepel a polgármester, az iskolaigazgató, az óvodaigazgató, a körjegyző, a művelődési ház és a szociális gondozóközpont vezetője, valamint három szociális, egészségügyi dolgozó és egy óvónő.

Szalántára Pécsről, ami a gazdasági fejlődés mellett társadalmi megújulást is előidéz. Szükségesnek látják a fejlődés fenntartásához új munkahelyek teremtését és az infrastruktúra további fejlesztését, ezen belül is kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a szennyvízelvezető rendszer kiépítésének.

A település jövője szempontjából továbbra is fontosnak tartják, hogy az alapintézmények megmaradjanak, és azok a jelenlegi színvonaluknak megfelelően működjenek. A település intézményei – ahogy azt már a helyzetelemzés is tárgyalta – nemcsak a település igényeit elégítik ki, hanem a környező apró településeket is.

A megkérdezettek a település lakosságát sem területileg, sem etnikailag nem vélik megosztottnak. Ez azért is fontos, mert ha a lakosság képes egységes helyi társadalmat létrehozni, az érdekeit is hatékonyabban tudja képviselni.

A kontrollszemélyek a faluval kapcsolatban a következő véleményeket fogalmazták meg: lakossága szorgalmas, tiszta, vallásos, becsületes, de egyben zárkózott. A zárkózottságot negatív tulajdonságnak tekintik, véleményük szerint ez mindig is jellemző volt a településre, ami magyarázható a lakosság etnikai összetételével és az ebből adódó habitusával. Továbbá úgy vélik, hogy a lakosság nehezen nyílik meg a betelepülők előtt, de ha ez megtörténik, akkor őszintén el tudják fogadni és megkedvelik az újonnan érkezőket. Az intézményvezetők munkájával a lakosság elégedett.

6.3.3 A puha tényezők fontossága a falvak sikerességében

Egy falu sikerességéhez, illetve versenyképességéhez, ahhoz, hogy a leghatékonyabban tudja hasznosítani társadalmának valamennyi erőforrását és képességét azzal a céllal, hogy a lakosság prosperitása növekedhessék, elengedhetetlen a puha tényezők megléte és megfelelő erőssége. A puha tényezők vizsgálatakor a helyi társadalom társadalmi tőkéjét, együttműködési készségét, habitusát és motiváltságát elemzi a tanulmány.

A következőkben a szerző kísérletet tesz a falvak puha tényezők alapján történő leírására, majd összehasonlítására.

Bükkösd társadalma a puha tényezők alapján

A puha tényezők vizsgálata előtt érdemes megnézni, hogy a falu társadalma rendelkezik-e közösséggel, amely a Cohen (1985) által leírt négy feltételnek (2.2 *alfejezet*) kell, hogy megfeleljen.

1. A helyi társadalom ugyan rendelkezik lokális identitással, ám a település fekvése és a társadalmi konfliktusok miatt a lakosság megosztott (5. *fejezet*).
2. Érdekek, problémák mentén Bükkösdön különböző csoportok formálódtak, melyek Böhm (2002) szavaival élve ad hoc véd- és dacsövetségek. A település közösségeinek nagy része akkor jött létre, amikor a Strabag Rt. létre akarta hozni a cementművet, és ezzel konfliktust gerjesztett a helyi társadalomban. Az érdekek megszűnésével a közösségek is lassan felbomlottak. A helyi társadalmat apró közösségek alkotják (5-8 személyes), melyek a mindennapi érdeklődés mentén alakultak ki (pl. horgászok, sportolók, munkatársak, közeli szomszédság, rokonság stb.) A településen vallási, illetve nemzetiségi alapon nem jöttek létre közösségek. A legnagyobb számú kisebbség a faluban a cigány lakosság, amely a helyi társadalmat leképezve nem tud igazi nagy közösséget létrehozni. A közösségek hiánya megmutatkozik a település kulturális életében is.
3. A meglévő közösségek tagjai között az interakció gyenge, amely tovább gyengül azzal, hogy a közös célok nem valósultak meg, újak pedig még nem formálódtak.
4. A közösség kellene, hogy legyen az a társadalmi csoport, amelyben a helyi társadalom céljai és érdekei megfogalmazódnak, és amely célokat és érdekeket a későbbiekben közösségi cselekvéssel kiviteleznek. Bükkösd településen nem létezik olyan közösség, amelyet mindenki elfogadna és magáénak érezne. Így a megfogalmazódó célok nem a falu egészének érdekeit képviselik, hanem csupán egy adott kis közösségét.

A falu csupán érintőlegesen teljesíti a közösséggel szemben állított négy feltételt. Társadalmi tőkéje – mely bizalomból, normákból és közösségképző erőből tevődik össze – gyenge. A falu bizalma a település jövőjével kapcsolatban még vezetői szinten is alacsony. A falu jövőképét az is befolyásolja, hogy a helyi társadalom nem tud együtt gondolkodni és tervezni. 2006-ban a település jövőjét a helyi társadalmat alkotó két meghatározó közösség különbözőképpen gondolta el. Az egyik közösség az ipar létesítésében, a másik a turizmusban, méhészetben látta a perspektívát. Az egyik út járhatatlanná vált (az ipari), mára csak a „zöld tervek” maradtak meg, melyek megvalósítására kevés eszköz áll a helyi

társadalom rendelkezésére. A tervek csupán általánosan kidolgozottak, és a lakosság támogatása sem egyértelmű.

Az emberek közötti bizalom tradicionális: akit ismernek, abban megbíznak, az idegennel szemben bizalmatlanok. Így az egyének részéről a személyes bizalom a legerősebb. A szerző a falu jövője szempontjából veszélyt lát abban, hogy az egymással szembeni kölcsönös bizalom elveszik azáltal, hogy a lakosság nagy része nem helyben foglalkoztatott, valamint az óvodás-, iskoláskorú gyermekeket elviszik a faluból, hogy más oktatási intézménybe járassák (Pécsre).

A település helyi normarendszerét nem tudta megőrizni, mivel a helyi társadalom összetételének változásával a régi normák eltűntek, új, egységes normák pedig nem alakultak ki. Ennek a hiánynak tudható be, hogy a falu lakossága nem formál egységes közösséget, jövőképe és céljai eltérőek. A település életében ugyan nem áll fenn anómias állapot, de az értékrendi ütközések megjelennek. A munkamorál tekintetében tapasztalható a legnagyobb normaveszteség. A helyi társadalomban is hasonló a helyzet, mint országos szinten, azaz a falu nem tudja, nem akarja érvényesíteni a meglévő normáit azokkal az egyénekkel szemben, akik szociális segílyt igényelnek és emellett feketén alkalmazásban állnak.⁶⁸ A normaveszteség megjelenik a környezet megóvásának területén is, mivel elfogadottá vált, hogy a lakosság nagy százaléka⁶⁹ nem szállíttatja el a szennyvizét.

A falu közösségképző ereje gyenge, mivel inkább a konfliktusok határozzák meg a lakók közötti kapcsolatot, mint az egyetértés. A közösségképzéshez a helyi társadalom részéről közös érdeklődés, érdek kellene, hogy megjelenjen. A lakosság társadalmi-területi megosztottsága gyengíti egy nagyobb közösség kialakulását. A településnek nincs lehetősége arra, hogy olyan közösségi program jöjjön létre, amely az emberek többségének tetszését elnyerné.

Az együttműködés akkor manifesztálódik, amikor konkrét feladat jelenik meg a falu életében. Ilyen például egy helyi program megszervezése, amikor a szervező másokat is felkér arra, hogy segítsenek az esemény megvalósításában. Az együttműködések a szervező személy egyénisége, valamint a helyi társadalom kooperatív készsége határozza meg. Ha van határozott cél, akkor függetlenül a település összetartó erejétől, az irányító személy mellett megjelenik egy támogató csoport. Ez a csoport az irányító személy helyi kapcsolathálózatát jeleníti meg. Bükkösd esetében hosszú évek óta a helyi művelődési ház, közösségfejlesztő

⁶⁸ Rendszeresen szociális segílyezett, illetve munkanélküli kb. 60 személy a településen.

⁶⁹ Becslés szerint a lakosság 80%-a.

egyesület vezetője a programok szervezője. Részletesen elemezve a kapcsolathálózatát, a szerző arra a következtetésre jutott, hogy általában huszonkilenc személyt tud mozgósítani, akik egy esemény létrehozásában közreműködnek. Ezek a személyek sok esetben közeli családtagok, rokonok, barátok, szomszédok, kollégák stb. Így a kis közösség az egyénen át integrálódik a helyi társadalomba.

A habitust meghatározó tényező az azonos kulturális háttér. Ám az olyan falvak esetében, ahol nincs határozott, kiforrott kulturális értékrend, nem is alakul ki a lakosság körében azonos habitus.

A helyi társadalom motiváltsága összefüggésben áll a település társadalmi tőkéjével, kiváltképp a jövőjébe vetett bizalommal. Olyan közös célra van szükség, amely mindenkit kellőképpen motivál. Porter és Lawler elméleti modellje (2.3.4 alfejezet) alapján megállapítható, hogy Bükkösd kisebb körök érdekei mentén szerveződő közösségeinek motiváltsága erős, és el is érik céljaikat, de hiányzik a szélesebb körű társadalmi motiváltság.

Himesháza társadalmi puha tényezői

Himesháza helyi társadalma a coheni elmélet közösséggel szemben támasztott négy feltételét teljesíti.

1. A helyi társadalomnak erős geográfiai entitása van, büszkén vallják magukat himesházinak még olyanok is, akik nem tősgyökeresek.
2. E falu esetében nem az érdekek, problémák ösztönzik az egyéneket a közösség kialakítására, hanem az azonos etnikum (4.5 alfejezet), vallás és a település szeretete.
3. Megfelelő intenzitású interakció zajlik a közösség tagjai között, ami annak köszönhető, hogy a helyi társadalmat több kisebb közösség alkotja. Ám mivel az egyének egyszerre több közösségnek is tagjai, egy egységes nagy közösséget is létrehozhatnak.
4. A közösséget a kollektív cselekvések és a közös kultúra tartja össze. A helyi közösség együttesen cselekszik kultúrája megőrzése érdekében.

A falu helyi társadalma kimeríti a közösséggel szemben támasztott összes feltételt.

A település társadalmi tőkéjét vizsgálva látható, hogy a helyi társadalom egyénei közötti bizalom erős, melyet az egyének családon, etnikai csoporton belül élnek meg. A faluban elfogadott és gyakori a többgenerációs együttélés, amelynek gazdasági hatásai is vannak (például: a családi vállalkozásokban, GYED utáni munkavállalásban stb.). Az erős kölcsönös

bizalom megjelenik a kalákákban végzett munkáknál, egyes termékek megvásárlásánál,⁷⁰ valamint a közösségi cselekvések során. A falu lakosságának jövővel szembeni bizalma sokkal árnyaltabb. Ugyan pozitív jövőképpel rendelkeznek, ám a kétségek minden esetben megfogalmazódnak. A fejlődést a település a helyi munkahelyteremtésben és az oktatási intézmény további fenntartásában látja.

A helyi társadalom erős normarendszerrel bír, melyet a történelem átformált. Törést jelentett a II. világháború utáni időszak, amely gyökeresen átalakította a lakosság mindennapi életét.

Közösségképző erő a faluban a lakosság etnikai és vallási identitása, annak ellenére, hogy a lakosság összetétele 1945 után megváltozott. A betelepülő székelyek és felvidékiek kivételes módon elsajátították a német kultúrát, amiben a vegyes házasságok és az erős német öntudat játszott fontos szerepet. A faluban találunk egy „erős magot”, amely közösségképző erővel bír. Ezt a magot a falu őslakosságának utódai alkotják, akik érznek magukban elhivatottságot és tenni akarást a falu életének jobbá tételéért, versenyképességének javításáért.

Himesháza magáénak tudhat egy erős, közösen megélt múltat, melyben a lakosok egymással szembeni szolidaritása és együttműködése gyökerezik. A lakosság a település történelme során több alkalommal bebizonyította, hogy képes az együttműködésre, akkor is, amikor nincs kitéve a szükségszerűség kényszerének. A gyökerekhez való erős kötődése által a település 1995-ben meg tudott szervezni egy olyan rendezvényt (tradicionális német parasztlakodalom), amely kétszáz népviseletbe öltözött személy aktív részvételével zajlott. A helyi társadalom képes több, a fentihez hasonló rendezvény megszervezésére a hagyományok ápolása és önmaga szórakoztatása érdekében. A lakosság összefogásával létrejött egy tájház is, melyet a helyiek adományaiból (több mint száz személy járult hozzá a gyűjteményhez) rendeztek be.

A helyi társadalomra közös habitus jellemző, mely a közös kultúrában és etnikumban gyökerezik. A falu lakóinak hasonló az értékrendje, és azonos célokat fogalmaznak meg a település működésével kapcsolatban. A hasonló habitus segít az egység erősítésében és abban, hogy világos és mindenki által elfogadott célok fogalmazódjanak meg. A falu lakossága nem dédelget hiú ábrándokat a település jövőjével kapcsolatban. Himesháza megmaradását abban látják, hogy továbbra is élhető és közösségi értelemben vonzó településként működjön.

⁷⁰ A szódavíz a lakosság úgy vásárolja, hogy a ház elé kiteszik a tárolót a pénzzel együtt. A kölcsönös bizalom kifejeződése ez, hiszen a lakosság megbízik a szolgáltatóban, a szolgáltató pedig a vásárlóban, valamint mindazon egyénekben, akiknek módjukban állna a pénzt eltulajdonítani.

A falu rendezvényeiben kulcsszerepet betöltő személy⁷¹ kapcsolathálózatát vizsgálva az látható, hogy a vizsgált három személy közül ő rendelkezik a legösszetettebb és legtöbb egyént megjelenítő kapcsolatrendszerrel. Harmincnyolc személyre számíthat egy rendezvény, program megszervezésénél. Legnagyobb arányban család, rokon, barát jelenik meg a kapcsolathálózatában, ismerős csak elvétve. A hálózat sűrűsége jelen esetben összefüggésben van a programok hatékonyságával. Megállapítható, hogy minél többen vesznek részt az esemény szervezésében, annál többen érzik sajátjuknak a közösségi programot. Fontos megemlíteni, hogy ez az egyén nem foglalkozásából kifolyólag vállalja a szervezési feladatokat, hanem csupán a faluval és a helyi társadalommal szembeni elhivatottságból.

A település lakossága kellőképpen motivált. A falu életében részt vállaló személyeket annak figyelembevételével kéri fel a helyi társadalom, hogy a tehetségüknek megfelelő feladattal legyenek megbízva. A Himesházához hasonló méretű falvaknál fontos, hogy az embereket megszólítsák. Kisebb társadalmi közösségek ezt még magától értetődőnek veszik.

Porter és Lawler elméleti modelljén a kilenc pontot úgy járja be a helyi társadalom, hogy rendelkezik együttes élménnyel, tudva azt, hogy milyen nagy a jutalom a helyi társadalom többi tagja részéről, ha a kitűzött célokat eléri. A motiváltság mindig erősebb ezen közösség körében, mint az erőfeszítés, melyet ki kell fejteniük. Továbbá a lakosság már annyira ismeri egymást a többszöri együttműködéseknek köszönhetően, hogy tudja, ki milyen képességgel és belső motiváltsággal rendelkezik bizonyos szerepek betöltéséhez.

Szalánta társadalmi puha tényezői

Cohen négy feltételét Szalánta esetében is célszerű figyelembe venni, hogy megragadhatóvá válják közösségének erőssége.

1. A település térszemléletében megjelenik a megosztottság, de ez nem jelent törést a helyi identitásban. Ugyan a lokális társadalomban mindenki szalántainak vagy németinek nevezi magát, az idegenek felé már csak szalántaiként jelennek meg.
2. A két településrészt etnikai azonosság köti össze, mely segít a közösség megerősítésében.
3. A társadalmi interakció gyenge; csupán kisebb körökön belül erősebb. Az őslakosság és a betelepülők között rejtett konfliktus tapasztalható, amelyet az etnikai és helyi érdekkülönbségek generálnak.

⁷¹ E személy születése óta Himesházán él. Szerencsére a helyi társadalomban több hozzá hasonló, a közösségi életben aktív szerepet betöltő személy van.

4. A helyi társadalom nem képes közösséggé szerveződni, amit a fennmaradásba vetett hit tart össze. A betelepülő lakosság bizonyos része még nem érzi magáénak a települést, csupán lakhelyeként tartja számon.

A coheni feltételeknek Szalánta társadalma csak részlegesen tud megfelelni, ennek elsődleges oka a betelepülők és az őslakosok közötti feszült viszony.

A társadalmi tőke tekintetében e helyi társadalom életében is nagy szerepet kap a bizalom, a normák és a közösségképző erők. A település őslakossága és a régebben (az 1980-as években) betelepülők között a hosszú évek során kialakult a bizalom. Az őslakosság nagyon sokáig úgy élt, mint egy nagy család, ami annak tudható be, hogy az 1970-es évekig csupán az egymás közti házasság volt elfogadott, illetve a rokonságot a komasági kapcsolatok bővítették. A személyközi bizalmat a több száz éves együttélés és az azonos etnikai közösséghez tartozás alapozta meg. A jelenleg fennálló bizalom az ismeretlennel (betelepülővel) szemben a referenciákra épül. Azaz lényeges, hogy a szomszédoknak például mi a véleménye az új lakóról stb.

A jövővel kapcsolatos víziók pozitívak, annak ellenére, hogy a település a további lakosságbővüléssel elveszítheti falusias jellegét és közösségi életét. A helyiek abban látják a falu jövőjét, hogy egyre többen választják a települést lakhelyül, így annak intézményei tovább tudnak fejlődni. A helyi társadalom tehát külső tényezők függvényében képzelel el Szalánta jövőjét.

A helyi társadalom bizonyos része még ma is horvát normarendszer alapján működik, amely eltér a többségi normarendszertől. A betelepülők hozott normák szerint élnek, melyekre sokszor nincsenek hatással a helyi normák. Például egy faluban mindenki mindenkinek köszön, ami elfogadott norma a helyi közösség számára. Ezt a normát azonban sokszor a betelepülők figyelmen kívül hagyják. Továbbá nehezíti a két csoport (betelepülők–őslakosok) közötti kapcsolatot az is, hogy az újonnan érkezettek nem ismerik a horvát nyelvet és kultúrát.

Közösségképző erővel legnagyobb mértékben a horvát kultúra és a sport rendelkezik. A falu lakossága igényelné egy erős közösség létrejöttét, melyhez kultúráról függetlenül kapcsolódni tudna.

Együttműködés tekintetében Himesházához képest sokkal kedvezőtlenebb a helyzet. Megjelenik ugyanis egy réteg, amelyik felvállalja a feladatokat, de megvalósításukból a helyi társadalom jelentős hányada kimarad. A város közelsége miatt a szalántai lakosság körében erősebb az individualizmus, az egyéni érdekek a közösségi érdekek elé helyeződnek.

Tényleges együttműködés azok között van, akik erősen motiváltak a közösségi élet kialakításában. A falu rendezvényein a lakosság többsége megjelenik, ám mint résztvevő, és nem mint együttműködő. Az utóbbi évtizedekben azonban a résztvevők száma is csökkent, amit azzal magyaráznak a megkérdezettek, hogy az emberek kevésbé nyitottak egymás felé.

Szalánta település esetében a kapcsolathálózat vizsgálatakor a szerző a Marica Táncgyesület elnökének kapcsolati rendszerét elemezte. A szerző megfigyelései alapján a falu életében civilként ő játssza a legfontosabb szerepet. Munkáját tizenegy személy segíti, akik többnyire a tánccsoportban fellépő gyermekek szülei (a rokoni, szomszédi kapcsolatok nem jelennek meg); a hosszú évek során baráti kapcsolatokat alakítottak ki. A szülők nemcsak gyermekeik miatt segítőkészek, hanem a kultúra ápolása is együttműködésre készíti őket. A falu életéből hiányoznak a táncgyesület vezetőjéhez hasonló civilek, akik munkájuk és kapcsolataik révén gazdagabbá tennék a falu közösségi életét.

A helyi társadalom életében háromféle habitus jelenik meg, melyek a kultúra mentén alakulnak ki. Az első habitustípus az őslakosság körében figyelhető meg. Ők ragaszkodnak kultúrájához, szokásaihoz, és a falut úgy szeretnék látni, amilyen az a betelepülések előtt volt. A második habitustípus a 1980-as években betelepülőket jellemzi, akik a települést magukénak érzik, és szerepet kívánnak vállalni benne a jobb közösségi élet kialakítása érdekében. A harmadik csoportot a legújabb betelepülők (az 1990-es évek végén) alkotják, akik csupán lakhelynek tekintik a falut, és nem kívánnak részt venni a közösségi életben. Ám lehet, hogy gyermeküket már a helyi iskolába járatják.

A helyi társadalom motiváltságára, akár csak a habitusára, megosztottság jellemző. A falu nem minden lakója kíván közös célok érdekében bekapcsolódni a falu életébe. A lakosság azon része, amely nem tart igényt a közösségi életben való részvételre, nem is motivált abban, hogy tegyen valamit a faluért. E probléma a későbbiekben, az integrálódás során lehet, hogy gyengülni fog, illetve integrálódás hiányában felerősödik, és a település elveszíti falusias jellegét. Ezt a lakosság azonban a kutatás idején nem érezte fenyegető veszélynek.

6.4 A három falu etnikai kultúrája

Ezen alfejezet célja a kultúra szerepének hangsúlyozása a gazdaságfejlesztésben, a területi és települési különbségek növekedésében. Jól ismert tény, hogy a kultúra jellemzői

emberi tényezőkön keresztül nyilvánulnak meg: humán erőforrásokon, tevékenységeken, nyelvi sajátosságokon, dialektusokon, habituson, szokásokon át.

Mielőtt a tanulmány rátérne kultúra és vidékfejlesztés kapcsolatának ismertetésére, célszerű tisztázni a kultúra és etnikum fogalmakat.

A szerző Edward, Burnett Tylor 1871-es (1997) kultúra-meghatározásából indul ki. A definíció a következőképpen hangzik: „A kultúra vagy civilizáció, tágabban vett etnográfiai értelmében az a komplex egész, mely magában foglalja a tudást, a hitet, a művészetet, az erkölcsöt, a törvényt, a szokást és minden más képességet és sajátosságot, amelyre az ember, mint a társadalom tagja tesz szert” (Tylor 1997, 108). Tylor egyrészt a kulturális alkotás és újraalkotás, másrészt a kultúra és társadalom közötti igen szoros összefüggésre világít rá. A kultúra és társadalom viszonya az, amelyből a kultúra és az etnikum viszonya is kifejezhető.

Sárkány Mihály (2000) azt hangsúlyozza, hogy bizonyos együttműködés előfeltétele az etnikumok formálódásának. Az együttműködés három területen a legfontosabb:

1. együttműködésnek kell létrejönnie a létfenntartás terén, mely kezdetben a tevékenység cseréjét jelenti, csak később a javak cseréjét, amely a társadalmi fejlődés magasabb fokán válik majd integratív tényezővé;
2. biológiai létfenntartás;
3. kommunikációs rendszer, melyen belül a nyelv kiemelt szerepet tölt be (Sárkány 2000)

„Az együttműködés ezen három területén alapul az etnikus kultúra egésze, amely nem attól etnikus, hogy az etnikumra korlátozódó, azt másoktól megkülönböztető jegyeket is tartalmaz, hanem attól, hogy egy etnikum által hordozott, teljes kultúra” (Sárkány 2000, 97). Barabás Jenő 1958-as meghatározása szerint az etnikai csoport nem más, mint „egy meghatározott népen belül eltérő származással rendelkező csoport” (Barabás 1985, 26). A disszertáció szerzője a következőkben e meghatározás szerint fogja értelmezni az etnikum fogalmát.

Folytatva a fent elkezdett gondolatot, az etnikumnak és ezáltal a kultúrának kiemelt hatása van a területfejlesztésre, különösen a vidéki települések fejlődésére. Sokak számára elfogadott tény, hogy egyes etnikumok által lakott vidékek fejlettebbek vagy éppen fejletlenebbek a többinél. Fejlettség szempontból ilyen például Magyarországon a dél-dunántúli németység által lakta vidék. A válságtérsegek, -falvak etnikai összetételében jól ismert, hogy a cigány lakosság van többségben. Ezen fejlettségek és fejletlenségek a falu arculatán túl kimutathatóak gazdasági mutatókkal is, mint például munkanélküliségi aránnyal, ezen belül

tartós munkanélküliségi mutatóval, személyi jövedelemadó egy lakosra eső értékével (SZJA), működő vállalkozások vagy személygépkocsik 1000 lakosra jutó arányával.

Jelen kutatásban a három település más-más etnikai összetétellel rendelkezik. Bükkösdöt magyarok és cigányok, Himesházát németek és magyarok, Szalántát horvátok, magyarok és cigányok lakják. Ezen falvaknál számbelileg nem lehet nagy eltéréseket kimutatni, csupán abban, hogy míg Bükkösd lakossága a 2007-es KSH-vizsgálat alapján 322 személygépkocsival rendelkezik, addig Himesháza és Szalánta 370-380-nal. A vállalkozások számában ugyancsak kevés eltérés mutatkozik: Himesházán 112, Bükkösdön 76, Szalántán 109 vállalkozás van bejegyezve. Az SZJA értékében a vizsgált falvakban nincs eltérés.

Vannak olyan tényezők, melyek nem számszerűsíthetők, ám meghatározó szerepük van a fejlődésben. Ilyen tényezők a közösséget jellemző vonások. A következőkben a közösségek azon etnikai alapú kulturális sajátosságait mutatja be a tanulmány, melyek a szerző véleménye szerint hozzájárultak a falvak mostani fejlettségi szintjéhez.

„A kultúrát sokáig elsősorban a szabadidős tevékenységek és az ezzel kapcsolatos szükségletek kielégítéseként határozták meg, nem tekintették önálló és gazdasági értelemben vett értéket létrehozó tevékenységnek, vagyis nem kezelték gazdasági, társadalmi erőforrásként, és ennek hatása napjainkban is érzékelhető” (László 2008, 9).

A kultúra minden falu számára más-más társadalmi erőforrást jelent.

Bükkösd település etnikai összetétele

Bükkösd esetében a magyar etnikum mellett a cigány etnikum az, amelyik kulturális jellemzőit megjeleníti a helyi társadalomban (a 18. táblázat nem fejezi ki a valós számbeli arányt; becslések szerint nagyobb a cigány etnikum aránya Bükkösdön). A helyi cigányok kulturális jellemzője, hogy önmaga uraik kívánnak lenni, nehezen viselik a formális kötöttségeket. Ezzel magyarázható, hogy a helyi társadalom munkanélküli rétege is nagy számban ebből az etnikai környezetből kerül ki. A függetlenség, szabadelvűség kihat az etnikai csoport kiskorúira is, akik többnyire az oktatási rendszer kötöttségét nem tudják elviselni.

18. táblázat: Bükkösd lakosságának 2001-es etnikai megoszlása

Nemzetiségi besorolás	Az 1289 főből		
	Cigány/fő	Horvát/fő	Német/fő
1. Nemzetiséghez tartozó	24	2	5
2. Kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők	19	5	15
3. Anyanyelvűek	38	1	7
4. Nyelvet családi, baráti körben használók	31	2	7

Forrás: A KSH 2001-es népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés

Az etnikum formálódásához e csoport rendelkezik a létfenntartáshoz szükséges együttműködéssel, az etnikumon belüli házasodással (cigány cigánnyal házasodik), valamint élő kommunikációs rendszerrel.

A cigány etnikum kultúrája a megkérdezettek véleménye szerint negatívan hat a helyi társadalom életére. Azon szülők, akiknek anyagi lehetőségeik megengedik, hogy gyermekeiket Szentlőrincen vagy Pécsen taníttassák, ezt meg is teszik. Ez első lépésben a helyi iskola lassú leépüléséhez vezet, ami már napjainkban is megfigyelhető. Többségben vannak azok a gyerekek, akiknek az otthonról hozott tudásszintjük alacsony (az analfabéta lakosság nagy része a cigány etnikumú családokból kerül ki). Második lépésben csökken a gyermeklétszám a helyi iskolában, ami elvileg a hatékonysági mutatók javulásához vezet, de tudni kell, hogy a gyakorlatban a létszámcsökkenés miatt hatékonysági problémák keletkeznek (M. Császár 2004). Végezetül az egész folyamat az iskola bezárásához vezethet. Ez nemcsak az oktatási intézmény elvesztésével jár, hanem a lakosság elvándorlásával is. Ebből kifolyólag pedig romlik a falu demográfiai és társadalmi struktúrája.

19. táblázat: A himesházi német etnikum 2001-es aránya

Német nemzetiségi besorolás	Az 1220 főből
1. Nemzetiséghez tartozó (fő)	520 (42%)
2. Kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők (fő)	660 (54%)
3. Anyanyelvűek (fő)	571 (46%)
4. Nyelvet családi, baráti körben használók (fő)	604 (49%)

Forrás: A KSH 2001-es népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés

A fenti táblázatból (19. táblázat) látható, hogy az egykor többségében németek lakta település német etnikumú lakosainak száma napjainkban több mint 50%-ra csökkent. A betelepítésekkel, valamint a vegyes házasságokkal a falu német etnikumának százalékos aránya megváltozott, de a mindennapi életben továbbra is domináns szerepet kap, ami ritka kivételnek számít még Baranyában is. A betelepülők hosszú idő alatt ugyan, de elfogadták és magukévá tették a kultúrát, a vegyes házasságot kötöttek körében asszimiláció ment végbe a magyar etnikumba tartozók részéről. Kérdés, hogyan is tudott a német kultúra ilyen erősen megmaradni, hiszen a II. világháború után a német etnikum nem tudta a hagyományát gyakorolni. A válasz talán abban keresendő, hogy a németek részaránya Himesházán magas volt, így a családban és esetleg az „utcán” is a német nyelvet használták

Sokak által (Barakonyiné Winiczai 2001, Solymár 1983, 1997, Gáspár 1986 (2001), Reményi 2008) megfogalmazódott, hogy a dél-dunántúli németeket a szorgalom, a takarékoság, a pontosság, a munka megbecsülése, a szakadatlan serénykedés jellemzi. A szerző ezen tulajdonságokat szükségesnek látja kiegészíteni a közösség azon tényezőivel, mely a szolidaritást, a hagyományok ápolását segíti elő.

Himesháza esetében mind a munkamorál, mind a közösséghez viszonyulás fejlesztő erejű. A falu számokban kimutatható munkanélküliségét feloldja önfoglalkoztatással, illetve az anyaországgal kialakított kapcsolatával. A faluból sokan dolgoznak betegápolóként, mezőgazdasági munkásként Németországban. A falu lakói kapcsolatot tartanak fenn az egykor kitelepítettekkel, illetve kitelepültekkel, valamint a testvérvárossal.

Himesháza kultúráját tekintve hagyományokban gazdag település. A II. világháború előtti színes, az évszakok ünnepeihez kötődő szokások ugyan megkoptak, de a helyi embereknek még mindig igényük van a hagyományok megőrzésére és ápolására.

Mint sok más faluban, itt is tartanak falunapot és templomi búcsút, de ezek mellett sok más esemény is színesíti a falu életét. Ha csak az elmúlt 15 év kulturális kínálatát tekintjük át a szerző, olyan programok tűnnek fel,⁷² melyek a szórakoztatás és a hagyományápolás mellett a fiatalok felé olyan értékeket kívánnak közvetíteni, amelyek erősítik identitástudatukat és közösségi kapcsolataikat. Ezt nemcsak azáltal érik el, hogy a résztvevők sváb népviseletben jelennek meg a hagyományápoló rendezvényeken, hanem együttműködés tapasztalható a kivitelezésben is, ezáltal együttes élmény születik, mely szoros, élő közösséget formál.

A szerzőben sokszor felvetődött a kérdés: ezen túlmenően hogyan élnek meg a kultúrájukat a német etnikumhoz tartozó lakosok? A választ nem kellett sokáig keresni: a nyelvében. Széchenyi István szállóigévé vált „Nyelvében él a nemzet” kijelentésében a szerző jelen esetben nemzet helyett inkább etnikumot mondana. Számtalan helyen hallható, olvasható, hogy egy etnikum megmaradásához a nyelv megőrzésére, gyakorlására van szükség. A himesházi lakosság 46%-a 2001-ben a német tájnyelvet tartotta anyanyelvének, mely főként a közép- és idős korosztályra jellemző. Míg az 1980-as években gyakori volt, hogy egy gyerek úgy kezdte meg óvodás éveit, hogy nem tudott magyarul, ma már ez ritka. Ha a középkorúak beszélnek is a nyelvet, a gyermekeikkel, házastársukkal már nem német nyelven kommunikálnak, csupán az idősebb generációval (szüleikkel, nagyszüleikkel). A szerző megfigyelései alapján arra a következtetésre jutott, hogy azok a gyerekek, akik a nagyszülők közelében nőttek fel, jobban beszélnek és inkább sajátjuknak érzik a nyelvet, függetlenül attól, hogy szüleik vegyes vagy nem vegyes házasságban élnek. Az iskolai német nyelvoktatás célja ugyan a kultúra ápolása, de sok szülő csupán egy nyelv elsajátítását látja benne, melyből a későbbiekben nyelvvizsgát lehet tenni. A faluban az irodalmi német nyelv mellett fennmaradt a tájnyelv is, melynek gyakorlására különböző szokásokat elevenítenek fel.

Az iskolában a német nyelvoktatás mellett néptáncoktatás is folyik, ami német zenei szakkörrel egészül ki. A falu iskolájának magas színvonala népességmegtartó erőt fejt ki, a helyi, pedagógiai végzettséggel rendelkező egyének számára munkahelyet biztosít. Az iskola pedagógusai az oktatáson túl a közösségi életben is fontos szerepet töltenek be.

1983-ban a hagyományok ápolása céljából a falu kapcsolatot épített ki a fuldai Rasdorffal, mely településsel a himesháziak nyelvjárása sokban hasonlít. 1987-ben először utaztak ki néhányan látogatóba, majd 1989-ben a két falu megerősítette testvérközösségét, és megalakult a Népek Barátsága Egyesület.

⁷² Szüreti mulatság, tradicionális sváb parasztlakodalom, őszi búcsú.

A falu felismerte, hogy intézményi szinten is lehetne a német etnikum érdekeit képviselni. Ebből a célból az 1998-as önkormányzati választásokon megalakult a német kisebbségi önkormányzat, amely azóta is folyamatosan működik.

A hagyományok ápolása mellett a falu igényt érzett arra, hogy a múlt tárgyi értékeit is megmentse és bemutassa. Ezért 1997-ben a településen Tanmúzeum, azaz tájház (Heimat) létesült. Megnyitása előtt a falu az 1900-as évek elejének-közepének tárgyi anyagát gyűjtötte össze két helyi elkötelezett pedagógus segítségével. A 1997-ben nyílt gyűjtemény az egykori forgalmas, vásárjoggal is rendelkező falu mindennapjait idézi fel. A sváb hagyományok mellett a múzeum figyelmet fordít a székely kultúra bemutatására is. A település a múzeum kialakításánál is bizonyította együttműködési és békés együttélési képességét.

A helyi kultúrák és nemzetiségi értékek megőrzése érdekében a településen három énekkórus (egyházi, nemzetiségi és nyugdíjas) és két tánccsoport (német iskolások számára és magyar felnőttek részére) működik. Elmondások szerint a 1990-es években ennél is több énekkara és tánccsoportja volt a falunak.

A művelődési ház központi szerepet tölt be a falu életében; itt a kultúra közvetítésével a helyi közösség megerősítése is folyik. A hagyományőrző programokon túl a helyi amatőr színjátszók szereplésével olyan rendezvényeket szerveznek,⁷³ mint az „István, a király” rockopera vagy a „Hotel Menthol” musical bemutatása. Emellett a településnek figyelemre méltó zenés karácsonyi műsora van. Évente megrendezett események a svábbál, a farsangi, húsvéti és karácsonyi bál.

A fentiekben bemutatott gazdag kulturális életnek a hagyományok ápolásán és közösségerősítésen túl népességmegtartó ereje is van. A falu fiataljainak programokban gazdag szabadidős tevékenységeket kínál, lehetőséget arra, hogy helyben töltsék el szabadidejüket és a közösségen belül barátságokat kössenek.

Szalánta település etnikai összetétele

Szalánta lakosságát horvátok, szerbek, németek és cigányok alkotják (20. táblázat). A falu lakói többségében (1037) magyarnak vallják magukat, ami talán azzal magyarázható, hogy nehezen tudnak különbséget tenni állampolgárság és etnikai hovatartozás között.

⁷³ 2008 nyaráig a művelődési házat az önkormányzat vállalkozásban működtette, jelenleg e vállalkozó megszűntette e tevékenységét.

20. táblázat: Szalánta lakosságának 2001-es etnikumi megoszlása

Nemzetiségi besorolás	Az 1151 főből			
	Horvát <i>Fő</i>	Szerb <i>Fő</i>	Német <i>Fő</i>	Cigány <i>Fő</i>
1. Nemzetiséghez tartozó	292	9	10	21
2. Kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők	355	23	16	23
3. Anyanyelvűek	279	2	7	17
4. Nyelvet családi, baráti körben használók	248	4	7	15

Forrás: A KSH 2001-es népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés

Százalékos arányban (25%-a nemzetiséghez tartozó és 30%-a a kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődik) a horvátok vannak többségben, így a szerző ezen etnikai réteget részletesen kívánja elemezni.

A horvát etnikum sok hasonlóságot mutat a némettel. Itt is megjelenik a szorgalom, a munkaszeretet, tisztaság, mint közösségi vonás, az idegenekkel szemben azonban zártabb közösséget alkot.

A betelepülésekkel a falu az 1970-es évektől kezdődően etnikai átalakuláson ment keresztül. Az addig etnikailag zárt társadalom kezdett felbomlani. A környező falvakból magyar nemzetiségűek telepedtek le a faluban, ez pedig vegyes házasságokat eredményezett, amit a hagyományok változása követett.

Az etnikai megmaradásban itt is fontos szerepet játszik a horvát nyelv gyakorlása, melyet anyanyelvi szinten a lakosság 24%-a beszél. A többi kisebbséghez hasonlóan Szalántán is többnyire az idősebb lakosság beszéli a horvátot. Az interjúk eredménye alapján a szerző arra a megállapításra jutott, hogy ha a szülők anyanyelvi szinten is beszélik a nyelvet, a gyermekükhöz gyakran akkor sem horvátul szólnak. A gyerekek az óvodában és iskolában sajátítják el a nyelvet, és lassan a hagyományokat is. Az óvodában van horvát nemzetiségű csoport, az iskolában horvát nemzetiségi oktatás folyik, mely délszláv zenei szakkörrel egészül ki.

A falu óvodája, iskolája közösségformáló szerepet tölt be, és vonzóbbá teszi a települést a betelepülni szándékozók számára.

Az idősebb horvát etnikumú lakosság a gazdagon díszített népviseletét még ma is őrzi. Az idősök a fiatalokat segítik abban, hogy identitásuk megőrzését ne csak a hagyományok és népviseletek segítségével próbálják fenntartani, hanem a horvát nyelv és kultúra ápolásával is.

A Marica Táncegyüttes (1979-es megalakulása után) 1997-ben újraalakult, a polgármester és néhány lelkes szülő kezdeményezésével. Az együttes a horvát táncok fennmaradásáért és ismertté tételéért küzd napjainkban is.

A művelődési ház központi szerepet tölt be a település kultúrájának és hagyományainak megőrzésében. Az intézmény biztosít helyszínt a rendezvényeknek és a Marica Kulturális Egyesület működésének. A lakosság azonban nincs megelégedve a közösség szervezőivel, valamint a fiatalok foglalkoztatásával, mivel nincsenek olyan programok, a horvát tánc és zenei együttesen kívül, ahol a fiatalok a szabadidejüket eltölthetnék.

Az 1994-es önkormányzati választásokon megalakult a horvát kisebbségi önkormányzat, amely azóta folyamatosan biztosítja a nemzetiségi érdekek érvényesítését.

A helyi kisebbségi és kulturális nemzetiségi értékek ápoláson túl a település rendelkezik egy Marica nevű étteremmel, ahol a horvát ízvilág és konyha remekei is szerepelnek az étlapon. Az étterem nemcsak a hagyományos értelemben vett szolgáltatást nyújtja a település lakóinak és a vendégeknek, hanem kulturális programokat is szervez, továbbá anyagi támogatásával biztosítja a Marica Kulturális Egyesület működését.⁷⁴

Hagyománnyá három rendezvény vált a faluban: a pünkösdi ünnepség, a június első vasárnapján rendezett németi búcsú és az április utolsó vasárnapján tartott szalántai búcsú. Ezek a rendezvények főként a horvát kultúra ápolása jegyében zajlanak, ami helyi konfliktust is gerjeszt. A lakosság azon része, amely kulturálisan nem kötődik a horvát etnikumhoz, hiányolja a magyar népzene, néptánc megjelenítését. A településnek csupán horvát testvérvárosa van, ez a lakosság egy részéből (magyar nemzetiségűek körében) felháborodást vált ki.

Az etnikai rejtett konfliktusok főleg az elmúlt 10-15 évben betelepülők és az idősebb őslakosok körében figyelhetők meg, ennek feloldásáért kíván tenni a helyi értelmiségi réteg.

⁷⁴ A tulajdonossal készített interjú során szerzett információ.

6.5 A falusi társadalom főbb jellemzői

A falvak bemutatása során mind az intézményi, mind a társadalmi puha tényezők révén látható, hogy a 20. században a falusi társadalmak átalakuláson mentek át. A falvak közösségei már kevésbé hasonlítanak a Tönnies által 1887-ben publikált falusi közösségek leírásához, de még mindig nem jellemzőek rájuk a városi társadalmak sajátosságai.

A szerző célszerűnek látja összefoglalni a falusi társadalom főbb jellemzőit a három vizsgált település bemutatására. A szerző az összefoglaló táblázat elkészítésekor Ronnie Frankenberg (1966) „falusi” és „városi” leíró modelljének elképzelésére épít. A szerző nem kívánja a három települést a falutól a városig húzódó vonal mentén elhelyezni, valamint Frankenberg modelljét sem szeretné felhasználni.

A tanulmány a falusi jellemzőket úgy kívánja meghatározni, hogy figyelembe vételükkel könnyebben megállapíthatók legyenek a falvak sikerességéhez hozzájáruló tényezők (21. táblázat).

21. táblázat: A falusi társadalom együttélésének főbb jellemzői a három vizsgált településen

Vidéki társadalom jellemzői	Ideális eset	Bükkösd	Himesháza	Szalánta
1. Szoros közösségi kapcsolat a coheni feltételek alapján, mely egységes helyi társadalmat hoz létre.	Több kisebb közösség, mely színes, de egységes társadalmat alakít ki.	Több kisebb egymással szemben álló közösség. A helyi társadalom egységességének hiánya.	Több kisebb közösség, mely egységes társadalmat hoz létre.	Egymás mellett működő közösségek, melyek nem képesek egységet létrehozni.
2. Többszörös szerepviszonyok, azaz egy társadalmi szereplő több funkcióban vesz részt. Ezek gazdagítják a helyi kapcsolatokat, közösségeket.	Például a helyi pedagógus, intézményvezetők, vállalkozók nemcsak a feladatukat végzik, hanem a falu életében is különböző feladatokat látnak el.	Többszörös viszony	Többszörös viszony	Többszörös viszony (mely változóban van, vagy kezd eltűnni)

Vidéki társadalom jellemzői	Ideális eset	Bükkösd	Himesháza	Szalánta
3. <i>Munkamegosztás</i> : mindenki képessége szerint tölti be feladatát, mert a helyi társadalom jól ismeri a helyi embereket.	A megfelelő végzettséggel, képességgel bíró, legalkalmasabb egyén kerül az adott pozícióba.	Többszörre nem helyi személyek töltik be az önkormányzat által biztosított munkahelyeket. Így a végzettség fontosabb szerepet kap a képességnél.	Helyi egyének végzettségük és képességük szerint látják el feladatukat.	A legalkalmasabb egyén látja el az adott feladatot. Nem követelmény a helyi társadalom részéről, hogy a képesség mellett az egyén helyi is legyen.
4. <i>Erős társadalmi szolidaritás</i>	A helyi társadalom szolidáris a helyi egyénnel szemben.	Gyenge szolidaritás	Erős szolidaritás	Gyenge szolidaritás
5. <i>Azonos habitus, kultúra</i> akkor is, ha az adott falu lakosságának etnikuma különböző.	Hasonló gondolkodás és szemlélet, mely megkönnyíti az együttműködést.	Különböző habitus, kultúra, mely konfliktust gerjeszt.	Azonos habitus, kultúra és az etnikai összetartozás erőssége segíti a falu sikeres működését.	Több eltérő habitus, kultúra. A különböző habitusokon belül hasonló kultúra és etnikum figyelhető meg.
6. <i>A helyi társadalom által kialakított és elfogadott normák.</i>	Mindenki által ismert és elfogadott normák	Gyenge normarendszer	Mindenki ismeri és magáénak érzi a helyi normákat.	Több norma van, és nem alakult ki az egység. A betelepülők küszködnek a számukra új normákkal.
7. Erős lokális identitástudat	Népességmegtartó ereje van az identitástudatnak.	Nincs népességmegtartó ereje, mivel nincs egységes identitás.	Egységes identitástudat van, mely elősegíti a falu sikeres működését.	Több, külön-külön erős identitástudat van.

Forrás: Saját szerkesztés

Láthatjuk, hogy összességében a vizsgált falvak társadalmi közösségi jellegűek, annak ellenére, hogy két falu nem teljesíti egészében a coheni feltételeket. De az emberek még itt is sokrétű kapcsolatban állnak egymással és gyakran érintkeznek. Sok közös érdekük van, vagy legalábbis így érzik.

A helyi társadalmakon belül különböző egyéni társadalmi mező jön létre, mely vagy a közös érdeklődés vagy a munkamegosztás mentén alakul ki. Így különböző szerepekben érintkeznek egymással különböző egyének, ami még jobban színesíti a személyközi, valamint a társadalmon belüli kapcsolatokat. Ez ugyanakkor gyakran szerepzavart is okoz, amely konfliktusként jelenik meg a helyi társadalomban.

A munkamegosztás abban jelenik meg, hogy mindenki azzal foglalkozik (azt teszi), amihez ért, és amit szeretne tenni. A kényszer hatása megszűnt, de továbbra is fennáll, hogy egy-egy munka elvégzésével nem kell az egész társadalmat megbízni.

A helybeli vezetőknek kiemelt szerepük van a falu és az intézmények életében, mert a falusi társadalom jobban elfogadja őket. A helyi notabilitások, mivel ismerik, képesek alkalmazkodni a helyi értékrendhez.

A falusi társadalomban a társadalmi szolidaritás nagyobb hangsúlyt kap, mint a többi társadalomban. Az emberek képesek szolidárisan viselkedni azon egyénnel szemben, akiket ismernek. A helyi társadalomnak közös érdeke a rászorultak megsegítése, mivel a közösség tagjának szegénysége a későbbiekben nem hat ki az egész társadalomra. Erős szolidaritás nagyobb összetartást, míg a gyenge szolidaritás gyengébb összetartást eredményez.

A három falu vizsgálata során a szerző több alkalommal is szembesült azzal, hogy egy adott falu sikerességéhez elengedhetetlen feltétel az azonos normarendszer, valamint a hasonló habitus és kultúra. Az egyének a normák segítségével egymáshoz tudják igazítani cselekvésüket, valamint a hasonló habitusnak és kultúrának köszönhetően hasonló döntéseket hoznak. Ha utóbbiak (kultúra, habitus) nagy eltéréseket mutatnak egy adott társadalmon belül, akkor kevés az esély arra, hogy egységes normarendszer alakuljon ki.

Az erős lokális identitástudat szerepét az 5. fejezet részletesen tárgyalja.

Végezetül a tanulmány kísérletet tesz arra, hogy meghatározza az empirikus vizsgálat alapján a sikeres falu társadalmi feltételrendszerét. Különböző regionális és társadalmi kutatások (Horváth 2006, Lengyel 2000, Lengyel–Rechnitzer 2000, Nemes Nagy 1987, Bódi–Böhm 2000 stb.) születtek az elmúlt évtizedekben egy térség, illetve település versenyképességének, sikerességének meghatározására. A fenti szerzők kutatási eredményeit

a disszertáció szerzője méltányolja, de azt a társadalmi tényezők kutatásával szeretné kiegészíteni.

Összefoglalva, a következő feltételnek kell teljesülnie egy falu sikerességhez: a településnek megfelelő társadalmi tőkével kell rendelkeznie. Ehhez a következő három társadalmi tényező megléte szükséges:

1. Egy olyan helyi társadalom, mely erős társadalmi tőkével és közösséggel rendelkezik, ennek feltétele:
 - Egy erős közösségi mag, mely a helyi véleményformáló és mintaadó réteg szerepét tölti be.
 - Hasonló habitus és normarendszer.
 - A lakosság együttműködése közös célok érdekében.
2. Stabil helyi intézmények, azok élén pedig olyan helyi vezetők, akik elkötelezettek a helyi társadalom iránt, ilyenek:
 - a helyi érdekeket szolgáló polgármesterek;
 - helyi elkötelezett értelmiségiek, akik hajlandók a falut szolgálni.
3. Tőkeerős helyi vállalkozások, amelyek képesek felelősen viszonyulni a helyi társadalomhoz és a környezethez. A helyi vállalkozók és a társadalom között kölcsönhatások figyelhetők meg, azaz mindkét csoport képes a másik fejlődését elősegíteni: a vállalkozó munkahelyek biztosításával, a falu öfenntartásával, a helyi társadalom pedig a munkaerő biztosításával és támogatásával.

Végezetül a tanulmány megállapítja, hogy egy adott településen nem elegendő csupán az intézményi, infrastrukturális és gazdasági fejlesztés, hanem a közösség fejlődéséért is mindent meg kell tenni, hogy az adott település sikeressé váljon. A falusi közösségbe való befektetés a többi befektetéshez hasonlóan megtérül, hiszen a közösség nevelő ereje és szolidaritása jelentős gazdasági erőt jelenthet.

7. Következtetések és az eredmények összefoglalása

7.1 A kiinduló hipotézisek elfogadása, illetve elvetése

A kutatás kezdetén a szerző hat hipotézist fogalmazott meg, melyeket a vizsgálat befejeztével kívánatos felülvizsgálni.

1. A falvak örökölt adottságainak fontos szerepük van, de önmagában mindez még nem elégséges a falvak sikerességéhez. A kooperációval jellemezhető helyi társadalmaknak erősebb az érdekérvényesítő képességük, továbbá kisebb a lokális és a társadalmi megosztottságuk. Amennyiben egy falu erős közösséggel rendelkezik, amely az érdekeit megfelelően tudja artikulálni és érvényesíteni, abban az esetben a település infrastrukturális problémái megoldottá válhatnak. Himesháza helyi társadalmával összefogással és megfelelő vezetővel 15 év alatt képes volt a teljes közüzemi hálózat kiépítésére. Bükkösdön azonban, ahol társadalmi érdekellentétek jellemzik a helyi társadalmat, gyakran a szükséges fejlesztések is elmaradnak. Ha módjában is állna a falunak a szennyvízcsatorna kiépítésre (melyre most nincs nagy esélye), akkor sem tudná az önkormányzat kivitelezni, mert társadalmi közönyösségbe ütközne (nagy területen fekszik, ami növeli a beruházási költségeket).
2. A vállalkozók és intézményvezetők habitusa és motivációja, illetve a lakosság humántényezője nagyban kihat a falu sikerességére. A polgármesternek kiemelt szerepe van a falu fejlesztésében. Az ő munkája mellett kedvező, ha kitermelődik egy véleményformáló, mintaadó réteg is, valamint az kiegészül a lakosság együttműködő attitűdjével. A vizsgálatok alapján megállapítható, hogy hasonló habitussal rendelkező intézményvezetők és vállalkozók könnyebben tudnak együttműködni, előmozdítva ezzel a település fejlődését.
3. A virágzó közösségi élet nem képes minden típusú hátrányos adottságot kompenzálni. Ha egy falu hátrányos adottságai a lakosság életminőségét gyengítik, akkor az aktív közösségi élet népességmegtartó ereje is gyengül. A közösségi élet népességmegtartó erejét infrastrukturálisan, környezetileg és gazdaságilag a lakosság igényei számára kielégítő feltételek között tudja érvényesíteni.
4. A kultúrának, etnikumnak nagy szerepe van a falvak sikerességében. Többnyire nem az a meghatározó, hogy milyen etnikumú az adott falu lakossága, hanem inkább az, hogy

mennyire képes egységet létrehozni, valamint milyen normákat közvetít a helyi társadalom felé.

A himesházi fiatalok számára (akik középiskolások, főiskolások vagy egyetemisták) a város gazdag kulturális kínálata mellett a helyi programok is vonzóak. Szívesen töltik szülőfalujukban a szabadidejüket, melyben nagy szerepet kap a közösségi élet. Ez a későbbiekben életre szóló barátságokat, illetve élettársi kapcsolatokat alapozhat meg. Ennek folyamányaként gyakori a helybeli fiatalok, illetve a szomszédos falvak fiataljai közötti házasságkötés. Bükkösdön a közösségi élet hiánya miatt a fiatalok gyakran elvágynak más, kulturális programokban gazdagabb falvakba, városokba. Szalánta csupán a horvát kultúrát ápoló fiatalok számára kínál programokat, foglalkozásokat, ezáltal leszűkül a közösségi csoportok kialakulásának lehetősége. Ennek ellenére a falunak mégsem kell félnie a népességfogyástól.

5. A falvakban előforduló konfliktusok a fejlődés legnagyobb akadályai közé sorolhatók. Egy adott falu konfliktusai gátolni képesek a település társadalmi-gazdasági fejlődését. Ahogy láttuk, Bükkösd esetében a társadalmi széthúzások az egységes társadalmi döntés megszületését késleltették (többszöri népszavazás), majd a későbbiekben a végső döntést (cementgyári befektetés) kivitelezhetetlené tették.
6. A mentális térképeken nem minden esetben jelenik meg teljességében egy adott falu valós képe, ennek ellenére hordoz magán jellegzetes és egyedi társadalmi jellemzőket.

A kutatás kezdetén megfogalmazott hat hipotézisből négyet elfogad a szerző, melyek a vizsgálat során többszörösen is bizonyítva lettek. A harmadik és hatodik hipotézist jelenlegi formájukban csak módosításokkal tudja elfogadni a disszertáció szerzője.

7.2 A kutatás legfontosabb új és újszerű eredményei

A kutatás egyik legfontosabb *újszerű eredményének* tekinthető a kapcsolódó szakirodalom adott kutatási szemlélethez illeszkedő szűrése, strukturált bemutatása, és az abban közölt kutatási tapasztalatok, szemléletek szintézise.

A szakirodalom bemutatása során a szerző arra a *második új eredményre* jutott, hogy Magyarország nagy közösségkutatási múlttal és jelennel rendelkezik, amit a falukutatók munkái alapoztak meg a vidéki társadalom és közösség szerkezetének és helyzetének

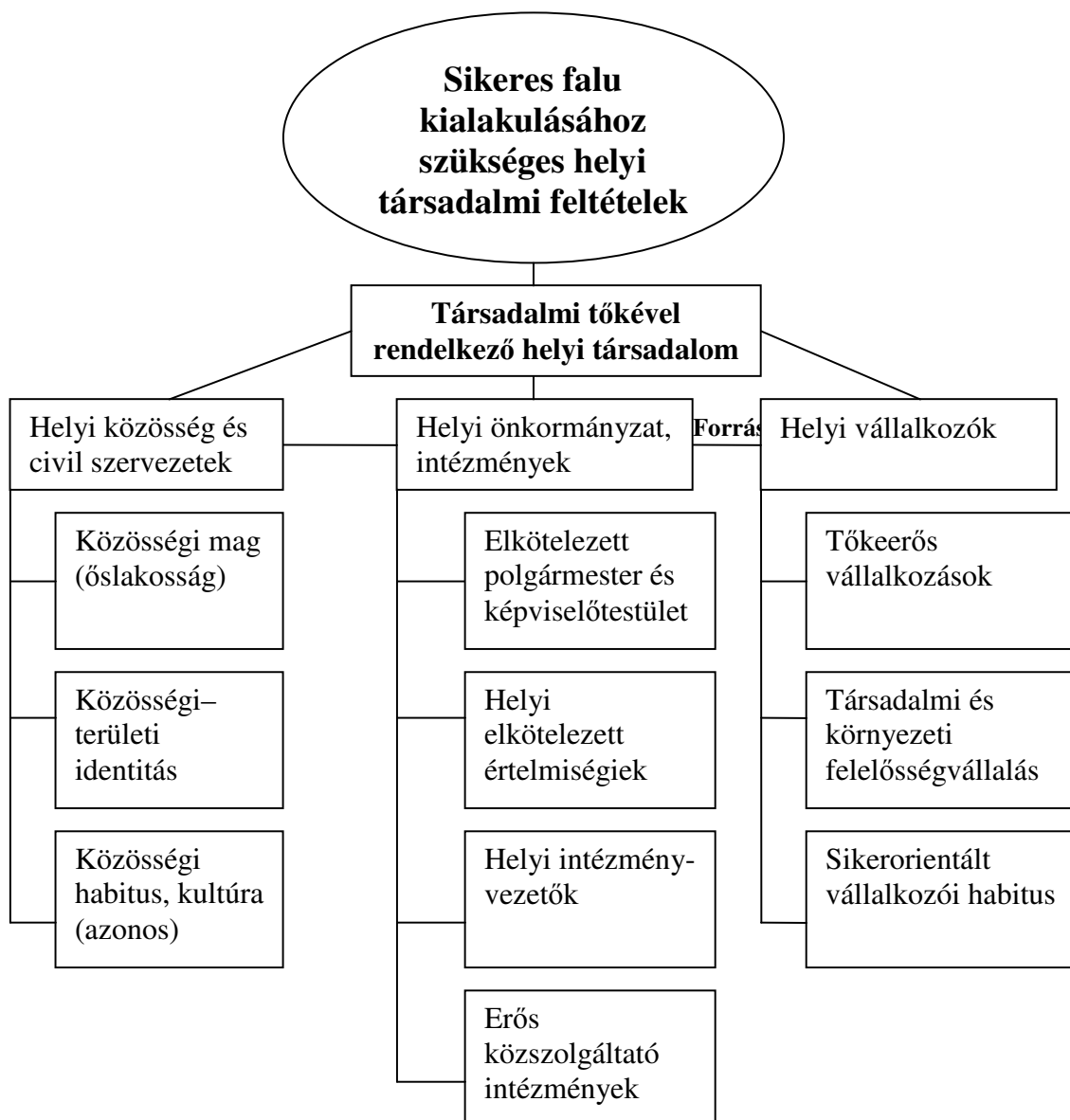
vizsgálatával. Ezzel az eredménnyel a szerző hozzá kíván járulni azon tévhit eloszlatásához, mely szerint magyarországi közösségvizsgálat nem létezik.

A harmadik új eredmény a sikeres falu fogalmának definiálása, mely az összegyűjtött és többféle szempontból csoportosított szakirodalom megismerése alapján, valamint a szerző kutatási tapasztalatának segítségével született meg. Egy falut a szerző abban az esetben tekint sikeresnek, amennyiben a helyi társadalom életminősége jó, gazdasági helyzete biztonságos, továbbá a helyi közösségnek integráló és megtartó ereje van.

A helyi társadalmak „mélyfúrás” típusú elemzését a szerző fontosnak és hiánypótlónak tekinti, mind a vidékfejlesztés, mind pedig a helyi társadalmakkal foglalkozó szakma szempontjából. Ezen empirikus kutatás segítségével számos *új és újszerű eredmény* megfogalmazását teszi lehetővé a disszertáció:

1. A vidékfejlesztéssel foglalkozó kutatók körében is vita folyik még arról, hogy mi szükséges a sikeres falvak létrejöttéhez. A szerző ehhez a vitához szeretne hozzájárulni azzal, hogy kísérletet tesz, rendszerezi, összefoglalja a sikeres falu társadalmi feltételrendszerét (30. ábra).

30. ábra: Sikeres falu kialakulásához szükséges helyi társadalmi feltételek

Forrás: Saját szerkesztés

2. A falusi társadalom főbb jellemzőinek bemutatása a három vizsgált településen (lásd. 21. táblázat) bizonyította a kutatás során felhasznált módszerek alkalmazhatóságát a településvizsgálat terén. A módszer hasznosságát és szükségszerűségét alátámasztja, hogy a társadalmi tényezők jobb megismerésével nagyobb lehetőség nyílik a falvak fejlesztésére és sikeresebbé tételére.
3. Térségszemlélettel foglalkozó szakemberek a mentális térképezés módszerét feltáró jelleggel használták. A kutatás során bizonyítást nyert, hogy e módszer alkalmas feltáró jellegén túl magyarázatot is adni több társadalmi, közösségi kérdésre. A mentális

térképek elemzésekor a három vizsgált falu esetében a fejlődésére gyakorolt hatások, valamint a térszemlélet és a helyi identitás kölcsönössége jelenik meg.

4. A szerző igazolta, hogy a vállalkozóknak és a helyi társadalomnak kölcsönös egymásra hatása van a vizsgált falvakban. A vállalkozók befolyásolják a falu fejlődését. A társadalmi feltételek pedig befolyásolják a vállalkozások kialakulását és működését.

Összességében a disszertáció hét új, újszerű eredményt mutat be, melyből három eredmény a szakirodalom tanulmányozása, feldolgozása és rendszerezése során forrt ki. A tanulmány további újszerű eredményei az empirikus kutatás általános érvényű következtetései.

7.3 Az értekezés eredményének hasznosíthatósága

Jelen kutatás, bár csupán három falu vizsgálatán alapszik, mégis figyelemre érdemes eredményeket mutat fel.

- Ezen eredmények beépíthetők a mai vidékhelyzet feltárásába és fejlesztésébe.
- Jobban ráirányíthatná a szakma figyelmét a vidéki társadalmak fejlesztő szerepének fontosságára.
- A szociológiai kutatási módszerek és a mentális térképezés (behaviorista térszemlélet) együttes használata eredményesen alkalmazható a vidéki térségek helyi társadalmának megismeréséhez.
- Végezetül a vidékfejlesztés iránt elkötelezettek számára új kutatási irányokat is sugallhatnak az értekezés során ismertetett eredmények.

Jelen kutatás bizonyos területeken kielégítette a szerző kíváncsiságát, mégis óhatatlanul további kutatási kérdéseket, célkitűzéseket, irányokat fogalmaz meg főként saját maga, de mások számára is:

- Hogyan lehetne a helyi társadalmat motiválni a közösségük és a falvaik fejlődése érdekében?
- Egy-egy esettanulmány bemutatása sikeres vidéki helyi gazdaságfejlesztésről.
- Az összehasonlítás érdekében további hasonló nagyságú falvak megismerése.

Irodalomjegyzék

- Albert Gábor** (1983): *Emelt fővel, Magyarország felfedezése*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó
- Andor Mihály–Kuczi Tibor–Swain, Nigel** (1996): Közép-európai falvak 1990 után. *Szociológiai Szemle*, 3–4. pp. 95–121.
- Andorka Rudolf** (1999): Gazdasági, társadalmi változások és problémák a mai magyar falvakban. In: Pócs Gyula (szerk.): *Vidékfejlesztés, vidékpolitika cikkek, tanulmányok*. Bp., Agroinform Kiadóház
- Andorka Rudolf** (1996): Gazdasági, társadalmi változások és problémák a mai magyar falvakban. *A Falu*, XI. évf. 4. sz. pp. 7–17.
- Appadurai, Arjun** (2001): A lokalitás teremtése. *Regio*, 2001/3. pp. 3–31.
- Arensberg, Conrad M.–Kimball, Solon T.** (1937) [1968]: *Family and Community in Ireland*. Oxford, Oxford University Press.
- Arensberg, Conrad M.** (1954): The Community Study Method. *The American Journal of Sociology*, 60, pp. 109–124.
- Aubert Antal** (1991): *Himesháza lakói a múltban és a jelenben*. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar, Földrajztudományi Intézet
- Babbie, Earl** (1996): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi Kiadó,
- Bandur, A.** (1986): Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognition Theory. Engelwood Cliffs: Prentice Hall, pp. 243–249.
- Bánlaky Pál** (1995): Családi gazdálkodás lehetőségei és esélyei falun. *A Falu*, X. évf. 2. sz. pp. 55–61.
- Barabás Jenő** (1985): *Tanulmányok az anyagi kultúra köréből*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem
- Barakonyiné Winiczai Klára** (2001): A sváb múlt nyomai Bóly társadalmában. *Tér és Társadalom*, XV. évf. 3–4. sz. pp. 153–166.
- Barth, Fredrich** (1969): Ethnic Groups and Boundaries. *The Social Organisation of Cultural Difference*. London, Allen and Unwin
- Barth, Fredrich** (1996): Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 1996/1. pp. 3–25.
- Berger, Brigitte** (1998): A modern vállalkozás kultúrája. *Replika*, 29 (március), pp. 171–184.

- Berger, Peter; Berger, Brigitte; Kellner, Hansfried** (1973): *The Homeless Mind: Modernization and Consciousness*. New York, Random House
- Bergière, Jean-François** (1971): *The Industrial Bourgeoisie*. In: P. Kilby (szerk.) *Entrepreneurship and Economic Development*. New York, Free Press
- Bihari Zsuzsanna–Kovács Katalin–Váradi Monika Mária** (1996): Pest megyei közelképek a szövetkezeti átalakulásról. *Tér és Társadalom*, 4. pp. 139–152.
- Bódi Ferenc–Bóhm Antal** (2000): *Sikeres helyi társadalmak Magyarországon*. Budapest, Agroinform Kiadóház
- Borsos Endre, Csité András, Letenyei László (szerk.)** (1999): *Rendszerváltozás után. Falusi sorsforduló a Kárpát-medencében*. Budapest, Számalk Kiadó
- Bourdieu, Pierre** (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, Gondolat
- Bourdieu, Pierre** (1997): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Robert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum, pp. 156–177.
- Boudon, Raymond – Besnard Philippe** (1998): *Szociológiai Lexikon*. Corvina, Budapest,
- Bóhm Antal** (2002): *Helyi társadalom, önkormányzatok, településfejlesztés*. Budapest, Agroinform Kiadóház
- Bóhm Antal** (1996): *A helyi társadalom*. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Társadalomtudományi és közművelődési Tanszéke
- Bóhm Antal–Pál László** (1983): Hipotézisek–kutatási módszerek. In: *Helyi társadalom I.* MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet
- Brusco, Sebastian** (1986): Small firms and industrial districts: the experience of Italy. In: *New Firms and Regional Development in Europe*. David Keeble–Gber Wever szerk. London–Sydney–Dover–New Hampshire: Croom Helm
- Buday-Sántha Attila** (2001): *Agrárpolitika – vidékpolitika*. Budapest – Pécs: Dialóg Campus Kiadó
- Cohen, Antony P.** (1985): *The Symbolic Construction of Community*. London, Tavistock
- Coleman, James S.** (1988): Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, pp. 95–120.
- Csalog Zsolt** (1985 [1978]): *Parasztregény*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó
- Csatári Bálint** (2004): *Magyarország új vidékfejlesztési tézisei*. MTA RKK ATI, Kecskemét

- Csatári Bálint** (2007): Tények az európai és magyarországi vidékekről, 2000 táján. In: Kovács Teréz (szerk.) *VII. Falukonferencia. A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 59–67.
- Csath Magdolna** (2008): A Magyar Versenyképesség és „puha tényezői”. *Valóság*, 2008/11. LI. évf., pp. 1–13.
- Czakó Ágnes, Kuczi Tibor, Lengyel György és Vajda Ágnes** (1994): *Vállalkozók és vállalkozások, 1993*. Budapest: KSH–BKE Szociológia Tanszék
- Czakó Ágnes** (1997): Kisvállalkozások a kilencvenes évek elején. *Szociológiai Szemle*, 3. sz. pp. 93–116.
- Csepe György** (1997): *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó
- Cséfalvy Zoltán** (1990): *Térképek a fejünkben*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Csire András–Kovács Imre** (2002): Vidéki történet. In: Kovács Imre (szerk.): *Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vég*. Szociológiai Tanulmányok, Budapest, Napvilág pp. 219–309.
- Dávid János** (2004): A hátrányos helyzetű (42) térségek további fejlesztésének lehetőségei és irányai. *Falu – Város – Régió*, 1–2. sz. pp. 30–36.
- Downs, Robert M. és Stea, David** (1973): Cognitive Maps and Spatial Behavior: Process and Products. In: Downs és Stea (szerk.): *Image and Environments*. Chicago, Aldine Publishing
- Dusek Tamás** (2004): Területi elemzések alapjai. Regionális tudományi tanulmányok 10. Bp.: ELTE regionális Földrajzi Tanszék – MTA ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport
- Durkheim, Émile** (1917): *A szociológia módszere*. Budapest, Franklin–Társulat
- Elek Péter–Gunda Béla–Hilscher Zoltán** (1936): *Elsüllyedt Falu a Dunántúlon. Kemse község élete*. Budapest, Sylvester
- Enyedi György** (1980): *Falvaink sorsa*. Gyorsuló idő. Budapest, Magvető Könyvkiadó
- Enyedi György** (1986): Település és társadalom. Helyi társadalom 4. Műhelytanulmány. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet
- Erdődy Gyula** (2001): *Szalánta-Németi története*. Szalánta község Önkormányzati Képviselőtestülete, Szalánta
- Erdősi Ferenc**: A vidék közlekedési ellátottságának problémái. *A Falu*, 14. évf. 3. sz. pp. 71–80.

- Erdősi Ferenc** (2000): *A kommunikáció szerepe a terület- és településfejlődésben* (első kötet). h.n., Váti
- Erdősi Ferenc** (2000): *Magyarország közlekedési és távközlési földrajza*. Budapest – Pécs: Dialó Campus Kiadó
- Evans–Pritchard, Edward E.** (1940): *The Nuer. A description of the modes of livelihood and political institutions of a Nilotic people*. New York, Oxford University
- Faluvégi Albert** (2004): Térbeli kirekesztődés, a térségek leszakadása. In. Monostori Judit (szerk.): *A szegénység és a társadalmi kirekesztődés folyamata – Tanulmányok*. Bp.: Központi Statisztikai Hivatal, pp. 197–222.
- Faluvégi Albert** (2003): *Tájékoztató a kiemelten támogatott településekről*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
- Farkas Tibor** (2002): Vidékfejlesztések a fejlődéstudományok és fejlesztési koncepciók tükrében. *Tér és Társadalom*, 16. évf. 1. sz. pp. 41–57.
- Farkas Zoltán** (2001): *A társadalmi viszonyok. Az intézményes szociológia elmélete*. Miskolc, Bótor Kiadó
- Ferge Zsuzsa** (2005): *Ellenálló egyenlőtlenségek*. Budapest, ELTE TáTK
- Fél Edit** (1941): Kocs 1936-ban, Budapest, A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarisztan-tudományi Intézete
- Fél Edit** (1991): *Összegző visszatekintés a paraszti társadalom kutatására*. –Ethnographia CII. pp. 168–18.
- Fél Edit – Hofer Tamás** (1997): *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Budapest, Balassi Kiadó
- Finta István** (1995): A válsághelyzetben lévő agrárövezetek községi önkormányzatainak gazdálkodásáról. In. Kovács Teréz (szerk.): *III. Falukonferencia A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 429–433.
- Földi Zsuzsa** (2004): A Coleman-modell alkalmazása a lakókörnyezeti kutatásokban. *Tér és Társadalom*, 18. évf. 1. sz. pp. 43–52.
- Frankenberg, Ronnie** (1966): British community studies. In. *Problems of synthesis*. Banton pp. 123–154.
- Furnham, A.** (1990): *The Protestant Work Ethic. The psychology of work – relations, beliefs and behaviours*. London: Routledge

- G. Fekete Éva** (1995): Községi összefogáson alapuló térségfejlesztés. In. Kovács Teréz (szerk): *III. Falukonferencia A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 391–398.
- Garai László** (1997): *Általános gazdaságpszichológia*. Szeged, JATEPress
- Garelli, Simon** (2008): *Competitiveness 20 years later IMD*. World Competitiveness, Yearbook, Lauanne, Svájc
- Gáspár Gabriella** (2001 [1986]): *Hat falu hat sorsa*. Pécs, Dr. Haller Média Kiadó,
- Geertz, Clifford** (1994 [1973]): Sűrű leírás; „A bennszülöttek szemszögéből.” Az antropológia megértés természetéről. In. Niedermüller Péter (szerk.): *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Századvég, pp. 170–216.
- Geertz, Clifford** (1993): *Local Knowledge*. New York, Basic Books
- Gray, D.** (1986): *The Entrepreneur's Complete Self-Assessment Guide*. Worcester, Billing and Sons
- Hall, Edward T** (1995): *Rejtett dimenziók*. Budapest, Gondolat, Katalizátor Iroda
- Halmi Péter** (2002): *Az Európai Unió agrárrendszere*. Budapest, Mezőgazda Kiadó, 185. p.
- Hídeg Éva, Nováky Erzsébet** (1998): *Egyének, társadalmi intézmények jövőorientáltsága, Jövőelméletek 2.*, BKE Jövőkutató Tanszék, Budapest
- Hofer Tamás és Fél Edit** (1997): *Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban*. Budapest, Balassi
- Hofmeister-Tóth Ágnes, Töröcsik Mária** (1996): *A fogyasztói magatartás*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, pp. 121–127.
- Horváth Gyula** (2006): *Régiók és települések versenyképessége*. Pécs, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja
- Hubbard, Phil** (2005): 'Inappropriate and incongruous': opposition to asylum centre in the English countryside. *Journal of Rural Studies* 21, pp. 3–17.
- Hunyady György – Székely Mózes** (2003): *Gazdaságpszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó
- Illés Iván** (2002): A területfejlesztés pénzügyi eszközei az Európai Unióban és Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 49. évf. 4. sz. pp. 677–698.
- Illés Iván** (1995): Falupolitika–agrárpolitika. In. Kovács Teréz (szerk): *III. Falukonferencia A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 49–57.

- Jahoda, Marie–Lazarsfeld, Paul F.–Zeisel, Hans** (1999) [1933]: *Marienthal. Szociográfiai kísérlet a tartós munkanélküliség hatásairól*. Budapest, Új Mandátum–Max Weber Alapítvány. Társadalom és Történet 1.
- Jász Krisztina és mások** (2005): A szociális tervezés regionális aspektusai. *Tér és Társadalom*, 19. évf. 1. sz. pp. 65–68.
- Jenkins, T. N.** (2000): Putting postmodernity into practice: endogenous development and the role of traditional cultures in the rural development of marginal regions. *Ecological Economics*, 34. sz. pp. 301–314.
- Juhász Pál** (1985): A visszatorlódásról (és a nőhiányról). *Kritika*, 1, p. 6.
- Juhász Pál** (1988): A településfejlesztési koncepció és a faluosztályok elmélete. *Tér és Társadalom*, 2. évf. 2. sz. pp. 3–19.
- Juhász Pál** (1998): Leckéink a mezőgazdaság új rendje érdekében. *Szociológiai Szemle*, 2. sz. pp. 33–46.
- Juhász Pál** (1986/1987): *Mai képünk a parasztságról és a falusi társadalom néhány jellegzetességéről*. Medvetánc, pp. 4–19.
- Juhász Pál** (2006): *Emberek és intézmények. Két zsákutca az agráriumban. Terepmunkák 2*; Budapest, Új Mandátum–Jelenkutató alapítvány
- Kilby, Peter (szerk.)** (1979): *Entrepreneurship and Economic Development*. New York, Free Press
- Kiss Dénes** (2004): A román faluszociológia a poszt szocialista korszakban. Tematikus elemzés. *Szociológiai Szemle*, 1. pp. 94–122.
- Kiss Réka** (2007): Falusi értékek, városi igények. A szuburbanizációs folyamatok hatása a helyi társadalom alakulására Budajenőn. In. Szarvas Zsuzsa (szerk.): *Migráció és turizmus*. Budapest, L'Harmattan
- Kiticsics Anikó** (1997): Bükkösd község helytörténete 1950-ig. Kézirat (www.Bukkosd.hu/data/bukkosd-fix/helytortenet.pdf–2009. március 5.)
- Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György** (2004): *Társadalmi Riport 2004*. Budapest, Társadalomkutatási Intézet Rt.
- Kotics József** (2007): Magyar közösségkutatás a 20. században. In. Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*; Néprajzi Múzeum PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, pp. 23–42.
- Kotler, Philip** (2001): *Marketing menedzsment*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, pp. 210–228.

- Kovács Imre** (1988): Termelők és vállalkozók, Mezőgazdasági kistermelők a magyar társadalomban. *Rétegződés–Modell Vizsgálat IX*; Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete
- Kovács Imre** (1997): Posztszocializmus és polgárosodás. *Szociológiai Szemle*, 4. pp. 19–47.
- Kovács Imre (szerk)** (2007): *Vidék- és falukép a változó időben*. Argumentum–MTA Politikai Tudományok Intézete
- Kovács Csaba–Kovács Katalin–Bihari Zsuzsanna** (1998): Az agrárgazdasági folyamatok térségi összefüggései a kilencvenes években. In. Hamar Anna (szerk.): *Agrárátalakulás Magyarországon a kilencvenes években*, 1. kötet, Szolnok, Phare, KGF, pp. 81–165.
- Kovács Dezső** (1995): A falusi turizmus és fizetővendéglátás értelmezéséhez. In. Kovács Teréz (szerk.): *III. Falukonferencia A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 352–356.
- Kovács Dezső (szerk.) 2003**: *A falusi turizmus hagyományai*. Budapest, Mezőgazda
- Kovács Éva** (2007): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Pécs, Néprajzi Múzeum PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék
- Kovács Imre** (1935): Falumunka a Pro Christo Diákokházában. *Magyar Szemle*, XXIII. Kötet 1 (89.) szám, Budapest, pp. 61–68.
- Kovács József** (2002): *Szociálpszichológia*. Budapest, Macropolis Bt.
- Kovács Katalin** (1987): *Integráció vagy széttöredezés? Társadalom szerkezeti változások egy dunántúli aprófalu, Magyarlukafa példáján*. Budapest MTA Regionális Kutatások Központja
- Kovács Katalin** (1990): Polgárok egy sváb faluban. *Tér és Társadalom*, 1. sz.. pp. 67–72.
- Kovács Katalin** (1994): *A falvak szerepe polgáraik sorsa. A falusi polgárosodás dilemmái*. Budapest. Kandidátusi értekezés
- Kovács Katalin** (1999): A vidék kutatása az MTA Regionális Kutatások Központjába. In. Pócs Gyula (szerk.): *Vidékefejlesztés vidékpolitika. Cikkek, tanulmányok*. Budapest Agroinform Kiadóház pp. 139–166.
- Kovács Katalin** (1998) Elfújja a szél? Esettanulmányok a 'Homokvár' szövetkezetről. *Replika*, 33/34. pp. 137–150.
- Kovács Katalin** (1999): Agrárgazdasági szereplők az átmenet éveiben. In. Hantó Zsuzsa (szerk.): *Magyar falvak a szocializmus után*, Szolnok, Phare, KGF, GATE, pp. 109–133.

- Kovács Teréz** (1995): Agrárpolitika–vidékpolitika. In. Kovács Teréz (szerk): *III. Falukonferencia. A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 24–35.
- Kovács Teréz** (1999): A vidékfejlesztés problémái és feladatai. In. Pócs Gyula (szerk.): *Vidékefejlesztés vidékpolitika. Cikkek, tanulmányok*. Budapest Agroinform Kiadó pp. 167–178.
- Kovács Teréz** (2003): *Vidékefejlesztési politika*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó
- Kovács Teréz** (2006): *Az egyéni mezőgazdálkodás és területi különbségei Magyarországon*. Nagydoktori mű, Pécs (kézirat formában)
- Kovács Teréz** (2007): A főfoglalkozású egyéni gazdák mentalitásvariációi. In. Kovács Teréz (szerk.) *VII. Falukonferencia A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 36–58.
- Kovács Teréz** (2008): *Gazdaportrék*. Budapest, Agroinform Kiadó
- Köles Sándor**: A közép-kelet-európai piramis és a vidéki közösségfejlesztés szerepe. *A Falu*, 14. évf. 2. sz. pp. 39–42.
- Köszegfalvi György, Tóth József** (1998): Általános településföldrajz. In: Tóth József, Vuics Tibor (szerk.): *Általános társadalomföldrajz I*. Budapest – Pécs: Dialóg Campus Kiadó, pp. 389–448.
- Kuczi Tibor** (2000): *Kisvállalkozás és társadalmi környezet*. Budapest, Replika Kör
- Kucszi Tibor** (1998): Vállalkozói kultúra–az életutak finalitása. *Replika*, 29 (március), pp. 157–170.
- Kuczi Tibor–Makó Csaba** (1999): *A vállalkozások–társadalmi erőforrásai* (A vállalkozások növekedése és életciklusaik összefüggései). Műhelytanulmányok sorozat 1. szám.
- Laki László** (1995): Falu–család–mezőgazdasági vállalkozás. *A Falu*, X. évf. 2. szám, pp. 43–53.
- Laki László** (1996): Egy alföldi község megélhetési-. Földbirtok és gazdálkodási viszonyai. In. Csanády András (szerk.): *Hagyományos térségek megélhetési szerkezete*. Budapest, Ab Aeterno pp. 40–73.
- Laki László** (1997): A háztájiás tegnap és ma. (A problémáról egy empirikus kutatás kapcsán). *Szociológiai Szemle*, 1. pp. 39–63.
- Láng István** (1997): A magyar mezőgazdaság fenntartható fejlődése – Lehetőségek és korlátok. In. Kovács T. (szerk.): *A fenntartható mezőgazdaságtól a*

vidékfejlesztésig. *IV. Falukonferencia*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 40–45.

László Mária (1995): Az önkormányzatok gazdálkodásáról. In: Kovács Teréz (szerk.): *III. Falukonferencia A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 425–428.

László Mária (1998): A gazdasági szervezetek szerepe a közösségi fejlesztések finanszírozásában. *Tér és Társadalom*, 1–2. pp. 39–57.

László Mária (2008): Kultúra és területfejlesztés. In: Pap Norbert (szerk.): *Kultúra–Területfejlesztés*. Pécs–Európa Kulturális Főváros 2010-ben. Pécs, Imedias Kiadó

Landy, F. J. (1985): *Psychology of Work Behavior*. Chicago, Dorsey Press

Lengyel Balázs (2004): A tudásteremtés lokalitása: Hallgatólagos tudás és helyi tudástranszfer. *Tér és Társadalom*, 18. évf. 2. sz. pp. 51–71.

Lengyel Imre (2000): A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, 12. pp. 962–987.

Lengyel Imre–Rechnitzer János (2000): A városok versenyképessége. In: Horváth Gyula–Rechnitzer János (szerk.): *Magyarországi területi szerkezete és folyamatai*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 130–152.

Letenyei László (2006): *Településkutatás*. Budapest, Új Mandátum Kiadó–Ráció Kiadó

Lynch, Kevin (1960): *The Image of the City*. Cambridge MA, MIT Press

Lynd, Robert S. – Lynd, Merrell H. (1929): *Middletown. A study in American culture*. New York, Harcourt Brace.

Lynd, Robert S. – Lynd, Merrell H. (1937): *Middletown in Transition. A study in cultural conflicts*. New York, Harcourt Brace.

M. Császár Zsuzsanna (2004): *Magyarország oktatásföldrajza*. Pécs, Pannónia Tankönyvek

Malinowski, Bronislaw (1992): A nyugat-csendes-óceáni térség argonautái. In: Letenyei László (szerk.): *Településkutatás szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan–Ráció Kiadó

Maslow, Abraham H. (1954): *Motivation and personalit.* New York: Harper and Row Publishers

Marsden, Terry (2005): Pathways into the sociology of rural knowledge. In: Cloke, P. – Marsden, T. – Mooney, P. (szerk.): *Handbook of Rural Studies*. London, Sage

Marx, K. és Engels, F. (1839–1844): *Művei*. 1. kötet, Budapest k.n.

- Márkus István** (1979): *Nagykőrös*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó
- Márkus István** (1980): Az ismeretlen főszereplő–a szegényparasztság. *Valóság*, 1980/4, pp. 13–39.
- Márkus István** (1996): *Polgárosodó parasztság, A magyar társadalomfejlődés egy faluszociológus szemével*. Budapest, Dinasztia
- Mátyus Aliz–Tausz Katalin** (1984): *Maga-ura parasztok és uradalmi cselédek*. (Szociográfia) Budapest, Magvető
- Meert, H és mások** (2005): Farm household survival strategies and diversification on marginal farms. *Jurnal of Rural Studies*, 21. vol. 1. issue, pp. 81–97.
- Menyhay Imre** (2002): *Gazdálkodás, vállalkozás, etika. A társadalomelméleti gazdaságsszociológia alapvetése és alkalmazása*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Mezei Cecília** (2006): *A települési önkormányzatok szerepe a helyi gazdaság fejlesztésében*. PhD-értekezés. PTE Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola
- Mészáros Rezső** (1994): *A település térbelisége*. Szeged, JATEPress
- Morris, Peter–Somerset, Anthony** (1971): *African Businessman: A Study of Entrepreneurship and Development*. London, Routledge and Kegan Paul
- Nagy Jenő** (1935): *A Bükkösdi-völgy településföldrajza*. Pécs
- Nemes Nagy József** (1987): *A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Nemes Nagy József** (1998): *A tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba*. Budapest, ember – település – régió
- Nemes Nagy József** (2003): Regionális folyamatok, régiók. In: Perczel György (szerk.): *Magyarország társadalmi – gazdasági földrajza*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó
- Nemes Nagy József** (2006): A területi versenyképesség elemzési módszerei. In: Horváth Gyula (szerk.) *Régiók és települések versenyképessége*. Pécs, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja pp. 69–83.
- Némedi Dénes** (1985): *A népi szociográfia 1930–1938*. Budapest, Gondolat
- Némedi Dénes** (1988): *Talcott Parsons a társadalmi rendszerről (válogatás)*. Budapest, Az ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ
- Nováky Erzsébet** (2003): *A jövőkutatás módszertana stabilitás és instabilitás mellett, Jövőelméletek 10.*, BKÁE Jövőkutatási Kutatóközpont, Budapest

- Órszigethy Erzsébet** (1995): *Birsalmasajt. Két szomszéd falu az Alföld peremén*. Budapest, Sík
- Pap Norbert** (2004): A kistérségek helye, szerepe Magyarországon a 21. század első évtizedében. *Tér és Társadalom*, 18. évf. 2. sz. pp. 23–36.
- Pap Norbert** (2008) (szerk.): *Kultúra–Területfejlesztés*. Pécs–Európa Kulturális Főváros 2010-ben. Pécs, Imedias Kiadó
- Park, Robert–Burgess, Ernest W.–McKenzie and Roderick D.** (1925): *The City*. Chicago, University of Chicago Press
- Parsons, Talcott** (1951): *The Social System*. New York, Free Press
- Parsons, Talcott** (1963): *Structure and process in modern societies*. New York, The Free Press of Glencoe
- Pálné Kovács Ilona** (2008): *Helyi kormányzás Magyarországon*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó
- Perczel Tamás** (1990): *Életstratégia, foglalkozási szerep, értékorientáció*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Pokol Béla** (1999): *Szociológiaelmélet*. Budapest, Rejtjel Kiadó
- Porter, Michael** (1998): *The Competitiveness of Nations*, Macmillan Press Ltd., London
- Portes, Alejandr-Julia Sensenbrenner** (1993): Embeddedness and immigration: notes on the social determinants of economic action. In. *American Journal of Sociology*, 98(6).
- Putnam, Robert D.** (2000): *Bowling Alone. The collapse and revival of American community*. New York, Simon and Schuster pp. 296–331.
- Pyke, Frank–Sengenberger, Werner** (1990): Small-Firm Industrial District and Local Economic Regeneration: Research and Policy Issues. In. Frank Pyke–Werner Sengenberger (szerk.): *Industrial Districts and Local Economic Regeneration*. Genf, ILO
- Reményi Péter** (2008): Pécs és a „dunai dimenzió”– A dunai németek és potenciális szerepük Pécs fejlődésében. In. Pap Norbert (szerk.): *Kultúra–Területfejlesztés*. Pécs–Európa Kulturális Főváros 2010-ben. Pécs, Imedias Kiadó
- Rees, Alwyn D.** (1950): *Life in a Welsh Countryside*. Cardiff, University of Wales Press
- Sabel, Charles** (1992): Studied Trust: Building New Forms of Co-operation in a Volatile Economy. In. Frank Pyke–Werner Sengenberger (szerk.): *Industrial Districts and Local Economic Regeneration*. Genf, ILO

- Sárkány Mihály** (1979): *A falukutatás. Magyar Néprajzi Lexikon 2.*, Akadémiai Kiadó, pp. 34–40.
- Sárkány Mihály** (2000): Községtanulmányok és összehasonlításuk lehetőségei. In. Sárkány Mihály (szerk.): *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. Budapest, L'Harmattan pp. 56–71.
- Sárkány Mihály** (2000): Kultúra, etnikum, etnikai csoport. In. Sárkány Mihály (szerk.): *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. Budapest, L'Harmattan pp. 89–99.
- Schumpeter, Joseph** (1982): A vállalkozó. In. Lengyel György (szerk.) *A vállalkozó: Történeti gazdaságsszociológia válogatás*. Szociológiai füzetek 28. pp. 29–49.
- Schumpeter, Joseph** (1980): *A gazdasági fejlődés elmélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Skuras, Dimitris és mások** (2005): Entrepreneurial human capital accumulation and the growth of rural businesses: a four-country survey in mountainous and lagging areas. *Journal of Rural Studies*, 21. pp. 67–79.
- Stears, David W.–Reid, Norman (szerk.)** (1995): *Rural Development Strategies*. Chicago, Nelson Hall Publishers.
- Sik Endre** (1988): *Az „örök” kaláka*. Budapest, Gondolat Kiadó
- Solymár Imre** (1983): Regionális mentalitás és történeti életmodell a völgyes sváboknál. *Dunatáj* 2. pp. 61–70.
- Somlyódy Edit** (2007): Mozaikok a regionális identitás értelmezéséhez. *Tér és Társadalom*, XXI. évf. pp. 57–71.
- Stahl, Henri N.; Springer, Ecaterina; Larionescu, Maria; Cernescu, Mihai** (1981): Rural Community Studies in Europe. In. *Trends, Selected and Annotated Bibliographies, Analyses. Vol. 1.*, Oxford–New York Pergamon Press
- Szakál Ferenc** (1999): A hazai vidékfejlesztés rendszerének EU-konform átalakítási lehetőségei. In. *A vidékfejlesztés szervezési és ökonomiai problémái, a mezőgazdasági és a vidékfejlesztési politika összefüggései*. Zöld Belépő Sorozat, <http://korny10.bke.hu>
- Szelényi Iván** (1992 [1988]): *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Szörényiné Kukorelli Irén** (2005): A fenntartható fejlődés stratégiai elemei a rurális térségekben. *Tér és Társadalom*, 19. évfolyam 3–4. szám, pp. 111–137.

- T. Kiss Tamás** (2007): *Tett(Hely)ek. Egyetemisták valóságkutató táborai Magyarországon a 20. században*. Budapest, Új Mandátum Kiadó
- Takáts Péter** (2003): *A nyugati és a keleti vállalkozói mentalitásról*. Budapest: Új Mani-fest
- Tibor Timea–T. Kiss Tamás** (2000): *Közösségi formációk*, Új Mandátum Könyvkiadó
- Tóth József** (1993): Területi egyenlőtlenségek Magyarország népesedésében. In. Enyedi György (szerk.): *Társadalmi – területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, pp. 297–333.
- Tönnies, Ferdinand** (1983 [1887]): *Közösség és társadalom*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Tylor, Eduárd Burnett** (1997): A primitív kultúra. In. Bohannon, P. Glazer, M. (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest, Panem–McGraw–Hill
- Utasi Ágnes** (1984): *Életstílus – csoportok, fogyasztási preferenciák Rétegződés modell vizsgálata V*. Budapest, Társadalomtudományi Intézet
- Varga A. Tamás–Vercseg Ilona** (1998): *Közösségfejlesztés*. Budapest, Magyar Művelődési Intézet
- Váradi Monika Mária** (2007): Utak, elágazások – a közelmúlt falukutatói. In. Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány – Módszertani Jegyzet*. Pécs Régió Könyvek, pp. 43–68.
- Váradi Monika Mária** (2008): Kisiskolák és „reformok”. *Ezredforduló*, 2008/3. pp. 19–20.
- Várady Ferenc** (1897): *Baranya múltja és jelenje II. Kötet*. Pécs, Pécsi Irodalom és Könyvnyomdai Részvénytársaság Nyomása
- Vincze Mária, Mezei Elemér** (2003): A romániai kászoni kistérség fejlesztésének emberi erőforrás-adottságai. *Tér és Társadalom*, 17. évf. 1. sz. pp. 155–183.
- Vincze Mária** (2002): *Vidéki helyzetelemzés, kászoni esettanulmány*. Csíkszereda: Hargita Kiadóhivatal
- Vincze Mária** (2005) *Románia Vidékpolitikája felül- és alulnézetből. Habilitációs előadások*. Pécs, PTE Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola
- Weber, Max** (1982 [1905]): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Weber, Max** (1998): *Tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó
- Whyte, William F.** (1943): *Street Corner Society. The social structure of an Italian slum*. Chicago, University of Chicago Press

Závadi Pál (1986): *Kulákprés. Dokumentumok és kommentárok egy parasztgazdaság történetéhez*. Műhelysorozat 6; Budapest, Művelődéskutató Intézet

www.bukkosd.hu (2006–2009)

www.himeshaza.hu (2008–2009)

<http://europa.eu.int/comm/agriculture> (2000)

www.kozinfo.hu (2008)

<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/teratlas> (2006)

www.szalanta.hu (2006-2009)

Forrásmunka

1710/1945. ME. sz. rendelet

4300/1947. ME. Sz. rendelet 1. §.

A leghátrányosabb helyzetű kistérségek (2003): Budapest, KSH

A magyarországi németek kitelepítése és 1941. évi népszámlálás (2004): Budapest KSH

Népszámlálás 1941 (1943): A népesség anyanyelve szerint, községenként és törvényhatóságokként. Budapest, Magyar Királyi KSH

Népszámlálás 1941 (1944): A népesség nemzetiség szerint, községenként és törvényhatóságokként. Budapest, Magyar Királyi KSH

Népszámlálás 1941 (1943): A népesség vallás szerint, községenként és törvényhatóságokként. Budapest, Magyar Királyi KSH

Népszámlálás 2001 (2002): 6. Területi adatok, 6.3 Baranya megye I. és II. kötet, Budapest, KSH

Népszámlálás 2001 (2002): 4. Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai Baranya megye, Budapest, KSH

Népszámlálás 2001 (2002): 5. Vallás, felekezet (2002): Baranya megye, Budapest, KSH

Statisztikai Évkönyv (2008): Települések fontosabb adatai 2007. Budapest KSH

Társadalmi Helyzetkép (2004): Budapest: KSH

1. melléklet: Végleges interjúvázlat

Demográfiai jellemzők

- Életkora
- Szülők iskolai végzettsége
- Iskolázottsága

Vállalkozási jellemzők

- Foglalkozás:
 - Mi a foglalkozása?
 - Kérem, mesélje el a foglalkozási életútját! (Pályafutását)
 - Mi volt a legnagyobb beosztása?
- *Meséljen, kérem a vállalkozásának létrejöttéről!*
- *Milyen indíttatásból jött létre a vállalkozása?*
- *Hány alkalmazottja van a vállalatnak?*
- Mennyire fontos az Ön számára a vállalkozása/munkája?
- Szokott-e áldozatot hozni a vállalkozása/munkája érdekében?
- Milyen típusú áldozatokat szokott megtenni annak érdekében, hogy hatékonyabban működjön a vállalkozása?
- Jövedelem: - Mennyire van megelégedve a vállalkozás bevételeivel?
- Hogyan viszonyul a tevékenységéhez a párja?
 - Milyen szerepet tölt be a vállalkozásában?
 - Mivel foglalkozik?

Erőforrással való gazdálkodása:

- Mi alapján dönt egy befektetés...
 - típusáról?
 - összegéről?
 - idejéről?
- Ha többletjövedelme van, akkor mire használja fel ezt az összeget?
- Mennyire határozza meg a tevékenységét a takarékoság?
 - Milyen típusú takarékoság jellemzi a tevékenységüket?
- Fogyasztás:

⁷⁵

* kérdések csak a vállalkozókra érvényesek.

- Jövedelmének hány százalékát költi fogyasztásra?
- Milyen típusú fogyasztásra költ a legtöbbet?
 - Tartós fogyasztási cikkek
 - Élvezeti cikkek
 - Háztartási cikkek
 - Kulturális cikkek

Tevékenységi jellemzők – Mentalitás – Vélemény

- Munka/vállalkozás:
 - Mennyire van megelégedve a munkájával/vállalkozásával?
 - Terveihez képest mennyit valósított meg?
 - Élvezettel tölti el a munkája?
 - Hogyan szokott a vállalkozására/munkájára gondolni?
- Mi motiválja az ön működését nap mint nap (gazdasági vagy közösségi)?
- (Mennyire kapcsolódik a motivációhoz érdek?)⁷⁶

Jövőorientáltság

- Milyen a jövőképe?
- Milyen tervei vannak rövid és hosszú távon a munkája/vállalkozása területén?
- Hogyan szokta megtervezni az ön előtt álló tevékenységeket?
- Szokta-e keresni az új lehetőségeket?
 - Hogyan teszi ezt?
- Célok:
 - Mi alapján tűzi ki a céljait?
 - Milyen típusú célokat szokott kitűzni?
 - Milyen hosszú időszakra tűzi ki a céljait?
 - Mi volt az utolsó célkitűzése?
 - Milyen arányban valósulnak meg a céljai?

⁷⁶ A kérdés nem kerül megkérdezésre közvetlenül, de a fenti motivációs témák erre a kérdésre keresnek választ.

Vállalkozói együttműködések

- Vállalkozói összefüggések:
 - Részt szokott venni vállalkozói/munkai eseményeken? Ha igen:
 - Milyen intenzitással?
 - Milyen gyakorisággal?
 - Milyen típusún?
 - Igényt tart még nem létező szolgáltatásra?
 - Részt szokott venni szakmai oktatásokon?
 - Részt szokott venni tanácsadásokon?
 - Igényt tart valamilyen létező/még nem létező szakmai tanácsadásra?
- Teljesítmény: - Mennyire van megelégedve a teljesítményével?
 - Mennyire van megelégedve az eddigi életével?
 - Milyen típusú teljesítményére büszke?

Térségidentitás és közösség szemlélet

- Hogyan látja a helyi közösséget?
- Mennyire érzi a közösséghez tartozást?
- Igényelné-e, hogy nagyobb közösségi élet legyen a faluban?

Az intézményvezetők interjúvázlata

Az intézményvezetőkkel készítendő interjúk sokkal kötetlenebbek, mint a vállalkozókkal. Itt félstrukturáltinterjú-vázlat helyett kötetlenebb interjúkészítés célravezetőbb.

Az interjúalany fel van kérve arra, hogy bemutassa:

- az intézményt;
- szakmai feladatkörét;
- az intézmény szerepét a helyi közösségben;
- hogyan látja a helyi vállalkozókat és azok helyzetét;
- az intézmény szerepét a helyi vállalkozás fejlesztésében;
- hogyan látja a helyi közösséget, valamint miben lát pozitívumot és negatívumot;

- a település mentalitását és motivációját;
- az intézmény jövőképét;
- a település jövőképét;

Ezek a témák nem minden esetben a fenti sorrendben kerülnek feltevésre, ám az összes intézményi szereplővel készített interjú során felmerül, de nem mindig ugyanolyan hangsúllyal. A cél: megtudni, hogy az adott intézmény mit tesz a helyi vállalkozóért és közösségért.

A szerző témához kapcsolódó publikációi

- **Ludescher Gabriella** (2006): Területi-társadalmi egyenlőtlenségek. In. Klausz Melinda (szerk.): *Tudás és versenyképesség pannon szemmel*. Pannon Gazdaságtudományi Konferencia tanulmánykötet I., Veszprém pp. 43–48.
- **Ludescher Gabriella** (2006): A vállalkozói mentalitás szerepe egyes települések vagy térségek sikerességében. In: Pap Norbert (szerk.): *A Balatontól az Adriáig*. Pécs: Lomart, pp. 221–231.
- **Ludescher Gabriella** (2007): Bükkösd lakosságának térszemlélete. *A Falu*, 22. évf. 1. sz. pp. 81–90.
- **Ludescher Gabriella** (2007): Bükkösd lakosságának térszemlélete. In. Buday-Sántha Attila–Rácz Gábor (szerk.): *Évkönyv 2007*. PTE KTK, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs pp. 226–238.
- **Ludescher Gabriella** (2007): Annotált bibliográfia: Puha tényezők a területfejlesztésben. In. László Mária – Bucher Eszter (szerk.), Lomart, Pécs, pp. 71–81.
- **Ludescher Gabriella** (2006): Társadalmi tőke, mentalitás és motiváció szerepe a vidékfejlesztésben. In. *Csíkszeredai Konferencia 2006. 10. 14.* (kiadás alatt)
- **Ludescher Gabriella** (2007): A vidékfejlesztés „puha” módszerei. In. Kovács Teréz (szerk.): *VII. Falukonferencia, A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 429–435.
- **Ludescher Gabriella** (2008): Térbeli-társadalom egy kistelepülésen. *A Falu*, 2008. 23. évf. 2. sz. pp. 79–89.
- **Ludescher Gabriella** (2008): Térbeli-társadalom Szalántán, In. Buday-Sántha Attila,

Zemplényiné Bartha Júlia (szerk.): *PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola Évkönyv 2008*. Pécs, pp. 182–195.

- **Ludescher Gabriella** (2008): A Pécsi Kistérség helyi identitástudata, egy kutatás tapasztalatai. In. Buday-Sántha Attila, Hegyi Judit, Rácz Szilárd (szerk.): *Önkormányzatok gazdálkodása – helyi fejlesztés*. PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs, pp. 349–355.
- **Ludescher Gabriella** (2008): Kistérség és Identitástudat. *Területfejlesztés és Innováció*, 2009. 3. évf. 3. sz. <http://balkancenter.ttk.pte.hu> (kiadás alatt)
- **Ludescher Gabriella** (2008): A vállalkozói mentalitás és a helyi kapcsolatrendszerek Bükkösd példáján. In. László Mária–Bucher Eszter (szerk.): *A terület- és településfejlesztés társadalomföldrajzi megközelítésben*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézet, pp. 295–308.
- **Ludescher Gabriella** (2009): Motivation, habit of the Hungarian small and medium sized entrepreneurs. In. *Megatrend–review. The international review of applied economics*. Belgrade 2010 (kiadás alatt).
- **Ludescher Gabriella** (2009): The role of the local communities in the success of the villages. In. *Romanian Review of Population Studies*, 2009. (kiadás alatt).
- **Ludescher Gabriella** (2009): A társadalmak szerepe a falvak sikerességében. *A Falu*, 2009. 24. évf. 3. sz. (kiadás alatt).

A szerző témától eltérő publikációi

- Pap Norbert–**Ludescher Gabriella** (2006): Innovációs projekt a terület- és településfejlesztési képzésben és kutatásban. In. *Csíkszeredai Konferencia 2006. 10. 14.* (kiadás alatt)
- **Ludescher Gabriella** (2006): Partiumi identitás. In. Reményi P.–Szebényi A. (szerk.): V. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. A nagy terek politikai földrajza, PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja pp. 426–432.
- **Ludescher Gabriella** (2007): Recenzió: Benedek József Területfejlesztés és Regionális Fejlődés. *Tér és Társadalom*, 2007. 21. évf. 2. sz. pp. 147–149.
- **Ludescher Gabriella** (2007): Innováció, mint szolgáltatás a szakirodalom tükrében. *Területfejlesztés és Innováció*, 2007. 1. évf. 2. sz. <http://balkancenter.ttk.pte.hu> pp. 9–13.

- **Ludescher Gabriella** (2007): Pap Norbert: Kistérségfejlesztés. A kistérségfejlesztés elmélete és gyakorlata Magyarországon a rendszerváltás után. *Tér és Társadalom*, 2007. évf. 3. sz. pp. 219–221.
- **Ludescher Gabriella** (2009): Kovács Teréz: Gazdaportrék. *Tér és Társadalom*, 2009. 23. évf. 1. sz. pp. 229–232.
- **Ludescher Gabriella** (2009): Kovács Teréz: Gazdák a siker függvényében. *A Falu*, 2009. 24. évf. 1 sz. pp. 91–92.

Szakmai önéletrajz

Név: Ludescher Gabriella

Szül. hely és idő: Nagykároly (Románia), 1979. 06. 20.

Nyelvismeretek:

angol középfokon ír és beszél (C)

német alapfokon ír és beszél (C)

román felsőfokú (Román állami nyelvvizsga)

Tanulmányutak:

2003–2004 Lilian Bishop Angol Nyelviskola, London

2002 (4 hónap) – Bayreuth Tudományegyetem, Németország, Szociológia szak

támogató: ERASMUS

tevékenység, téma: Területi és társadalmi egyenlőtlenségek

Végzettség:

2003: Szociológus, politológia szakirány (PTE)

Tanulmány:

1998–2000: Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Szociológia szak, Kolozsvár

2000–2003: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész tudományi Kar, Szociológia szak

2004–2007: Regionális Politika és Gazdaságtani Doktori Iskola (PTE)

2005–2006 ROP-3.3.1-2005-02-0008/33 A kutatás a leghatékonyabb tanulás. Hallgatói kutatások a Dél-dunántúli régió belső problematikájáról és külső kapcsolatrendszeréről

Tudományos közéleti tevékenység:

2005-től: Magyar Regionális Tudományi Társaság tagja

2007-től: Pécsi Kistérség Vidékért Alapítvány tagja

Munkahelyek:

2009– Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézet, Politikai Földrajz és Területfejlesztési Tanszék

Munkakör: Tudományos segédmunkatárs

2006– Pécsi Többcélú Kistérségi Társulás

Munkakör: területfejlesztési referens

leírás: vidéki területek fejlesztése, Területfejlesztési Bizottsági tevékenység koordinálása

2005–2006 AACM Central Europe Kft.

Munkakör: projektmenedzser

leírás: fejlesztési tanulmányok kidolgozása, projektek koordinálása

Kutatási terület:

Vidékfejlesztés humántőke segítségével

Térszemlélet kialakulása

Az energetika jelentősége a települések életében

Referenciajegyzék

- KIOP Állati Hulladék Kezelése a Pécsi Kistérségben (2006–2008), beruházás állati hulladék tárolására.
- Pécsi Többcélú Kistérség által szervezett közmunka programok (2006–2007), pályázatírás és szervezés
- AVOP 1.5 „Szakmai továbbképzés és átképzés támogatása” oktató (2006–2007)
- CÉDE, TEKI, TEUT projektek forráselosztásának tervezése (2006–2007)
- ROP-3.3.1-2005-02-0008/33 (2005) „A kutatás a leghatékonyabb tanulás – hallgatói kutatások a Dél-dunántúli régió belső problematikájáról és külső kapcsolatrendszeréről” (ROP projekt), résztvevő kutató